



**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KRİZ DÖNEMİNDE KAMUSAL VE ÖZEL ALAN
SINIRLARI: COVID-19 SALGINI ÖRNEĞİ**

Dilber AKBABA

Zonguldak 2024

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KRİZ DÖNEMİNDE KAMUSAL VE ÖZEL ALAN
SINIRLARI: COVID-19 SALGINI ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
Dilber AKBABA**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Rahman DAĞ**

Zonguldak 2024

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Dilber AKBABA

20.03.2024

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 215282116003 numaralı Dilber Akbaba'nın hazırladığı "Kriz Döneminde Kamusal ve Özel Alan Sınırları: Covid-19 Salgını Örneği" başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 22/02/2024 Perşembe günü saat 14:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına ~~OY ÇOKLUĞUYLA~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Prof. Dr. Özcan SEZER
Başkan

Doç. Dr. Rahman DAĞ
(Tez Danışmanı)
Üye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2024

Doç. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Kriz Döneminde Kamusal ve Özel Alan Sınırları: Covid-19 Salgını Örneği
Tez Yazarı	: Dilber AKBABA
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Rahman DAĞ
Türü, Yılı	: Yüksek Lisans, 2024
Sayfa Adedi	: 143

Devlet, bireyin toplum halinde yaşamaya başlamasından sonra var olagelmıştır. Toplumun yaşadığı bunalımlar, kargaşalar, güvensizlik durumu devlete ideal düzeni oluşturmak adına sorumluluk vermiştir. Devletin düzeni nasıl sağlayacağı ve bireyin nasıl güvende tutulacağı, eşitliğin ve bireyin doğal hakkı olan özgürlüğün istikrarlı devamlılığı için devletin yetkisinin boyutunun ne düzeyde olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Kamusal alan, tüm vatandaşların dolaşımının serbest olduğu açık alanlar iken özel alanlar ise bireyin sadece kendisi veya kendisine yakın olduğu kişilere -aile, arkadaş- açık olduğu ve diğer kesimlere kapalı olduğu alandır. Herhangi bir vatandaşın dini, dili, ırkı, etnik kimliği fark etmeksizin özgürce dolaşabildiği kamusal alana ve sadece kişiye ait olan özel alanlara devletin müdahalesi sınırlıdır. Tezin amacı devletin yaşanan bir krizde özel ve kamusal alana müdahale yetkisi ve sınırının ne düzeyde olduğu üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda, pandemi süresince devletin müdahale etme yetkisinin boyutundaki değişiklik incelemeye alınmıştır. Çalışmanın kapsamında devletin hakları ve sınırları, kamusal ve özel alan ve Covid-19 salgını boyunca yapılan uygulamalar incelenmiştir. Bu inceleme devletin sınırlarının pandemi süresince genişleyip genişlemediği üzerine odaklanmıştır. Covid-19 süresi boyunca bireyin gerek toplumsal alanda gerekse özel alanda devlet tarafından sınırlandırılması ve müdahalesinin artıp artmadığına bakılmıştır. Araştırma kapsamında bireylerin özgürlük alanının devlet yetkisiyle ne ölçüde daraltıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Kamusal Alan, Özel Alan, Covid-19, Türkiye

ABSTRACT

Institution	: ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public administration
Thesis Title	: The Limits of Public and Private Spheres in Time of Crisis: The Case of Covid-19
Thesis Author	: Dilber AKBABA
Thesis Adviser	: Assoc. Prof. Dr. Rahman DAĞ
Type, Year	: MSc Thesis, 2024
Number of Pages	: 143

The state has existed after the individual started to live in society. The crises, turmoil and insecurity experienced by society have given the state the responsibility to create the ideal order. The focus has been on how the state will maintain order and how the individual will be kept safe, and what the extent of the state's authority should be for the stable continuity of equality and freedom, which is the natural right of the individual. While the public sphere is the open space where all citizens are free to move around, the private sphere is the space that is open only to the individual himself/herself or those close to him/her - family, friends - and closed to other groups. The state's intervention in the public sphere, where any citizen can move freely regardless of religion, language, race or ethnic identity, and in the private sphere, which belongs only to the individual, is limited. The aim of this thesis is to make an assessment on the extent and limits of the state's authority to intervene in the private and public spheres during a crisis. In this context, the change in the extent of the state's authority to intervene during the pandemic is analysed. Within the scope of the study, the rights and limits of the state, the public and private sphere, and the practices during the Covid-19 outbreak were examined. This examination focuses on whether the boundaries of the state have expanded during the pandemic. During the Covid-19 period, it was examined whether the limitation and intervention of the individual by the state in both the public and private spheres increased. Within the scope of the research, it was tried to determine to what extent the freedom of individuals was narrowed by state authority.

Keywords: Government, Public space, Private space, Covid-19, Türkiye

ÖN SÖZ

Covid-19 pandemisi, genç, yaşlı, çocuk ayırt etmeksizin tüm bireyler üzerinde etkili olmuştur. Toplumun her kesimine etkisi olan pandemi gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere ayırım gözetmeksizin sağlık, ekonomi, eğitim, ulaşım ve spor etkinlikleri, eğlence, dini ibadetler gibi pek çok toplumsal unsura etki etmiştir. Yapılan tüm araştırmalarda elde edilen verilere göre pandemi sürecinin toplum ve birey üzerindeki psikolojik, sağlık ve sosyal alandaki üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak toplumun her alanında etkisini gösteren pandemi sürecinin yönetimi büyük önem taşımıştır. Yapılan alan araştırmalarında Covid-19 pandemisi kapsamında devletin kriz yönetimi ile tüm bunların kamusal ve özel alan sınırlarına etkisinin tartışıldığı yayınlamış bir tez çalışması ile karşılaşılmamıştır. Literatürde bulunan boşluğu doldurmak amacıyla Türkiye’de kriz döneminde devletin kamusal ve özel alandaki yetkisi ve sınırı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma ile akademisyenler ve politikacılar başta olmak üzere alandaki bütün ilgililere güncel ve özgün bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmam süresince değerli fikirleriyle ve bilgileriyle yolumu aydınlatan, beni yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Rahman DAĞ’a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam boyunca manevi desteği olan tüm aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. DEVLET-BİREY VE KAMUSAL-ÖZEL ALAN AYRIMI.....	24
1.1. Devletin Tanımı.....	24
1.1.1. Mutlak Monarşi	26
1.1.2. Egemenliğin Sınırlandırılması.....	36
1.1.3. Ulus-Devlet	45
1.1.4. Devletin Yetkisi ve Hakları	46
1.1.4.1. Negatif Haklar	47
1.1.4.2. Pozitif Haklar	49
1.2. Kamusal Alan ve Özel Alan Kavramı ve Tartışması.....	51
1.2.1. Devletin Kamusal ve Özel Alan Sınırlarının Nereye Kadar Olduğu Tartışmaları.....	56
1.2.2. İnsan Haklarını Korumak İçin Devletin Bireye Müdahale Etme Yetkisi	60
1.2.3. Sosyal Devlet Anlayışında Devletin Bireye Yardım Etmesi Üzerine Tartışmalar	65
1.2.4. Neo-Liberalizm’e Göre Devletin Sınırları	67
2. TÜRKİYE’DE COVID-19 PANDEMİ KRİZİ YÖNETİMİ	70
2.1. Covid-19 Pandemi Süreci	70
2.2. Covid-19 Salgının Yönetimi	70
2.2.1. Pandemi sürecinde Merkezi Yönetim	71
2.2.1.1. Sokağa Çıkma Yasağı	71
2.2.1.2. Seyahat Kısıtlamaları	73
2.2.1.3. Uzaktan Eğitim Geçiş.....	74
2.2.1.4. Açık Alana Çıkmama Yasağı ve Özel Günlere (Nişan, Düğün, Cenaze vb.) Katılmama.....	74
2.2.1.5. Maske Takma Zorunluluğu.....	76
2.2.1.6. Hayat Eve Sığar (HES kodu) Uygulaması	76
2.2.1.7. Covid-19 Aşısı Zorunluluğu	78
2.2.2. Pandemi Sürecinde Belediye.....	78
2.2.3. Covid-19 Salgını Sürecinde Sunulan İmkanlar	83
3. COVID-19 KISITLAMALARI VE KAMUSAL-ÖZEL ALAN AYRIMI.....	85
3.1. Sokağa Çıkma Yasağı.....	86
3.2. Seyahat Özgürlüğün Kısıtlanması.....	94
3.3. Maske Takma Zorunluluğu	98

3.4. Hayat Eve Sığar (HES Kodu) Uygulamasının Zorunlu Tutulması ...	101
3.5. Açık Alana Çıkma Yasağı ve Özel Günlere (Nişan, Düğün, Cenaze vb.) Katılmama.....	103
3.6. Uzaktan Eğitim	108
3.7. Salgını Döneminde Covid-19 Verilerin Aktarımı	111
3.8. Covid-19 Aşısı Zorunluluğu.....	113
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	123
ÖZ GEÇMİŞ.....	143



KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ATM	: Automated Teller Machine/ Bankamatik
AVM	: Alışveriş Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EBA	: Eğitim Bilişim Ağı
HES	: Hayat Eve Sığar
KVKK	: Kişisel Verileri Koruma Kanunu
NATO	: North Atlantic Treaty Organization/ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development/ Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
PCR	: Polymerase Chain Reaction / Polimeraz Zincir Reaksiyonu
QR	: Quick Response/ Karekod
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTB	: Türk Tabipler Birliği
WHO	: World Health Organization
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye’de Covid-19 salgını ve salgının yönetilmesine yönelik tartışmalar devam etmektedir. Özellikle Covid-19 virüsüne karşı geliştirilen aşılardan bazı devletler tarafından kullanılma zorunluluğu getirilmesi günümüzde en çok tartışılan konulardan birisidir. Aşı kullanılması ve sürecin yürütülmesi üzerine tartışmaların devam ettiği süreçte güncel bir konu olarak Türkiye’de pandemi boyunca devletin kamusal ve özel alan açısından yetki ve sınırları tez konusu seçilmiştir.

İnsan, doğası gereği bir arada yaşayan toplumsal bir varlıktır. Bu varlık kendi yaşamını ve çevresinde oluşabilecek sorunları, olayları çözüme kavuşturmak ve kendisi için en iyi ortamı oluşturmak için diğer insanlarla bir araya gelmiştir. Bu bir araya gelme durumu beraberinde sözleşmeleri getirmiştir. Bireyler kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerle birlikte toplumu düzenleyici role sahip olan yapıyı yani devleti oluşturmuştur. Bu yapının bireye karşı sorumlulukları ve yükümlülükleri olduğu gibi bireyi sınırlandıran bir tarafı da bulunmaktadır. Toplumun içerisinde oluşan ve toplumu düzenleyici role sahip olan devlet ile ilgili Antik Yunan filozofu Platon, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir araya gelmelerinin devletin oluşması için ana sebep olduğunu belirtmiştir (Platon, 2017). Diğer bir Antik Yunan filozofu Aristoteles (2011) de benzer şekilde bireylerin bir araya gelerek küçük yapıları, küçük yapıların bir araya gelerek devleti oluşturduğunu belirtmiştir. Yani devletin oluşumundaki temel neden bireylerin tek başına yapamayacakları şeyler için bir araya gelmeleridir. Toplumu oluşturan bireylerin devleti oluştururken devlet aygıtına verdikleri haklar ve vermedikleri haklar mevcuttur. Ancak devlet ile ilgili yapılan çalışmalarda ve ortaya atılan pek çok teoride devletin yetki ve sorumluluk alanlarının geçmişten günümüze değiştiği görülmektedir. Özellikle toplumsal sözleşmecilerden Thomas Hobbes (2014) devlet oluşturulurken bireyin bütün haklarını devlete devrettiğinden söz ederek mutlak güce sahip bir devlet modeli açıklamıştır. Ancak bu konuda John Locke (2004) ise devlet oluşturulurken bireylerin tüm haklarını devlete vermediğini yani sınırlı bir devlet modelinin oluştuğunu belirtmiştir. Benzer şekilde diğer toplum sözleşmecisi olan Jean-Jacques Rousseau’ya (2018) göre bireyler devlete onu sınırlayan haklar vermiştir.

Devlete verilen yetkiler ve sorumluluklar özellikle I-II. dünya savaşları ile birlikte insan hakları açısından evrilmeye başlamıştır. Yeniden şekillenmeye başlayan yetki ve yükümlülüklerle 20. yüzyılla birlikte devletin yükümlülüğü negatif haklar iken devletin hakkı ise pozitif haklar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu konu George Jellinek, Münici Kapani, Thomas Hill Green, İsaiah Berlin gibi yazarlar tarafından ortaya atılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Devletin sahip olmadığı sadece bireyin sahip olduğu ve devletin ise bu haklara saygı duymakla yükümlü olduğu haklar negatif haklardır. Negatif hak devleti sınırlayan, bireyi kısıtlamayan bir haktır. Bireyin devlete devredemeyeceği hakları bulunmaktadır ve bu hakları daha iyi şekilde kullanabilmek için devlete ihtiyaç duymaktadır. Bireyin devlete duyduğu gereksinimden doğan hak pozitif haklardır. Devletin bu pozitif haklar ile eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda hizmet ve yardım etmesi beklenmektedir. Çünkü pozitif haklarla artık bunlar devletin sorumluluğu altına girmiştir. Pozitif haklarda toplumsal bir anlayış bulunmaktadır.

Toplumsal amacın gözetildiği alanlar kamusal alanlardır. Düşünce özgürlüğü, ifade etme özgürlüğü gibi bireyin sahip olduğu hakları özgürce yerine getirebildiği alan olan kamusal alan, bireyler arasında eşitliğin, devamlılığın, güvenin, uyumun ve katılımın olduğu alandır. Özel alan ise eşitliğin olmadığı, daha çok bireye özgü, kapalı ve mahremiyet alanıdır. Başlangıçta kamusal ve özel alana devletin müdahalesinin sınırları devlete verilen yetki ve yükümlülüklerle daha net iken yaşanan teknolojik gelişmeler ve kriz dönemleriyle birlikte kamusal ve özel alanın sınırlarındaki netlik muğlaklaşmış, bununla beraber devletin bu alanlara müdahale sınırında da değişimler yaşanmıştır. Özellikle Covid-19 salgını hem kamusal ve özel alan sınırlarında hem de devletin yetki sınırlarında önemli derecede değişikliklere yol açmıştır. 1 Aralık 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde Covid-19 virüsünün ortaya çıkışıyla birlikte dünyaya pek çok görüntü yayılmaya başlamış, yayılan görüntülerle insanlarda korku, edişe ve merak duygusu hâkim olmuştur. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde her ne kadar bireylerde korku ve endişe duygusu olsa da virüsün Çin gibi uzak bir ülkede ortaya çıkması ve dünya geneline yayılmadan önemlerin alınacağı düşüncesi nedeniyle bireylerde tedbirlerde zayıflık söz konusu olmuştur. Bununla birlikte geleneksel medya ve sosyal medyada yayınlanan haberler ve görüntüler sonucunda insanlarda soru işaretleri oluşmaya başlamıştır. Bazı kesimler bu hastalığın varlığına inanmazken bazı kesimler ise

hastalığın insan yapımı olduğu ve laboratuvar ortamında geliştiği yönündeki komplo teorisine inanmıştır. Kimi insanlar bunun dünya nüfusunu azaltmak için birer komplo olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Aynı şekilde, salgının önlenmesi adına yapılan aşı çalışmalarının birer nüfus azaltma politikası olduğu, aşılarda ilerde hastalıklara neden olacağı, bu nedenle aşı yapılmaması gerektiği yönünde aşı karşıtlığı gelişim göstermiştir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde devlet aşırı zorunlu hale getirmemiş ancak bireylerin kamusal alanda bulunabilmesi için maske kullanımı ve PCR gerekliliği gibi kurallar getirilmiştir.

Günümüzde pandemi ve aşılama süreci bitmiş olmasına rağmen aşı ve pandemi yönetim süreci tartışılmaya devam etmektedir. Bütün bu teori ve inançlara rağmen virüsün yayılmasının engellenmesi için devletler kendi çapında önlemler almaya başlamışlardır. Bu durum Türkiye’de de görülmüştür. Virüs henüz Türkiye’de yayılmadan önce sağlık bakanlığının öncülüğünde 31 kişilik akademisyen grubuyla Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu kurulmuştur. Alınan ve alınacak önlemlerin bilim kurulu içerisindeki alanında uzman kişilerin görüşleri çerçevesinde alınmasına önem verilmiştir. Böylelikle alınan önlemlerin daha etkili olması istenmiştir. Söz konusu bilim kurulunun aldığı ilk önlemlerden bir tanesi el temizliği, ellerin yıkanmadan ağız, burun ve gözlerle temas etmemesi, maske takmak, sosyal mesafeye dikkat etmek vb. kurallardan oluşan 14 kural şeklinde afiş yayınlanmasıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). Hükümet, bilim kurulunun görüşleri doğrultusunda pek çok tedbir almaya devam etmiştir. Tez çalışmasının ilgili bölümlerinde bu tedbirler ve virüs ile ilişkili diğer politikalar incelenmiştir. Devlet kamusal yarar adına kamusal veya özel alan fark etmeksizin tedbirler almıştır. Kamusal ve özel alanlardan bireyin hijyen tercihlerine ve eğitim gibi pek çok alana devletin müdahalesi söz konusudur. Ayrıca devlet bireylerin ve toplumun yaşama hakkını korumak için geçici şekilde bireyin temel hak ve özgürlüklerini de kısıtlamıştır. Virüsün insandan insana bulaşması nedeniyle devlet aldığı önlemlerle bireyi toplumdan soyutlamaya çalışmıştır. Bu soyutlama salgının kontrol altına alınmasına kadar devam etmiştir.

Tezin Amacı ve Soruları

Bu tez çalışmasının amacı Covid-19 salgını boyunca devletin kamusal alan ve özel alan sınırlarına müdahale yetkisi ve bu sınırlarda yaşanan değişimlerinin

incelenmesidir. Bu amaç çerçevesinde tezin çalışma sorusu şu şekildedir: Kriz döneminde -Covid-19 pandemisi- devletin kamusal ve özel alana müdahalesi ne düzeydedir ve devletin kamusal veya özel alana yönelik sınırları genişlemiş midir yoksa genişlememiş midir? Bu soru beraberinde, pandemi yönetiminde devlet kendi sınırlarını, yetkisini genişletmiş midir, pandemi sürecinde devlet özel alanın sınırlarına girmiş midir, pandemi süreci boyunca kamusal alanın mı yoksa özel alanın mı sınırları genişlemiştir, devletin pandemi süreci boyunca yaptığı politikalara bireylerin tavrı nasıl olduğu gibi sorular çalışmaya dahil edilen alt sorulardır.

Tezin Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamında ilk başta devletin yetkisi ve sınırları incelenmiştir. Bunun yapılmasındaki sebep, pandemi sürecinin yönetilmesine giden yolda devletin teorik anlamda temel düzeyde incelenmesi ve devletin hak ve sınırlarının temel unsurlarının değerlendirilmesidir. Ayrıca yine pandemi boyunca devletin müdahalede bulunduğu kamusal ve özel alanın belli seviyede incelenmesinin ardından kamusal ve özel alana yönelik güncel tartışmalar tez kapsamına dahil edilmiştir. Kamusal ve özel alanın sınırlarının modern dönemde yaşadığı değişimlere ve bu değişimlerin devletin sınırlarını hangi yönde etkilediğine yönelik tartışmalara değinilmiş ardından devletin insan haklarını korumak için yetkisi üzerinde durulmuştur. Devletin sosyal anlayış etrafından bireye müdahalesine yönelik yapılan tartışmalar irdelenmiştir. Devletin neo-liberal anlayış çevresinde kullanabileceği yetki ve sınırlarına ayrıca değinilmeye çalışılmıştır. Böylelikle devletin müdahale sınırının boyutu anlaşılmaya çalışılmıştır. Devletin pandemi kapsamında yapmış olduğu uygulamalara yönelik veriler incelenmiştir. Bu müdahaleler arasında sokağa çıkma yasağı, seyahat özgürlüğün kısıtlanması, uzaktan eğitim, maske zorunluluğu, açık alana çıkma yasağı, nikah, cenaze katılımı sınırlılığı, marketlere giriş çıkışların kısıtlamaları, HES uygulaması ve HES kodu, aşı zorunluğu ve Covid-19 verilerin aktarımı seçilmiştir. Bu kapsam etrafında Covid-19 pandemisi boyunca devletin müdahale sınırı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kamusal ve özel alana müdahaleler göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Tez çalışması sonuç bölümü dahil dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde devletin tanımına kısa bir giriş yapılmıştır. Eski Yunan filozofu Platon'un

devletin var olma nedeni üzerine yapmış olduğu çalışma üzerinden durulmuştur. Daha sonra yine Eski Yunan filozofu Aristoteles'in siyaset ve devlet sorununu açıklığa kavuşturmak için yaptığı çalışmaya değinilmiş devamında Roma dönemindeki devlet anlayışından söz edilmiştir. Ayrıca Orta Çağ'daki düşünce biçimiyle devlet ele alınmış ve daha sonra günümüzdeki devlet anlayışı üzerine durulmuştur. Bu bölümün tez çalışmasının amacına ve sorusuna yaptığı katkı şudur: İlk Çağ'dan günümüze kadar devletin kendi yapısında ve devletin tanımında değişiklikler yaşanmıştır. Tüm yaşanan gelişmeler ve değişikliklerle devlet günümüzdeki halini almıştır. Bu yaşanan değişiklikler günümüzdeki devlet anlayışının daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayacağı düşüncesinden kaynaklı olarak tez çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

Birinci bölümün diğer alt başlıklarında ise devletin egemenliği üzerine yapılan teorilere yer verilmiştir. Mutlak monarşi savunucuları olan Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes gibi teorisyenlere yer verildikten sonra egemenliğin sınırlandırılması üzerine görüş bildiren John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'ya değinilmiştir. Ulus-devleti kısmında ise devlet ile egemenlik arasındaki ilişkiden söz edilmiştir. Daha sonra devletin yetkisi ve sınırlarından bahsedilmiştir. Burada pozitif ve negatif haklar üzerinde durulmuştur. Bu bölümün teze katısı devletin hak, yetki ve sınırlarından bahsedilerek, devletin salgın dönemini yönetirken kullandığı hak ve sınırlarının boyutunun anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Daha sonra ise, Aristoteles, Jürgen Habermas, Hannah Arendt gibi kuramcıların kamusal alan ve özel alan üzerine yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Kamusal alan ve özel alanın ayrımları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın teze sunduğu katkı, devletin pandemi süresi boyunca özel ve kamusal alanlara yaptığı müdahalede neyin özel alan neyin kamusal alan olduğu ve bu alanların sınırlarının neler olduğunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Birinci bölümün son başlığında devletin kamusal ve özel alan sınırlarıyla ilgili günümüzde yaşanan tartışmalar incelenmiştir. İncelemede ilk olarak devletin özel ve kamusal alan açısından sınırlarının neler olduğu ve nereye kadar olduğu yönündeki güncel tartışmalar tespit edilmiş ve yer verilmiştir. Teknolojinin ve internetin gelişmesiyle özel ve kamusal alan sınırında yaşanan değişimlerin hangi yönde olduğu yönündeki değerlendirmelerin üstünde durulmuştur. Modern

dönemde yaşanan gelişmeler insan haklarının korunması açısından devletin bireye müdahale yetkisinin neler olduğu üzerinde incelemede bulunulmuştur. Devletin insan haklarını korumak için bireye müdahalesinin dışında sosyal devlet anlayışı etrafında toplumda oluşan eşitsizliği kaldırmak adına devletin bireye müdahale etmesi üzerine yaşanan tartışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümün son başlığında ise günümüzde pek çok devlet tarafından kabul edilen neo-liberal devlet anlayışına göre devletin sınırlarının neler olduğu üzerine bir incelemede bulunulmuştur. Bu incelemenin katkısı, devletin pandemi süresinde kamusal ve özel alana müdahalelerini daha iyi açıklayacak ve çalışmanın sonucunda bir çıkarımda bulunabilmesine yardımcı olacaktır.

İkinci bölümde Covid-19 virüsünün ortaya çıkışı ve yayılışından bahsedilmiştir. Devamında, yaşanan pandemi sürecinde Türkiye’de devletin almış olduğu önlemlere ve uygulamalara değinilmiştir. Hükümetin pandemi boyunca gerek bütün illerin gerekse risk altında olan belirli illerin valililerine Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve T.C İçişleri Bakanlığı’nın gönderdiği veya yayınladığı genelgeler incelenmiş ve tezin bu bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümün amacı devletin pandemi boyunca almış olduğu önlemleri, politikaları ve müdahaleleri net bir şekilde görebilmektir.

Üçüncü bölümde Covid-19 salgını boyunca uygulanan sokağa çıkma yasağı, seyahat özgürlüğün kısıtlanması, uzaktan eğitim, maske zorunluluğu, açık alana çıkma yasağı, nikah, cenaze katılımı sınırlılığı, marketlere giriş çıkışların kısıtlamaları, HES uygulaması ve HES kodu, aşı zorunluğu ve Covid-19 verilerin aktarımı konuları kamusal ve özel alan üzerine analizi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde yapılan değerlendirmeler ile pandemi döneminde devletin müdahale alanında yaşanan değişimler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu da tezin temel sorusu olan Covid-19 krizinde özel ve kamusal alanda devletin müdahale yetkisinin sınırlarında yaşanan değişimler nelerdir sorusuna cevap vermiştir. Ayrıca devletin yapmış olduğu uygulamaların kamusal ve özel alanın sınırına etkisi ve bireyin özgürlük alanının kısıtlanıp kısıtlanmadığı, devletin uygulamalarla kendi yetkisini artırıp artırmadığı incelenmiştir. Bu incelemelerle tezin amacını gerçekleştirmesini sağlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise özel ve kamusal alan sınırında devletin müdahalesi irdelenmiştir. Covid-19 üzerine yazılmış çeşitli konu başlıkları hakkındaki görüşler, değerlendirmeler ve eleştiriler incelenmiştir. Bu da salgın döneminde yaşanan gelişmelerin ve müdahalelere yönelik tartışmaların ele alınarak tezin amacı etrafından değerlendirmelerimizi sağlamıştır.

Yöntem

Tez çalışması sürecinde pandemi döneminde devletin kamusal ve özel alana müdahalesinin nasıl ve neden olduğunu, bu müdahalelerin sınırının ne olduğu, kamusal ve özel alanın sınırlarında yaşanan değişimler case study yöntemi kullanarak analiz edilmiştir. Case study seçilen konu hakkında bilgi toplamak, bu bilgiler üzerinden yorumlar yapmak, seçilen araştırma alanında yaşanan gerçekleştirmeleri tespit etmek, bulguları analiz etmek, bulguları organize hale getirmek ve gelecek çalışmalar için yol göstermek amacıyla yapılmaktadır. Case study, sınırlı bir sistemin detaylı biçimde betimlenmesi ve incelenmesidir (Merriam, 2013). Hancock & Algozzine'e (2006) göre case study, meydana gelen olayların mekân ve zaman kısıtlaması altında pek çok veri toplama araçlarını kullanarak yoğun bir şekilde betimleyeme çalışan ve detaylı temellere oturtulmuş çalışmalar olarak tanımlanmaktadır.

Cese study deneysel çalışmalar gibi karşılaştırma yapmaz, aksine keşfetmeye çalışır. Araştırmacı hipotezleri sınamak veya ilişkileri kanıtlamak yerine olayların ve davranışların sınıflandırılmasını yapar (Hancock & Algozzine, 2006). Veri toplama süreci, dokümanlar, arşiv kayıtları, görüşmeler, direkt gözlem, katılım gözlem ve fiziksel yapılar şeklinde 6 kaynaktan beslenmektedir. Veri toplama sürecinde film, video, fotoğraf ve hayat hikayeleri gibi sözlü iletişim ile de sınırlar genişletilebilir. Bu kaynakların dışında case study'e özgü olarak çoklu veri kaynakları kullanımı, veri tabanı oluşturma ve kanıt zinciri oluşturma gibi stratejilerden yararlanılabilir (Yin, 1984; aktaran Şubaşı & Okumuş, 2017, s. 423).

Bu yöntem ile salgın boyunca devletin yaptığı uygulamalar ile kamusal ve özel alanda yaşanan değişimlerin nedeni veya nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Salgın süreci takip edilerek yaşanan değişikliklerin nasıl ve neden gerçekleştiği etrafında tezler, fikirler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca konuyla ilişkili

literatürde yer alan bilimsel makaleler, tezler, genelgeler, bildiriler kullanılmıştır. Konuyla ilişkili olarak Türkçe ve yabancı ölçekte geçerliliği olan isimlerin yaptığı bilimsel çalışma niteliğinde olan kitaplardan hem fiziksel hem de dijital ortamında yararlanılmıştır. Ayrıca konunun daha detaylı irdelenmesi açısından gerek Türkiye gerekse yabancı yayınların fiziksel gazeteleri, dijital gazeteleri, haber web siteleri ve video kaynakları kullanılmıştır. Konunun güncel olması ve salgının dünyayı etkisi altına almasından dolayı uluslararası kuruluşların web siteleri ve bildirilerden yararlanılmıştır. Covid-19 salgını yönetimi boyunca farklı kurumlarda görevli üst düzey isimlerin açıklamaları takip edilmiş ve yaptıkları basın açıklamalarından yararlanılmaya çalışılmıştır.

Literatür Taraması

Küresel salgına neden olan Covid-19 virüsünün birden ortaya çıkması insanların hazırlıksız yakalanmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan Covid-19 salgını ekonomik, sağlık, psikolojik, teknolojik ve toplumsal ilişkilerini derinden etkilemiştir. Böylece her alanda etkisini gösteren Covid-19 salgını pek çok çalışmaya konu olmuştur. Yapılan literatür taramasında Covid-19 alanında yapılan çalışmaların sekiz konuda yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bunlar; Covid-19'un sosyal etkileri, sosyo-ekonomik etkileri, eğitim üzerine etkileri, maske kullanımı, aşı kullanımı, Hayat Eve Sığar uygulaması gibi teknolojik uygulamaları üzerindeki etkileri, alınan önlemlerin yasal çerçevesi ve son olarak birey, toplum ve devlet ilişkisi üzerine etkisidir. Sırasıyla ele alınacak olan bu çalışmalar literatürde hâkim olan akademik çalışmaların özetini de sunacaktır.

Covid-19 salgınının sosyal etkisi üzerine yapılan çalışmalar literatürde önemli bir yoğunluğa sahiptir. Şahin Kapıkıran ve arkadaşları (2022) ve Celal İnce (2020) Covid-19'un sosyal etkilerini inceledikleri makalelerinde salgın boyunca 65 yaş ve üstüne yönelik sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı yaşlı bireylerde kendilerini toplumdan dışlanmışlık, yalnızlık hissi ve hareket alanların daralması gibi olumsuz sorunların ortaya çıktığını belirtilmiştir. Her iki araştırmanın konusu 65 yaş ve üstü bireylerin sokağa çıkma hakkının kısıtlanmasıdır fakat bu kısıtlamalar birey-devlet ilişkisi açısından irdelenmemiştir. Benzer çalışmayı SHU Merve Ercan ve Aylin Arıcı (2020) tarafından yapılmıştır. Çalışmada Covid-19 salgını süresince evlerinde kalan 65 yaş ve üstü bireylerde pandeminin ve sosyal

izolasyonun biyo-psiko-sosyal etkileri incelenmiştir. Çalışma bireylerin medeni durumu, eğitim düzeyi, ekonomik durumu, yalnızlık durumu gibi değişkenlerle bireyin pandemi sürecini farklı şekilde yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmada pandemi boyunca evde kalan 65 yaş ve üstü bireylerin salgın öncesinde sahip olduğu sosyo-ekonomik ve psikolojik durumları ile pandemi sürecini nasıl atlattıkları üzerinde dururken devletin aldığı sosyo-ekonomik kararların birey üzerindeki etkisine değinilmemiştir.

Fakat Fatma Duygu Bozkurt (2021) ise 65 yaş ve üstü bireylere ve 20 yaş altı bireylere uygulanan sokağa çıkma yasağının anayasaya uygunluğunu tartışmaya açmıştır. Tartışma sonucunda alınan önlemin hareket özgürlüğünü ve çalışma hakkını sınırlayarak ayrımcılık ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. 20-65 yaş arası bireylerin Covid-19 virüsüne enfekte olabilmelerine rağmen bu bireylere sokağa çıkma yasağının uygulanmamasının eşitlik ve sağlık hakları açısından tartışmaya neden olacağı, belirlenen yaş aralığının hak ve yükümlülöklere yönelik istisnalar arasında makul bir bağlantı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Covid-19'u anayasal açıdan ele alan bu çalışmada 20-65 yaş aralığının virüse yakalanma ihtimali olmasına rağmen ölümcül olma ihtimalinin düşüklüğü üzerinde durulmuştur. 20-65 yaş aralığında virüse yakalanarak ölen bireylerin sorumluluğunu devletin alıp almayacağı, 20 yaş altı ve 65 yaş ve üstü aralığında olanların hareket alanlarının kısıtlanmasının toplum sağlığı açısından faydalı olduğu tartışmaları dışarıda bırakılmıştır. Ancak Covid-19 salgınının sosyal etkileri üzerine yapılan çalışmalar sonucunda 65 yaş ve üstü bireylerin pandemi sürecini farklı şekilde geçirmeleri ve yaşlılara yönelik yapılan kısıtlamaların birey üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak tezde salgın süresince devlet, toplum ve birey ilişkisi analiz edilmiştir.

Covid-19 salgınının sosyo-ekonomik etkisine bakıldığında, Mehmet Şükrü Nar (2020) ve Emre Şimşek (2021) tarafından yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Nar ve Şimşek Covid-19 pandemisi boyunca alınan kararların sosyo-ekonomik açıdan farklı gruplar arasında eşitsizliği nasıl etkilediğini inceledikleri çalışmalarında salgın yönetiminde alınan kararların farklı gruplar arasında eşitsizliği artıracakını ortaya koymuşlardır. Nar, pandemi boyunca bireylerin içe dönük, mesafeli bir yaşam biçimi benimseyeceğini öne sürmüş ve salgının

beraberinde ekonomik sorunlar getirmesi ile birlikte bireylerin intihara meyilli bir duruma geldiğini iddia etmiştir. Bilgi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve sosyal alandan izolasyon bireyin sosyal yaşamını sanal ortama taşımasına neden olacağına değinirken, Şimşek çalışmasında yaşam hakkını koruma görevinin devlette olduğunu, bundan dolayı toplumun sağlığını korumak için devletin yeterli tedbirleri alması gerektiğini ancak salgında ölen kişilerinin sayılarına bakıldığında devletin yeterli tedbir almadığını iddia etmiştir. Devletin aldığı tedbirlerin öncelikle insan yaşamına yönelik olması gerekirken ekonomik önceliklere yönelik tedbirlerin alındığını, bundan dolayı da toplumdaki belli bir kesimin yaşam tehdidiyle karşılaştığını belirtmiştir. Covid-19 salgın tedbirleri kapsamında gelir seviyesi düşük olan veya istihdam dışı insanların diğer insanlarla bir görülüp tedbirler alındığını, bu yüzden salgının yoksul kesimi, savunmasız ve kırılgan grupları daha çok etkilediğini açıklamıştır. Her iki araştırmada devletin aldığı kararların sonucunda toplumun ve bireyin sosyo-ekonomik durumlarının nasıl etkilendiği üzerinde durulmuştur. Bu iddialar dikkate alınarak yürütölmekte olan tez çalışmasında pandemi döneminde devletin kamusal ve özel alana müdahale yetkisinin boyutu araştırılmıştır.

Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla birlikte eğitimin bütün kademelerinde uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Dolayısıyla pandemi ile eğitim arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar literatürde önemli yer kazanmıştır. Örneğin Cem Gençoğlu ve Metin Çiftçi (2020) yaptıkları çalışmada pandemi döneminde okulların kapatılmasıyla öğrencilerin öğrenme hakkının devamlılığını sağlamak için dünya genelinde uzaktan eğitim sistemine geçildiği, devamında teknolojik alt yapıların kurulması ile uzaktan öğrenme sürecine geçildiği ancak dünyada ve Türkiye’de teknolojik cihazlara, gerekli materyallere sahip olmayan öğrencilerin bulunmasının eşitsizlik durumunu ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Esra Sarı ve Büşra Sarı (2020) ise Türkiye’de yaşanan Covid-19 salgınında eğitim yönetimi alanında alınan kararların eksik yönleri olmasına rağmen kriz döneminde etkin olarak uygulandığı, devletin kriz döneminde bazı olumsuzluklara rağmen eğitim hizmetini hem çevrimiçi platformlarda hem de TV kanallarında vermesinin kriz yönetimi açısından olumlu bir gelişme olduğu belirtmiştir. Her iki araştırmada bireyin eğitim hakkını yerine getirmesi için devletin gerek çevrimiçi gerekse ulusal kanallarda eğitimler verdiğine değinilmiştir. Devletin uzaktan eğitim kararı ile bazı

dezavantajlı durumlara sebebiyet vermesine yönelik devletin telafi derslerle önlem almaya çalıştığına değinmişler ancak araştırmalarda daha çok öğrencilere eğitimin sunulma şekli ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Bu durum tezin konusu içerisinde yer almamaktadır. Fakat makalelerde yer alan devletin eğitim alanında almış olduğu kararların bireyin temel hak ve hürriyeti alanını etkilemesinden dolayı tezin temel argümanın geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Covid-19 süresinin eğitime etkileri üzerine yapılan başka çalışmalar şunlardır: Kenan Orçanlı ve Mustafa Bekmezci (2020) ve Ramchandra Radha ve arkadaşları (2020) Covid-19 pandemisinin eğitim üzerindeki etkilerini öğrencilerin görüşleri baz alınarak incelenen çalışmalarında, ortak olarak popüler olan çevrimiçi öğrenmenin iyi bir yöntem olmasıyla öğrencilerin istediği zamanda, rahat bir ortamda eğitime ulaşabildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir çalışma Sir John Daniel (2020) tarafından yapılmıştır. Daniel uzaktan eğitimle öğrencilerin eşzamanlı olarak öğrenme avantajı yakaladığını ve öğrencilerin istediği anda eğitime ulaşabileceği bir avantaj durumu yaratıldığını belirtmiştir. Ancak Orçanlı ve Bekmezci uzaktan eğitim sistemine geçilmiş olmasına rağmen uzaktan eğitime katılmak için teknoloji ve internet gibi gerekli olan araçlardan yoksun olan kesimlerin var olduğuna dikkat çekmiştir. Radha ve arkadaşları ile Daniel uzaktan eğitimin sadece olumlu yönlerine değinmiş ama bazı kesim öğrencilerin eğitim alamamasından kaynaklı eşitsizliğe değinmemiştir. Uzaktan eğitim ile oluşan eşitsizliğin ana nedenleri tez çalışmasında tartışılmamıştır. Ancak devletin eğitim için almış olduğu kararların sonuçları devlet-birey ilişkisi çerçevesinde tez çalışmasında yer alacaktır.

Benzer bir araştırmayı Fehmi Demir ve arkadaşları (2022) yapmıştır. Demir ve arkadaşları Covid-19'un eğitim üzerindeki etkisini araştırmak için farklı branştan oluşan 26 öğretmen ile görüşme yapmışlardır. Yapılan görüşme sonucunda uzaktan eğitimde öğrencilerin özerk olarak istediği zamanda öğrendiği, kendi hızında ilerleyebildiği gibi olumlu yönde imkanları ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Olumsuz yansımaların ise öğrencilerin derslerden soğuması, merak ve araştırma isteğinin azalması, dezavantajlı öğrenciler için eşitsiz bir ortam yaratılıp eğitimden yararlanamamaları şeklinde olduğu belirtilmiştir. Demir ve arkadaşlarından farklı bir araştırma yapan Preeti Tarkar (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinde

eğitim sistemindeki çeşitli sonuçlara odaklanılmıştır. Araştırmada uzaktan eğitimle birlikte öğrencilerin eleştirme verimliliğinin azaldığını, öğrencilerin not ortalaması ve sıralamalarının mezun olduktan sonra iş bulmada etki ettiği için öğrencilerin işe girmelerinin etkilendiği belirtmiştir. Covid-19 ve eğitim alanında yapılan çalışma literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Fakat sadece eğitim alanında yapılan eğitim çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır.

Covid-19 salgınının başlamasıyla birlikte alınan ilk önlemlerden birisi maske kullanımıdır. Covid-19 ile maske kullanımının zorunlu hale gelmesi ve bu sürecin birey üstündeki etkileri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu alanda yapılan literatür taramasında elde edilen çalışmalar şu şekildedir: Shuo Feng ve arkadaşları (2020) tarafından maske kullanımının dünya genelinde farklı şekilde olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada Güney Kore ve Asya lkelerinde maske kullanımı yaygın şekilde gerçekleşirken Japonya ve Çin gibi bazı ülkeler ise maske kullanım zorunluluğu getirildiği belirtilmiştir. Maskenin koruyuculuğunun olduğu ancak bireylerin tek kullanımlık maskeleri tekrar kullandığı ve kullanırken hijyen kurallarına uymadığı belirtilmiştir. Araştırmada sadece bazı ülkelerin maske kullanım yöntemlerine değinilmiştir. Fakat maske kullanımın birey üzerindeki etkisine veya devletin maskeyi kullanımını zorunlu kılarak bireyin özel alanına müdahale ettiğine yönelik detaylara araştırma kapsamında yer vermemiştir.

Berna Fildiş (2020) ve mer Karbuş ve arkadaşları (2021) ise Türkiye’de Covid-19 salgınından dolayı maske kullanımının zorunlu hale getirilmesiyle bireyin maske konusundaki düşünceleri, maske kullanımı sırasında yaşadığı zorlukları ve maske alışkanlığını incelemişlerdir. Makalelerde bireylerin maske takarken belirli zorluklar yaşamalarına rağmen kendilerini ve çevrelerini korumak adına maske takmaya zen gösterdikleri vurgulanmıştır. Ayrıca bireylere göre maske takmanın bireyin sorumluluğunda olduğu belirtilmiş, bu yüzden yetkili merciler veya bireyler tarafından maske takmayan kişilerin uyarılmasına bireylerin mesafeli kaldıkları belirtilmiştir. İki araştırmada devletin maske kullanımını zorunlu kılmasının bireye yönelik bir hak ihlali olup olmadığı tartışması yapılmamış, maske kullanımının bireye etkisi üzerine yoğunlaşılmıştır. Ancak Covid-19 salgını nedeniyle kullanımı zorunlu kılınan maskenin birey üzerindeki etkisi ve kullanıma karşı çıkan bireylere ceza verilmesi gibi sonuçları dikkate alarak

Covid-19 döneminde devlet-birey ilişkisi ve bireyin haklarının ihlali açısından tez kapsamında incelemeye alınmıştır.

Covid-19'un kontrol altına alınması için aşı en büyük çözüm olduğundan dolayı pek çok ülke aşı çalışmalarına başlamıştır. Yapılan aşı çalışmaları sonucunda Covid-19 aşısı bulunmuş ve insanların kullanımına sunulmuştur. Ancak aşının bulunmasıyla bazı ülkeler aşılarmayı zorunlu kılmış bazı ülkeler ise aşı zorunluluk yerine belirli önlemler almıştır. Literatür taramasında tüm bu yaşananların özellikle insanların aşuya karşı tutumlarını öğrenmek için pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Hatice Şahin (2022) ve Hanife Başal ile Elif Emir Öksüz (2022) tarafından Covid-19 aşısına yönelik değişkenler ve aşı karşıtlığı incelenmiştir. Makalelerde Covid-19 virüsünün varlığının gerçek olmadığı düşüncesi, toplumsal yaşamı kontrol etmek için aşının üretildiği, aşuyu üreten bilim insanlarına, siyasilere ve sosyal medyaya karşı güvensizliği, aşının dine uygun olmaması düşüncesi, aşının küresel ölçekte kâr amacıyla üretildiği ve aşının bilimsel bir dayanağı olmayan biyolojik savaş amacıyla üretildiği şeklindeki düşünceler Covid-19 aşısına yönelik oluşan karşıtlığın başlıca sebepleri olarak belirtilmiştir. Başal ve Öksüz'ün yaptıkları araştırmada bireylerin yaşı, eğitim durumu ve cinsiyetini baz alarak aşuya karşı olumlu ve olumsuz tutumları incelenmiştir. Şahin ise bireyin yaşı, cinsiyeti ve eğitim düzeyini dikkate almadan sosyal medya platformundan elde ettiği gönderiler aracılığıyla incelemesini yapmıştır. Fakat çalışmalarda devletin aşuyu zorunlu kılmak veya kitlesel aşılarmayı sağlamak için almış olduğu kararlara değinilmemiştir. Ayrıca devletin almış olduğu kararlar ile aşı olmayan bireyin kamusal veya özel alana girememesi gibi devletin aşı için kamusal veya özel alana müdahalesi de irdelenmemiştir. Ancak bireylerin yaşı, eğitim düzeyi gibi özellikleri ve aşuya karşı görüşleri baz alınarak tezde pandemi boyunca devletin kamusal ve özel alana müdahalesi incelenecektir.

Benzer çalışmalar Hatice İlke Yılmaz ve arkadaşları (2021) ve Yıldırım Beyazıt Çicen (2023) tarafından yapılmıştır. Makalelerde Türkiye'de Covid-19 virüsüne karşı geliştirilen aşının kullanıma geçmesi halinde toplumun aşuya yönelik bakış açısı ve aşı yaptıрма kararını etkileyen faktörler incelenmiştir. İncelemede aşı karşıtlığının veya kararsızlığının sebebi olarak aşının yan etkisi olacağı ve aşı yapan firmalara güvenilmediği ve aşının hızlı bir şekilde geliştirilmesi belirtilmiştir.

Yılmaz ve arkadaşları çalışmalarında üretilen yerli aşının toplum tarafından daha güvenilir kabul edildiğini belirtirken, Çicen ise yerli aşı konusuna değinmeden aşı olmayanlara ücret karşılığında aşı olmaları teklif edilmesi durumunda bazı kesim tarafından teklifin reddedileceği bazı kesimin ise aşı yapmayı tercih etmeyeceğini belirtmiştir. Yapılan çalışmalarda Covid-19 aşısına yönelik bireylerin görüşlerinin yer almasına rağmen tezimizde yapılan çalışmada bunun sebepleri veya etkenleri tartışılmamıştır. Fakat bireylerin düşüncelerinden yola çıkarak tezin konusu için destekleyici bir temel teşkil edecektir.

Covid-19 aşısı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında iki farklı çalışma göze çarpmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Mert Aykut Akbulak ve Meltem Çöl (2022) tarafından yapılan çalışmadır. Aşı karşıtlığı ve aşı tereddüdünün sebeplerini dünya ve Türkiye’deki var olan durumunu incelenip ülkelerin aşılama için yapmış olduğu politikalar ve yasal düzenlemeler ele alınmıştır. Araştırmada aşı reddinin ve tereddüdünün temelinde bilgi eksikliği olduğu ve güven ortamı oluşturulmadığı belirtilmiştir. Ayrıca genelin yararını gözetmek amacıyla zorunlu aşılama için gerekli yasal düzenlemenin yapılması gerektiği önerisinde bulunulmuştur. Makalede genelin yararı için bireyin zorlama yoluyla aşı yapılması gerektiği önerisine değinilmiştir. Ancak bireyin zorunlu aşı olması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte bireye yönelik hak ihlali olup olmadığı konusuna değinilmemiştir. Genel yarar için yapılan yasal düzenlemeler bireyin temel hak ve özgürlüklerine olumlu veya olumsuz etki edeceği konusuna yer verilmemiştir. Fakat makalede üzerine durulmayan söz konusu alanlar hakkında tezin analiz ve değerlendirme kısmında genel yararı gözetmek amacıyla zorunlu aşılama konusunun bireye etkisi incelenecektir.

Covid-19 aşısı alanında yapılan bir diğer çalışma ise Tülin Yanıkdağ’a (2023) aittir. Yanıkdağ çalışmasında Covid-19 virüsüne karşı aşı bulunduktan sonra yaşanan süreci araştırmıştır. Çalışmada aşının bulunmasıyla birlikte devletlerin aşılama konusunda önceliği vatandaşlarına verdiğini, devletlerin vatandaşlarına aşı yaptırdıktan sonra ellerinde kalan aşıları diğer devletler ile paylaştıklarını belirtmiştir. Bu durumun aslında aşı milliyetçiliği olduğu iddia edilmiştir. Aşı milliyetçiliğinin devletlerin ekonomik durumlarından ve eşitsizliğinden etkilendiği

belirtmiştir. Ancak makalede devletlerin yapmış olduğu aşı milliyetçiliğinin bireyler üzerindeki etkisine ve bireyin bu duruma karşı tutumuna yer verilmemiştir.

Covid-19 salgınında kullanılan Hayat Eve Sığar (HES) uygulaması gibi teknolojik uygulamaların bireyler üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Nurcan Alkış ve Duygu Fındık-Çoşkunçay (2021) tarafından yapılan çalışmada HES uygulamasının kullanımına yönelik bireylerin algısını olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler ve kullanıcıların hangi amaçla ve ne sıklıkla uygulamayı kullandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada katılımcıların bazıları HES uygulamasının kullanımından memnun kaldıklarını, bazı katılımcılar ise uygulamanın kullanılmasında bazı zorluklar yaşadığını belirtmiştir. Hasan Giray Ankara ve Büşra Tekin (2021) ise HES uygulamasını kullanan vatandaşların mahremiyet ve güvenliğine yönelik düşüncelerini araştırmıştır. Bireylerin HES uygulamasına güven duyduklarını belirtmiştir. Güven duymalarının sebebi olarak devlet tarafından geliştirilmiş bir uygulama olması gerekçe gösterilmiştir. HES uygulamasının özel bir kurum tarafından yapılması durumunda uygulamaya yönelik güven duygusunun oluşmayacağını belirtmiştir. Pandemi olmasından dolayı kişisel veri toplayan bir uygulama kullanıldığı ve uygulamanın kullanıcı dostu ve kullanışlı olarak görüldüğü belirtilmiştir. Her iki çalışmada bireyin devlet tarafından geliştirilen uygulamaya güven duyduğuna değinilmiştir. Ancak makalelerde devletin geliştirdiği HES uygulaması ile kamusal ve özel alanın alenileştiğine ve bu durumun birey için risk teşkil ettiğine değinilmemiştir. Uygulama bireyin mahremiyet alanını yetkili kişilere açık hale getirip bunu toplumun geneli ile paylaşması konusu irdelenmiştir.

Şakir Eşitti (2021), Covid-19 salgını boyunca veri toplama ve gözetim uygulamalarının toplum ve birey üzerinde olası sonuçlarını ele almıştır. Eşitti, Covid-19 pandemisinde uygulanan gözetim uygulamalarının sık sık kullanılması bireylerde uygulamaların içselleştirilmesine, sıradanlaşmasına ve normalleşmesine sebep olabileceğini belirtmiştir. Pandemi sonrasında da gözetim uygulamalarının kullanımının kalıcı hale gelmesi durumunda bireylerin mahremiyeti ve demokratik toplum fikrinin risk altına gireceği, bireyin kendisinin gözetildiğinin farkında olmasından dolayı kendini net bir şekilde ifade edemeyeceği ve davranışları gözetleyenin ilkeleri etrafında olacağı vurgulanmıştır. Bireyin özel ve kamusal

alandanda kendi fikrini rahatça ifade edebilmesi için bireysel mahremiyetlerine ve iletişim mahremiyetlerine saygı duyulup korunması gerekliliğinin zorunluluk teşkil ettiğii belirtilmiştir. Benzer bir çalışma Ş. Ceren Oğuz (2022) tarafından yapılmıştır. Oğuz pandemi boyunca HES kodunun uygulanması ile kişisel verilerin işlenmesinin yasal dayanağını incelemiştir. İncelemede uygulamanın bireyler için risk oluşturduğu, Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) uyarınca sağık bilgilerinin saklanması ve bu bilgilerin İçişleri Bakanlığı ile paylaşılmasının yasal bir dayanağının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumda kişisel verilerin akıbetinin belirsiz olduğu, ileride kişilerin profillemeye gibi olası sorunlarla karşılaşabileceğii iddia edilmiştir. Devletin geliştirdiğii uygulamaların birey üzerindeki etkisi tez çalışmasında devlet-birey ilişkisi analizinde kaynak teşkil edecektir.

Benzer bir çalışma Cemile Tokgöz Şahoğlu (2020) tarafından yapılmıştır. Şahoğlu Covid-19 salgını boyunca kullanılan konumsal gözetimin hastalık gözetimi alanını aşarak hükümet denetimine imkân sağılayan yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Çalışmasında pandemi sürecinde alınan tedbirlerin hastalık gözetim sınırlarını aştığii, artık kişisel verilerin toplumu denetlemek amacıyla kullanmasına olanak yarattığii belirtmiştir. Yaşanan kriz anlarının hasta gözetiminin sınırlarını bulanıklaştırdığii, bunun da gözetim yapılması için kuvvetli bir zemin oluşturduğunu belirtmiştir. Devlet, özel veya özel olmayan şirketlerle kişisel verileri elde edebilmektedir. Elde edilen bu verilerin içinde bireyin kendi isteğii ile verdiğii bilgilerin de bulunmakta olduğunu vurgulamıştır. Tuğba Asrak Hasdemir ve Mehmet Keskin (2023) ise pandemi döneminde bireyin bilgi edinme hakkı kapsamında devlet kurumlarının yapmış olduğu uygulamalar ve açıklamaları “aktif şeffaflık” ve “pasif şeffaflık” ölçütleri kapsamında değerlendirmiştir. Makalede bakanlıkların web sitelerinde paylaşılan bilgilerin normal bir vatandaşın anlayabileceğii düzeyde olduğu ifade edilmiştir. Web sitelerinde bilgilerin aktif ve pasif şeffaflık açısından yayınlandığii görölmektedir. Pandemiyle birlikte genel bilgilendirmenin çoğunlukla Sağık Bakanlığı tarafından yapıldığii görölmüştür. Böylece Sağık Bakanlığı’nın salgın boyunca aktif şeffaflık açısından bilgi paylaşımları yaptığii açıklamıştır. Araştırmalardaki bireyin kişisel verilerin toplumu kontrol altında tutmak için devlet tarafından kullanıldığında ayrıca devlet kurumlarının yapmış olduğu açıklamaların bilgi edinme hakkı kapsamında ele

alınması gibi bilgiler tez çalışmasındaki devlet, toplum ve birey ilişkisi analizinde kullanılacaktır.

Covid-19 salgınında HES uygulamasının kullanılmasını ve bu uygulamaya yönelik kullanıcı görüşlerini inceleyen Bayram Noyan ve arkadaşları (2022) HES uygulamasının salgınla mücadele konusunda olumlu katkılar sağladığını ve bireylerin uygulamada risk yoğunluğu gösterilen yerlere seyahat etmemeye özen gösterdiklerini belirtmiştir. Araştırmada bireyin kendi özel alanını uygulama ile görünümü kılmasını ve bunun toplum ile paylaşılmasını ayrıca devletin bireyi uygulama ile istediği anda gözetleyebileceği konusuna değinilmemiştir. Ancak bireyin uygulamada kırmızı alan olarak gösterilen yerlerde bulunmamaya çalışması gibi uygulamanın kullanımı ile birlikte kamusal ve özel alanın alenileşmesi konusu açısından tezde incelenecektir.

Salgın yönetiminde devlet tarafından alınan kararların, bireyin ve toplumun haklarını ihlal etmesi konusunda yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Mine Kasapoğlu Turhan (2020) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 salgınında ilan edilen sokağa çıkma yasağı idare hukuku açısından ele alınmış, yasağın temel hak ve özgürlüklere etkisi ve yasağı çiğneyen bireylere yapılan idari yaptırımların yargısal denetime tabi olup olmadığı tartışılmıştır. Olağan dönemde sokağa çıkma yasağının ilan edilmesinin anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. İdari açıdan Olağanüstü Hâl Kanuna göre sokağa çıkma yasağının ilan edilmesi görevinin İçişleri Bakanlığı'na verilmediği, bundan dolayı salgın döneminde ilan edilen sokağa çıkma yasağının hukuki açıdan bir dayanağı olmadığını belirtmiştir. Benzer çalışmayı Çağrı Çeliköz (2021) Covid-19 pandemisinde alınan kararların temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasının rejim ve idare hukuku açısından inceleyerek yapmıştır. Çalışmada İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan genelge ile seyahat özgürlükleri kısıtlamasının kanuna dayanmadığı, aynı zamanda alınan tedbirlerin Umumi Hıfzıssıhha Kanununa ve İl İdaresi Kanuna dayanak olarak gösterilmesinin sadece göstermelik olduğu ve önlemlerin kanunun yetkin kıldığı Sağlık Bakanlığı yerine İçişleri Bakanlığı'nca alınmasının ağır yetki tecavüzüne neden olduğu sonucuna varılırken tezimizde yapılan çalışmada bunun felsefesi tartışılmamıştır. Ancak İçişleri Bakanlığı'nın alınan kararlarda yetkisi olmadığı fikri tezimizde temel teşkil etmektedir.

Covid-19 salgın süresince uygulanan sokağa çıkma ve seyahat etme yasağının 1982 Anayasası'na uygunluğunu Abdullah Abalı (2020) ve Volkan Aslan (2020) yaptıkları çalışmalarla değerlendirmişlerdir. Abalı çalışmasında seyahat özgürlüğünün kısıtlanması için uluslararası insan hakları metinlerinde ve Avrupa Birliği içinde bulunan bazı devletlerin anayasalarında 'genel sağlığı korumak' adına seyahat özgürlüğünün kısıtlanabileceğini belirtmiştir. Ancak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğinde 'genel sağlık' nedeniyle seyahat sınırlandırılması yetkisinin Anayasa'dan çıkarıldığını belirtmiştir. Bundan dolayı İçişleri Bakanlığı'nın idari işlemle özel sınırlama nedeni olmadan ve anayasaya aykırı olarak temel hak ve özgürlükleri kısıtlamak durumunda kaldığını belirtmiştir. Aslan ise pandemi döneminde olağanüstü hâl ilan edilmediği için temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma tedbirlerinin alınabilmesi için 1982 Anayasası'nın 13. maddesine uyulması gerektiğini belirtmiştir. Ancak alınan tedbirlerin 1982 Anayasası'nda ilgili maddelere yönelik alındığı iddia edilse bile sokağa çıkma yasağının kanunilik ilkesine aykırı olduğunu, bunun da anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Sokağa çıkma kısıtlamasının yapılması için kanunda açıkça kısıtlamaların kapsamı, süresi, biçimi gibi ana konuların belirli olması gerektiğini ifade etmiştir. Bireylerin kısıtlamaları ihlal ettiğinde hangi kanuna göre yaptırım uygulanacağını belirli olmamasına neden olduğuna yer vermiştir. Aslan ve Abalı çalışmalarında salgını önlemek adına devletin aldığı hak ve özgürlükleri kısıtlama kararlarının anayasaya aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Anayasada yapılan yasal düzenleme ile bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamak için genel sağlık ve genelin yararının bir neden olarak gösterilmeyeceği, alınan kararların kanuna dayanmadığını göz önüne alarak tezde pandemi süresince devletin almış olduğu kararların devlet-birey ilişkisi ve devletin kamusal ve özel alana müdahalesi kapsamında inceleyecektir.

Diğer yandan Zehra Demirdağ (2021) çalışmalarında salgının yayılmasını engellemek için alınan sokağa çıkma tedbirine rağmen bazı bireylerin dışarıya çıkmasıyla hukuka aykırı fiil işlendiğini belirtmiştir. Bireyin sağlık bilgileri özel hayatın bir parçası olduğu için pandemi boyunca elde edilen bireylerin sağlık bilgilerinin korunması, açıklamama hassasiyeti gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada bireylerin özgürlüklerinin geliştiği buna rağmen devlet tarafından hırpalandığı iddia edilmiştir. Makalede sokağa çıkma kararının yasaya

uygun olarak gösterilip bu kararı ihlal edenlerin hukuka aykırı eylemde bulunduğunu belirtmiştir. Ancak Melike Yavuz Dalgıç (2021) pandemi döneminde uygulanan sokağa çıkma yasağı ve karantina uygulamalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları açısından açıklamaya çalıştığı çalışmasında seyahat özgürlüğünün kısıtlanması ve sokağa çıkma yasağının uygulanmasının Türkiye’de anayasaya uygun olmadığını belirtmiştir. Dalgıç, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları açısından sokağa çıkma yasağının “ev hapsine” benzetildiği ve kıyas edilen düzeylere eşit olduğu için kısıtlamayı kabul edilmez bulunduğunu belirtmiştir. Dalgıç, sokağa çıkma yasağının Türkiye Cumhuriyeti anayasasına uygun olmadığını belirtmiş ancak sokağa çıkma yasağını ihlal eden bireyin yapmış olduğu bu eylemin hukuka aykırı bir fiil olup olmadığına değinmemiştir. Aynı şekilde Demirdağ da sokağa çıkma kısıtlamasının anayasaya uygunluğunu incelememiştir. Ancak devletin aldığı kararların anayasaya aykırı olup olmaması, bireyin kısıtlamalara karşı gelip hukuka aykırı fiil işleyip işlememesi gibi fikirler tezimizde değerlendirmeye alınacaktır.

Kamusal sağlığı ve bireyin güvenliğini sağlamak için Covid-19 salgını boyunca devletin aldığı pek çok önlemin kimi çalışmalarda yetersiz kaldığı kimi çalışmalarda ise yeterli düzeyde görüldüğü anlaşılmıştır. Covid-19 pandemisi ile devletin genel sağlığı önceleyerek aldığı önlemlerin yetersiz kaldığını vurgulayan çalışmalardan biri Yahya Alameşe’ye (2021) aittir. Alameşe, geleneksel güvenlik anlayışının Covid-19 gibi önemli güvenlik tehdidine karşı yetersiz olduğunu ve devletin geleneksel güvenlik anlayışının insan güvenliği için zayıf olduğunu belirtmiştir. Devletin öncülünün insan olduğu bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Oysa İzzet Erdem (2020) yapmış olduğu çalışmasında Türkiye’de salgının görülmeye başladığı zamanlarda önlemler alınmaya başlanması, halkın bu konuda bilinçlendirilmesi ve sosyal izolasyon için bazı uygulamaların hayata geçirilmesi, bilim kurulu tarafından kararların alınması, vaka ve ölümlerin yayılımına göre tedbirlerin alınması gibi önlemlerin uygulanmasıyla Türkiye’de halk sağlığının öncelendiği sonucuna vararak konuya Alameşe’den farklı yaklaşmaktadır. Ancak makalelerde alınan önlemlerin bireyin kamusal ve özel alanını kısıtlayıp kısıtlamadığına değinilmemiştir. Ayrıca Alameşe, alınan kararların yetersiz olduğunu, insanın güvenliğini önceleyen kararların bireyin kamusal ve özel alanını açısından boyutunun ne olduğuna değinmemiştir.

Makalelerde bireyin güvenliğini sağlamak için pandemi boyunca devletin aldığı kararların yeterli olup olmadığı şeklinde iddialardan yola çıkarak tezin analiz ve değerlendirme kısmında devletin bireye müdahale yetkisinin boyutu ve sınırı ele alınacaktır.

Covid-19 salgını boyunca genel sağlığı korumak için alınan kararları kişinin temel hak ve hürriyeti açısından inceleyen çalışmalar literatürde yer almaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar tezimizin tartışma kısmına zemin hazırladıkları için bu çalışmalara değinilmiştir. Tez çalışmasıyla benzer konuya sahip olmasa bile ele alınması gereken çalışmalar mevcuttur. Tacettin İnandı ve arkadaşları (2020), Hüseyin Koçak ve Bektaş Sarı (2021) yapmış olduğu çalışmalarla sokağa çıkma yasağı gibi belirli tedbirlerin kademeli olarak yapılmasının toplumda panik havasının oluşmasını engellediği sonucuna varmıştır. Ayrıca kademeli tedbirlerin özgürlük ve güvenlik arasında denge kurduğu, kısıtlamaların bireyin özgürlüklerini kısıtlamayan tavsiye niteliği taşıdığı ortaya konulmuştur. Ayrıca risk değerlendirmesi yapılması için uzmanlar, diğer sektörler ve kurumlar arası iş birliği yapılması, toplumun bu sürece katılması gerekliliği vurgulanmıştır. Alınan önlemlerin temel hak ve özgürlükleri koruyarak alınması, salgının önlenmesi için bilgi erişimi ve şeffaflığın olması gerektiğine değinilmiştir.

Fakat Kemal Ataman ve arkadaşları (2021) devletin aldığı kararların etkisine değinmeden Covid-19 salgınının bireyler üzerindeki etkisine değinmişlerdir. Çalışmalarında salgının süresinin uzaması nedeniyle bireylerde bıkkınlık, belirsizlikten kurtulma ruh hali ve umursamazlık gibi duyguların hissedildiği belirtilmiş, diğer yandan toplumsal bağları kuvvetli ve devlete güven duyanların pandeminin getirdiği belirsizlik ve kaygıyla daha çabuk başa çıktığı sonucuna varılmıştır. Pandemi her bireyin farklı şekilde etkilendiği ancak dezavantajlı, işsiz ve yoksul kesimin daha fazla etkilendiği belirtilmiştir. Yine aynı çalışmada devlet, toplum ve birey ilişkisi ve devletin almış olduğu kararların bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan nitelikte olduğuna değinilmemiştir.

Covid-19 sadece sağlık alanını değil sosyal, eğitim, ekonomi gibi pek çok alanı etkilemiştir. Bu alanlara yönelik olumlu ve olumsuz etkileri Helen Onyeaka ve arkadaşları (2021) ve Keziban Eke (2022) incelemişlerdir. Onyeaka ve arkadaşları çalışmalarında küresel çapta pandeminin ekonomi, eğitim, turizm,

konaklama, gıda güvenliği, çevre, sağlık, aile içi şiddet ve ruh sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. İnceleme sonucunda salgının yayılmasını önlemek için ülkelerin farklı zamanda benzer önlemler aldığı, sonuçların da benzer olduğu bildirilmiştir. Çalışmada ülkelerin karantina sürecine girmeleriyle malların stoklanması, karantinadan dolayı işletmelerin kapatılması, seyahatin kısıtlanması ve bunların sonucunda bireylerin evlerinde daha fazla vakit harcaması ile aile içi şiddetin artması gibi pek çok alanda olumsuz etkilere karşın bireylerin evde yaşaması ile hava kirliliği ve çevre kirliliğinin azalması gibi olumlu etkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Eke ise çalışmasını Türkiye bazında ele alarak bireysel ve toplumsal yönden salgının yaşam pratiklerini değiştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca salgının bireyin sosyal ilişkisini negatif yönde etkilediği, bireyin ve toplumun ekonomik, psikolojik, sosyal açıdan olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Çalışmalarda pandeminin birey, toplum, sağlık, ekonomi gibi alanlar üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ancak devletin salgın boyunca aldığı önlemlerin bu alan üzerindeki etkileri incelenmemiştir. Makalelerden farklı olarak Ari R. Joffe (2021) hükümetlerin almış olduğu karantina kararının kamu sağlığını koruma amaçlı olmasına rağmen ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin bu durumdan daha fazla etkilendiğini belirtmiştir. İşsizlik, yalnızlık, gıda güvensizliği, eğitimin kesintiye uğraması, ruhsal bozuklukların artması ve partner şiddetinin artması nedeniyle refaha yönelik şimdi ve gelecekte büyük kayıplara yol açılacağını iddia etmiştir. Çalışmada hükümetlerin kamu sağlığı için sağlık alanında harcamaları artırması ve sosyal alandaki harcamaları azaltmasının ekonomik açıdan durgunluğa yol açacağı ve Covid-19 virüsünden daha fazla can kaybına neden olacağı vurgulanmıştır. Bu makaleler yapılan tez çalışmasında pandemiye devletin aldığı kararların birey üzerindeki etkisi ve kamusal ve özel alan üzerindeki etkilerinin incelenmesinde kaynaklık etmektedir.

Devletin Covid-19 salgınına yönetirken kamu sağlığını gözetip temel hak ve özgürlük sınırına girmesi çalışmanın temel alanıdır. Bu alanda yapılan çalışmalar tezin temel noktası olduğundan bu alanda yapılan çalışmalara değinmek gerekmektedir. Aynı çalışma olmasa bile benzer alanda çalışmayı Artur Jasinski (2020) yapmıştır. Çalışmasında pandemiyle birlikte toplumsal yaşamda ve şehirlerin işleyişinde değişikliğe gidildiğini belirtmiştir. Bu değişikliklerin kamusal alan etrafında ele alınıp kamusal alanın geçirdiği değişimleri incelemiştir.

Çalışmada kamusal alanın daraldığı, özel alanın genişlediğinden söz etmiştir. Bireyin Covid-19 virüsüne enfekte olmamak için kalabalık ortamlardan kaçındığı, maske, güneş gözlükleri, şapka ve kulaklık takarak kendini çevreden soyutladığı belirtilmiştir. Böylece kamusal ortamdaki sanal alanın başka boyutuna kamusal alanın özelleştirildiği çalışmada iddia etmiştir. Kamusal alana özgü işlerin yavaş yavaş internet ve sosyal medyaya devredilmesiyle kamusal alanın köreleceği belirtilmiştir. Kamusal alan üzerindeki elektronik gözetim, çevrimiçi alışverişler, eğlenceler, çalışmalar ve dijital teknolojilerin artması ile güçleneceği sonucuna varmıştır.

Jasinski'in çalışmasına benzer çalışmaları Betül Şahin (2022) ve Özge Tekçe (2021) yapmıştır. Şahin makalesinde pandemiyle birlikte kişisel alan ihtiyacının arttığını belirtmiştir. Bireylerin market alışverişlerinin çevrimiçi marketlerde gerçekleştiği ancak bazı bireylerin ise marketlere gidip kendine kişisel alan yaratarak alışveriş yaptığını açıklamıştır. Bireylerin kamusal alan içinde kişisel ve özel alan yaratmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır. Tekçe ise pandemi süresince sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı bireylerde yakın kamusal mekanlara ihtiyacın arttığına değinmiş. Bireylerin mahalle arası parklara, kapı önlerine, sokaklara çıkarak kendisine en yakın kamusal mekanları kullandığını belirtmiştir. Çalışmada kamusal mekanların kullanımına yönelik tedbirlerin toplumsal ilişkileri olumsuz etkilediği, bireysel eğilimi ise kuvvetlendirdiği iddia edilmiştir. Covid-19 pandemisinde kamusal ve özel alanın salgından etkilenme düzeyini çalışan bireyler çerçevesinden inceleyen Eda Kılıç ve Esin Kılıç (2022), pandemi ile birlikte kamusal alan ve özel alanın iç içe geçtiğini bundan dolayı kadınların özel alanda birçok işi yapmak zorunda bırakıldığını belirterek konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır.

Yapılan alan çalışmalarda devletin kriz (Covid-19 pandemisi) yönetiminin kamusal ve özel alan sınırları üzerindeki etkisinin tartışıldığı çok az çalışma bulunmaktadır. Bu tez çalışması ile literatürde bulunan boşluğu doldurmak amacıyla Türkiye'de kriz döneminde devletin kamusal ve özel alandaki yetkisi ve sınırı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Pandemi süresince alınan önleyici kararların devletin yetkisinde genişleme veya daralma yaratıp yaratmadığı, pandemi süresi boyunca devlet ile birey ilişkisindeki değişimlerin incelendiği çalışmada önce tezin

konusu ve geliştirilen iddiaların anlaşılması için devletin kavramsal çerçevesinin çizilmesi önem taşımaktadır.



1. DEVLET-BİREY VE KAMUSAL-ÖZEL ALAN AYRIMI

1.1. Devletin Tanımı

İnsanoğlu geçmişten günümüze kadar bir arada yaşama arzusu içerisinde olmuştur. İnsanoğlunun bir arada yaşama isteği belli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bunlar gerek vahşi hayat gerekse insanların birbirlerine duydukları ihtiyaç veya içgüdüsel nedenlerdir. İnsanların toplum halinde yaşamaları sonucunda belli kurallar çerçevesinde kendilerini düzenleyebilecek bir kuruma, bir örgüte duyulan ihtiyaç sebebiyle devlet oluşmuştur. Çünkü toplumu düzenleyebilecek kurum devlettir. Peki devlet nedir?

Devlet kelimesi Türkçede müdavele ve tedavül kelimelerinin ortak kökünden -devl- ortaya çıkmıştır. Yani devletin lügat anlamı tedavül eden, kısacası elden ele geçilen kuvvet, mevki, iktidar demektir (Başgil, 1946, s. 981-982). İnsanlar aile, kabile, klanlar gibi en küçük örgütleri oluştururlar. Bu küçük örgütler birbirlerine duydukları ihtiyaçtan kaynaklı olarak bir araya gelerek devleti oluşturmaktadırlar. Devleti insan birliklerinin en geniş olduğu ama insan birliklerinin siyasi bir birlik olmadığı, devletin siyasi oluşu teşkil ettiğini belirten Başgil, devlet tanımını şöyle yapmaktadır: *“Devlet muayyen bir ülke üzerinde ve Hükümetle temsil olunan, üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, muayyen hukukî ve otonom bir nizamla bağlı olarak yaşayan İnsanlardan mürekkep siyasi ve en geniş birliktir”* (1946, s. 984-990). Kısacası devlet, belli bir toprak üzerinde insanların en küçük birimlerinin belli gereksinimlerden dolayı bir araya gelerek kendilerini belli kurallar çerçevesinde düzenleyen, merkezi bir iktidarın yönettiği, siyasi bir oluşumdur.

İnsanlar devletin yönetimine ve yine devlet tarafından konulmuş yasalar ve hukuk düzenine uygun şekilde yaşamaktadırlar. Devlet, toplumun bünyesinde oluşmuştur. Bireyler, temel hak ve özgürlüklere sahip ve bu haklarını kullanarak kendilerini gerçekleştirirler, devlet ise toplumun bu temel hak ve özgürlüklerini sürekli ve daha iyi şekilde kullanmaları için var olmuştur. Bu milletin hayati gereksinimlerini daha iyi karşılamak adına ortaya çıkan oluşum, beraberinde bir gücü de getirmektedir. Devlet bu yasal gücü elinde bulunduran bir insani organizasyondur. Devlet kanunları yasama organıyla yapar, yürütme organı ile bu kanunları yerine getirir. Devlet birçok faaliyetin merkezi ve sahibi olmasından

dolayı tüzel bir kişiliği bulunmaktadır ve oluşturduğu kurumlar aracılığıyla faaliyetlerini gerçekleştirir. Yöneticiler devletin verdiği yetkileri yine devlet adına kullanırlar (Büyük, 2003, s. 102-104). Devlet, bir araya gelen insan toplumunun temel hak ve özgürlüklerinin daha iyi kullanılması adına ve hukuk kuralları etrafında düzenleyebilecek merkezi bir iktidar ile temsil edilen ve üstün, tüzel kişiliği bulunan siyasal bir birliktir. Birçok düşünürün devlet ile ilişkin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır.

İlkçağda Atinalı filozof Platon, devletin kurulmasının temel nedenini insanların tek başlarına ihtiyaçlarını karşılayamamaları ve başkalarının yardımına duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığını belirtmiştir. Platon, ideal devletin nasıl olması gerektiği üzerine çalışmış ve devletin içinde sosyal sınıfların bulunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Devlet yönetimini filozof kralın tek hakim olduğu bir idari yapılanma olarak tanımlayan Platon, yöneticinin altında hiyerarşik olarak bir sınıflaşma ile iş bölümünün yapılmasını vurgulamaktadır (Topakkaya ve zyrek şahin, 2015, s. 196-205). Platon’a göre koruyucu sınıfı sadece koruma ile görevli iken yöneticiler sadece ülkeyi yönetmekle uğraşırlar, halk -işçiler- ise sadece tarım, üretim ve ticaret gibi işlerle uğraşarak bir insanın yetemediğini diğer insanların yapmasıyla gereksinimlerini karşılamış olurlar (Ruhi, 2005, s. 225-226; Platon, 2017; Yıldız ve Yurt, 2018, s. 126-135).

Aristoteles, siyaset ve devlet problemini açıklığa kavuşturmak için çalışma yapmıştır. İlk önce toplumsal yapıyı ele alır. İnsanın siyasal bir hayvan olduğunu belirtir. Bu, aslında insanın tek başına kendi kendine yeterli olmadığı ve yaşamını devam ettirmek için diğer insanlara ihtiyaç duyduğu anlamı taşımaktadır. Aristoteles de Platon gibi devleti, insanların tek başlarına yeterli olamadığı ve yaşamaları için gerekli ihtiyaçların yerine getirebilen insan topluluğu şeklinde tanımlamaktadır. Aristoteles’e göre devletin yapısı parçalara ayrılarak incelenmelidir. Bu incelemede önce yurttaştan başlamak gerektiğini belirtir. İki bireyin bir araya gelerek bir aile oluşturduğunu, ailelerin bir araya gelerek köy oluşturduğunu, köylerin bir araya gelmesiyle şehir-devleti oluşturduğunu belirtir. Aristoteles devletin temelinde adaletin olduğunu vurgular. Çünkü adalet tüm toplum için iyidir, bu yüzden tüm toplumun ortak yararı amaç edinmelidir. Aristo

toplumun iyiliğini amaç edinen yönetim biçimin en iyi yönetim biçimi olduğunu vurgular (Aristoteles, 2011).

Orta çağa gelindiğinde ise devlet teokratik yapının etrafında kilise ve güçlü senyörlüklerin egemen olduğu “aşkın bir irade” (Ay ve Uçar, 2015, s. 196) şeklinde görülür. 14. yüzyıl düşünürü İbn-i Haldun, devletin aslında kabile düzeninin en son basamağı olduğunu belirtmiştir. İnsanların tek başlarına yaşayamadıklarını ancak birbirlerine duydukları gereksinimlerden dolayı birlikte yaşayabildiklerini belirtmiştir. İbn-i Haldun yazmış olduğu “Mukaddime” adlı eserinde insanların bir arada yaşamlarında ortaya çıkan kötülüğün caydırıcı bir güce ihtiyacı vardır. Bu güç ile insanların birbirine zarar vermesi engellenebilecektir. Ayrıca İbn-i Haldun dini kuralları devlet için zorunlu görmemiştir (İbn-i Haldun, 2011, s. 214-216).

Orta çağdaki skolastik düşünce biçimi, aydınlanma ve reform hareketleri ile sorgulanmaya başlamıştır. Avrupa’da mezhep savaşları başlamıştır. Yaşanan Otuz Yıl Savaşı’nın sonunda 1648 yılında yapılan Westphalia Barış antlaşması ile Avrupa’da bulunan mezhep savaşları son bulmuştur. Bu antlaşma ile devlet egemenliğine dayalı uluslararası ilişkiler doğmuştur. Böylelikle her devlet kendi egemen sınırları içerisinde kendi gücüne sahip olacak ve diğer devletleri de tanıyacaktır. Böylelikle devlet üstü olan otoritelerin -kilise, papalık- güçleri azalmıştır (Özcan, 2019, s. 49-56).

İlkçağ filozoflarından beri ideal devletin, iyi devletin nasıl olması gerektiği üzerine çalışmalar yapılırken egemenlik üzerinde durulmuştur. Egemenliğin kimde olacağı ve gücün sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı üzerine görüşler ortaya çıkmıştır. Egemenliğin sınırlandırılmaması gerektiğini ve mutlak monarşiyi savunanlar olduğu gibi egemenliğin sınırlandırılması gerektiği görüşünü savunan önemli isimler de bulunmaktadır. (Ay ve Uçar, 2015, s. 197).

1.1.1. Mutlak Monarşi

Mutlak monarşi görüşünü üç önemli isim savunmuştur. Bunlar; İtalyan düşünür Niccola Machiavelli, Fransalı Jean Bodin ve İngiliz Thomas Hobbes’dur. Bu düşünürler orta çağın kiliseden beslenen ve merkezi bir otoritenin bulunmadığı devlet anlayışını sorgulamış ve toplumsal olayları da etkilemişlerdir. Çünkü orta çağın son yıllarında Avrupa’da yaşanan veba salgını ve yüzyıl savaşları toplumda

derin yaralar oluşturmuştur. İnsanların toplumda yaşanan felaketlerden dolayı tanrıya ve dine olan tutumu değişmiştir (Ay ve Uçar, 2015, s. 197-198).

Orta çağda insana yönelik karamsar, kötü bir bakış ağısını Niccola Machiavelli benimsemiştir. Machiavelli, Söylev eserinde ve Prens (ya da Hükümdar) eserinde insanların “yalancı, nankör, hilekâr, döneğ, açgözlü” olduğunu belirtmiş ve “yasa yapan herkesin kötü olabileceğini” (Machiavelli, 2016, s. 99; Machiavelli, 2021, s. 53) belirtmiştir. Prens eserinde insanın doğasıyla ilgili olarak hükümdarın söz konusu sözünü tutup tutmayacağını da insanların karakterini hesaba katarak yapılması gerektiğini belirtirmiştir. Machiavelli, şu şekilde açıklama yapmıştır:

“...Bir yönetici, verdiği sözü tutmak zararına olacaksa ve söz vermesini gerektiren gerekçeler ortadan kalkmışsa, sözünü tutamaz, tutmamalıdır da. İnsanların hepsi iyi olsaydı, bu öneri iyi olmazdı, ama insanlar kötü oldukları ve sana verdikleri söze bağlı kalmayacakları için, sen de onlara verdiğin söze bağlı kalmak zorunda değilsin...” (Machiavelli, 2016, s. 102).

Yani insanın doğasındaki karamsar düşünceden dolayı Machiavelli, yöneticinin sözünün tutmamasını yadırgamaz, aksine tutmaması gerektiğini belirtir. Ayrıca Machiavelli, insanların açık ve gizli kötülüklerine karşı uyanık olmak gerektiğini belirtir (2021, s. 481). İnsanların kendi çıkarları için her şeyi yaptıklarını hatta verdikleri sözlerden bile çıkarları uğruna vazgeçeceklerini vurgular: “Şuna inanıyorum ki onlar mülklerini kaybetmek korkusunu taşıdıklarında onları kaybetmektense, sözlerini bozacaklar ve sana karşı nankörlük yapacaklardır” (Machiavelli, 2021, s. 258). Machiavelli insanların kötü yanları üzerinde durmuş ve insanların iyi yanlarının da olduğunu belirtmiştir. Ancak eserlerinde insanların kötü ve karamsar yönünden dolayı dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

İnsanlar, doğasından kaynaklı olarak kuşkucu, hırslılardır. Daha fazlasını elde etmekte ve daha iyi bir yere gelmekte hırısı ve tutkusu öne çıkar. Sahip olduklarını korumak içinde her şeyde kuşku içerisinde olurlar çünkü:

“...savaşmak için bir gereklilik olmadığında insanlar hırsları uğruna savaşacaklardır; hırs insanların kalpleri üzerinde o kadar etkilidir ki, ne kadar yukarı çıkarlarsa çıksınlar ondan asla vazgeçmeyeceklerdir. Bunun nedeni insanların doğa tarafından böyle yaratılmış olmalarıdır; bütün her şey arzu edilmek istendiği halde, her şey elde edilebilir değildir: arzu her zaman elde etme gücünü aştığından, sahip oldukları şeyler için tam olarak mutlu olamayacak ve bulundukları durum onları yeteri kadar tatmin etmeyecektir... birtakım tutkular daha fazlasına sahip olmayı hedeflerken, diğerleri ise elde ettiklerini kaybetmemeyi hedefleyecekleri için düşmanlıklar ve savaşlar ortaya çıkacaktır.” (Machiavelli, 2021, s. 200).

İnsanları rekabetçi, kendi konumunu güçlendirmek ve daha iyi bir yaşam için çıkarıcı olduklarını belirten Machiavelli bunun beraberinde bir çatışma doğuracağını belirtmiştir. Yerli halk ya da başka yerden gelen halklar kendi güvenliğini sağlayamazlar. Bu insanlar bir araya gelerek kendi güvenliğini sağlamak için siyasal bir iktidar kurarlar. Machiavelli, devletin kuruluşunu insanların kendi güvenliğini sağlayamamasından kaynaklı olduğunu belirtir. İnsanların güven içerisinde yaşamaları ve kendilerini daha kolay bir şekilde savunabilmeleri için kendilerinden büyük bir otorite kurma gereğini hissettiklerini belirtir (Machiavelli, 2021, s. 100-105).

Aristoteles'in hükümet biçimlerine (Monarşi, Aristokrasi ve demokrasi olarak açıkları ve bu üç hükümet biçiminin bozulmuş hali olan Tiranlık, Oligarşi ve Anarşi) dayanarak Machiavelli bu hükümet biçimlerinin belli bir döngü içerisinde olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

“Ve bu, tüm devletlerin yönetildikçe ve kendilerini yönettikçe içinde döndükleri döngüdür; ancak devletler çok ender aynı yönetim biçimlerine dönerler; çünkü aşağı yukarı hiçbir devlet birçok kez bu gibi değişikliklerden geçebilecek ve ayakta kalabilecek kadar uzun ömre sahip değildir. Ama çoğucası, yaşam savaşı içinde, her zaman ön görüşü ve güçten yoksun bir devlet daha iyi örgütlenmiş komşu bir devletin uyruğu olur. Böyle bir durumun oluşmadığı varsayılırsa, bir devlet sonsuza dek bu yönetim biçimlerinden meydana gelmiş döngü içinde kalacaktır” (Machiavelli, 2021, s. 49-52).

Machiavelli, insanın özünde toplumsal bir varlık olmadığını yaşamın şartlarından dolayı bir araya geldiğini belirtmiştir.

“Çünkü dünyanın başlangıcında, insanlar seyrek olduklarından bir süre hayvanlar gibi dağınık yaşamışlardır; sonraları sayıları arttıkça aralarında toplanmışlar ve böylece kendilerini daha iyi korumak amacıyla, içlerinde kim daha güçlü ve cesur ise ona baş eğmişler; onu baş yapmışlar ve onun sözünü dinlemişlerdir” (Machiavelli, 2021, s. 52).

İnsanların kendilerinden daha güçlü olan kişinin kendilerini daha iyi koruyacağı düşüncesiyle onu iktidara getirmişlerdir. Bir iktidardan beklenen en önemli beklenti kendilerini saldırılara karşı korumak olduğunu belirtilebiliriz.

Machiavelli iktidarın tek olması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır: *“İhtiyatlı bir devlet kurucusunun olduğu bir yerde eğer niyeti kendi çıkarları ya da haleflerinin çıkarı adına yönetmek değil de kamu yararı adına yönetmek ve bütünü kapsayan vatan uğruna yönetmek ise otoritesinde mutlaka yalnız olmalıdır”* (Machiavelli, 2021, s. 132). Burada yöneticilerin kendi çıkarlarının değil kamunun

çıkarlarının ön planda olduğunu kabul edip ona göre yönetmeleri gerektiğini ifade eder, ayrıca iktidarın kapsayıcılık yönüne dikkat çeker; vatan için yönetmekten söz eder.

Machiavelli, tiranlığı kötüler ve onun için en iyi yönetim biçimi cumhuriyettir, ikincisi ise prensliktir. Tiranlığın kamusal bir yönetim anlamını taşımadığını belirtir. Daha açık bir biçimde iktidar tiranıdır; onun özel mülküdür. Oysaki Cumhuriyetlerde ve Prensliklerde siyasal iktidar tamamıyla kamusal bir anlam taşır. Bundan dolayı tiranlıkta iktidar özel çıkar adınayken cumhuriyetlerde ve prensliklerde kamu çıkarı adıdır (Kömürcüoğlu, 2006, s. 94). Tiranlıkta kamunun değil hükümdarın kendi özel faydası ön plandadır. Bu da ortak yarara zarar verir.

Machiavelli, Cumhuriyetin Prenslikten kamusal ve özgürlük konusunda daha üstün olduğunu belirtir. Ancak bağımsızlık konusunda ise iki yönetim biçiminin birbirlerinden üstün olmadığını belirtir. Fakat ikisi arasında en bariz farkın eşitlik konusunda olduğunu açıklar. Ona göre cumhuriyetin ilkesi eşitlik, prensliğin ilkesi ise eşitsizliktir. Machiavelli'nin deyişiyle *“Eşitlik varsa Prenslik kurmak imkansızdır, eşitliğin olmadığı yerde ise Cumhuriyet kurmak imkansızdır”* (Machiavelli, 2021, s. 243). Eşitsizliği pek onaylamayan Machiavelli'nin, cumhuriyeti yönetim biçimi olarak seçtiğini söyleyebiliriz. Çünkü halk onun için çok daha ön plandadır: *“...ihtiyatlılık ve denge konusunda halk prensten dengeli, daha ihtiyatlı ve akıllıdır... ‘Halkın sesi, Hakkın sesi’ boşuna söylenmemiştir”* (Machiavelli, 2021, s. 70).

Kamu ve özel alan için Machiavelli, kamunun zengin, refah içinde olması gerektiğini ancak tek tek bireyin yani özel alanın ise ferah içerisinde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü fakir olan birey kamu yararını daha fazla düşünür; vatani uğruna kendilerini feda edeceklerini ve iktidara karşı saygılı ve itaatkâr olacaklarını düşünür, bunun için fakirliği över (Machiavelli, 2021, s. 201-276). Ayrıca Machiavelli vatandaşlar arasında bir kırgınlık, küslük varsa ve kamusal bir işin yapılması gerektiğinde, vatandaşların kırgınlıklarını, küslüklerinin vatan uğruna unutmaları gerektiğini belirtir (Machiavelli, 2021, s. 523). Bununla birlikte cumhuriyette bir sorun ortaya çıktığında kamusal araçlarla çözülmesini ister. Ancak kamusal araçlarla çözülmediği takdirde özel kişilerin iradelerine bırakıldığında

ortaya kişisel çıkarlar ve meseleler çıkar ve bu da beraberinde korkuyu getirir ve bundan korunma, partileşme ve partizanlaşma ortaya çıkar. Sorunların özel bir şekilde halledilmesi devlete dış güçlerin müdahalesi yolunu açar, yani dış güçler devletin işlerine müdahalesi söz konusu olur. Bu da şehrin, devletin yıkımını beraberinde getirir (Machiavelli, 2021, s. 125-128). Devletin ayakta kalabilmesi adına kamusal çıkarın ön planda tutulması gerekir. Aksi takdirde devletin sonunu getirir. Çünkü oluşan sorunların çözümüne bireyin- doğası gereği yalancı, nankör ve hilekâr- kendi çıkarları dahil edilir. Bu durum kamu yararı yerine kamu felaketini doğurur.

Kamu yararını ancak bozulmuş bir halk düşünemez. Bozulmuş halk, kendi çıkarını ön planda tuttuğu, başkalarının kötülüğü için bir araya geldiği ayrıca güce dayalı olarak sorumluluk ve görevler dağıtıldığı bir toplumdur. Bu toplumda erdemli olmak geri plandadır. Bozulmuş bir toplumda özgürlüğü devam ettirmek Machiavelli'ye göre neredeyse imkânsızdır. Çünkü özgürlük adına bir şey yapmazlar. Ancak erdem sahibi yöneticilerin bulunmasıyla özgürlük devam ettirilebilir. Bu durumun çok zor olduğunu prensin askeri gücünü kullanması gerektiğini belirtir. Ve bu süreci devam ettirmek veya yeniden oluşturmanın neredeyse imkânsız olduğunu belirtir (Machiavelli, 2021, s. 157-164).

1530-1596 tarihleri arasında yaşayan Jean Bodin, monarşinin mutlak gücünü savunan “Devletin Altı Kitabı”nı yazmıştır. Bu eserinde devlet ile ilgili düşüncelerini, görüşlerini açıklamıştır. Bodin, görüşleriyle Machiavelli'nin görüşlerini çürütmeye çalışır. Ona göre Machiavelli, prensler kendilerini daha güçlü kılmak için her türlü adaletsizliği yapabileceğini vurgulamış ayrıca devletin temeline adaletsizliği ve dinsizliği getirdiğini belirtmiştir. Fransa'da bulunan kargaşanın nedenini Machiavelli'nin bu düşüncesi olarak görür. Bodin, bu durumdan yola çıkarak itaat skalasını öne sürer; “*vatandaşlar yöneticiye itaat etmeli, yönetici prense sadık olmalı, prens de tanrının yasaları etrafında bir düzen kurmalıdır*” (Saygılı, 2014, s. 187-188).

Bodin, devleti aileye benzetir. Ailedeki babanın konumu ve rolünü kralın devletteki yeri ve rolüne benzer özellik taşıdığını belirtir. Ona göre babanın “hükmetme hakkı”, kralın “egemenlik hakkı ve yetkisi” gibidir. Aileyi, devletin temel kaynağı olarak görür. Bundan dolayı ailelerin yönetimi, devlet yönetimi

olduğu ve ailedeki babalanın özgür olduğu için devlet yönetiminde yurttaşlar da özgür olduklarını belirtir. Bu durum devleti zorbalıktan ve tiranlıktan ayıran önemli bir noktadır. Devlette kral, özgür yurttaşlar üzerinde hüküm sürerken, tiranlıkta ise gücü sadece kullar ve köleler üzerinde kullanır (Saygılı, 2014, s. 188-189).

Bodin, devletin yönetiminde adaletin temel olduğunu vurgulamış ve devamında devletin amacının mutluluk olduğunu açıklamıştır. Bodin'e göre devletin mutluluğu ile insanlığın mutluluğunun aynı anlama geldiğini ifade eder. Bundan dolayı erdemli devlet iyi devlet ile özdeş, erdemli birey iyi yurttaşla özdeşir (Bodin, 1992, s. 89).

Bodin'e göre yurttaşlar her ne kadar özgür olsalar bile kendi aralarında özgür değildirler, toplum din adamları, soylular ve halk olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Ancak toplumda bulunan bu eşitsizlik egemen gücün karşısında geçerli değildir; yani bir din adamı ile sıradan bir halk mutlak egemen karşındaki konumlarında herhangi bir fark yoktur. Her ikisi egemene karşı mutlak itaat etmekle sorumlu iken egemen de yurttaşlarına yardım, adalet, koruma ve öğüt verir. Açıkçası, bireyi *“yurttaş yapan, bir yanda özgür uyruğun egemen prensini tanıması ve ona itaat etmesi, öte yanda prensin uyruk için koruma, adalet ve savunmada bulunmasıdır.”* (Hardt ve Neegri, 2021, s. 105). Egemenin tanınması için yurttaşın itaatine, yurttaşın da varlığını devam ettirmek için ise egemen gücün yardımına ve korumasına ihtiyaç duyar.

Bodin devletin tanımını yaparken kamusalıktan söz etmektedir. Ona göre toplumda ortak veya kamusal bir şeylerin olmadığında devletin varlığını devam ettiremeyeceğinden söz eder. Yani devletin varlığı, kamusal bazı şeylerin var olmasından kaynaklanır. Bodin, devletin varlığı için kamusal alanda ya da ortak alanda kamu hazinesi, kentler, kamu mülkü, sokaklar, alanlar, duvarlar, pazaryerleri, tapınaklar gibi benzer şeylerin olması gerektiğini belirtir. Aksi durumda kamusal alandan söz edilemezse devletten de söz edilemeyeceğini belirtir (Şamlı, 2020, s. 456-457). Ancak Bodin'e göre ortak ya da kamusal şeylerin varlığı için özel şeylerin de var olması gerekir. Kişiye özel şeylerin olmadığı durumda ortak bir şeyden söz edilemez. Böylelikle Bodin egemen erkin ilgi alanının dışına ailelere ait olan özel şeyleri veya kişisel şeyleri, özel mülkiyete bırakmaktadır (Ağaoğulları, 2015). Başka bir şekilde açıklarsak, düşünür kamusal ve özel arasında birbirlerine karşı bir bağlılık ve uyumluluktan söz etmektedir. Kamusalığin varlığı

özele, özelin varlığı kamusalı bağıdır. İki var olduğı özel-kamusal ayrımdan söz edilebilir

Bodin'e göre egemenlik bölünmez, mutlak, bağımsızlık, devredilemez ve sürekli (Bodin, 1606, s. 84-85; aktaran Şamlı, 2020, s. 456). Egemenin iradesi her şeyden olduğı gibi adaletten de üstündür; bu sebepten mutlakdır. Egemen idaresi kamusal ya da ortak iyi içindir, kişisel bir irade değildir. Bu da düşünüre göre egemenin iradesi ile adaletin iç içe olduğunu gösterir (Şamlı, 2020, s. 457). Ayrıca egemenin iradesi başka hiçbir güç aracılığıyla sınırlandırılmamıştır. Egemen mutlak güce sahiptir. Yapacağı yasalar, ya da yapacakları karşısında herhangi bir kuruma veya kimseye danışmak gibi bir yükümlülüğü yoktur. Egemen, yapacağı yasalar için kimseden onay almaksızın yapar. Halk ne olursa olsun egemene karşı gelemmez. Bu durum beraberinde egemenin istediğı gibi yasa çıkartabileceğini, istediğı şekilde değiştirebileceğini ve bu egemenin yasadan bağımsız olduğunu göstermektedir. Bodin'e göre yasa, egemenin iradesini oluşturduğu için hukuktan önce gelmektedir (Saygılı, 2014, s. 190). Başka bir güç tarafında sınırlanmayan egemen gücün Bodin'e göre tek olması gerekir. Yani tek bir egemenden söz edilemezse o zaman ortada bir devletten de söz edilemez (Bodin, 1992, s.8-13).

Egemenliğin sürekli olması, aslında kralın yani egemenin ölünceye kadar bu hakkını kullanması ve öldüğünde ise tacıyla birlikte egemenliği kendisinden sonra gelene devretmesi anlamını taşır. Bundan dolayıdır "Krallar ölmez" ifadesi kullanılır. Bu ilke ile Bodin modern devlet anlayışına katkı sağlamıştır. Devletin sınırlı bir zamana tabi olmadığı, süreklilik içerdığı, kralın sadece bedenini öldüğünü ama egemenliğinin ise sürekli olduğudur. Yani sürekli olan aslında devlettir, kamusal kişiliktir (Saygılı, 2014, s. 190). Bu sebepten dolayı, Bodin, monarşi, aristokrasi ve demokrasi yönetim biçimleri arasından monarşiyi tercih eder. Başka bir deyişle prensin kişiliğinde egemenlik en iyi şekilde somutlaşmaktadır (Hardt ve Negri, 2021, s. 103). Egemen daima var olurken prens, kral ise ölene kadardır. Yani egemen devletin varlığı kralın ölümünden sonra da devam eder.

Jean Bodin'den sonra mutlak monarşiyi savunan diğeri bir düşünür ise Thomas Hobbes'tur. 1588-1679 yılları arasında yaşayan Hobbes, yazmış olduğı Leviathan eserinde insanların doğuştan eşit olduğunu savunur. Yani Tanrı insanları eşit yaratmıştır; bunlar zihinsel ve bedensel eşitliktir (Hobbes, 2007, s. 92-93).

Ancak Hobbes’a göre insanların eşit olması düşüncesi ortaya güvensizliği doğurur. Çünkü Hobbes’a göre “*Homo homini lupus*” (Hobbes, 2007, s. 94) yani insan insanın kurdur. İnsanın yaratılışından itibaren çıkarları için rekabeti, güvensizlik içinde olmaları ve şan ve şerefleri için savaş çıkarttıklarından söz eder. Hobbes’a göre doğa durumu kaos, çatışma ve güvensiz bir ortamdır. İnsanlar bu ortamdan kurtulmak, barış düzenini getirmek için bir tercihte bulunduklarından ve bundan kaynaklanarak toplumu oluşturdıklarından söz eder. Hobbes insanın doğası gereği toplum halinde yaşayan varlık olduğu görüşünü savunmamıştır. Hobbes, toplumu incelerken bireyden yola çıkar. Çünkü Hobbes, bireyi, toplumun başlangıcı olarak görür. Eğer insan toplumsal bir varlık ise o zaman bireyler arasında sevgi, dayanışma, dostluk ve sürekli bir barış olma durumu söz konusu olurdu. Ancak bu durumun öyle olmadığını, aksine toplumun oluşturulmasının nedeni insanların bizzat kendi tercihlerinden kaynaklandığını belirtir ve kişilerin iradesi dışında oluşan bir durum olmadığını vurgular. Yani insanların tercihlerinden kaynaklı olarak kaos ortamı oluştuğunu belirtir. Hobbes, aklı, insanların kaos ortamından kurtulmak için kullandıkları bir araç olarak görür (Hobbes, 2014).

Hobbes, insanların bir araya gelme nedenini sevgi ve dostluktan değil çıkar ilişkileri üzerinden açıklar;

“İnsan, diğer insanlara karşı doğal bir sevgi besleseydi onları dost olarak sevmeydi, herkesin insan olarak herkesi eşit derecede sevmemesi veya arkadaşlığı, diğerlerinden daha değerli ve yararlı insanların arkadaşlığını tercih etmeleri için hiçbir neden olmazdı. Öyleyse doğa gereği, biz onların arkadaşlığını değil onlardan gelecek şan ve yararın peşindeyiz. Bu asıl peşinde koştuğumuz şeydir, arkadaşlık ikincildir” (Hobbes, 2014, s. 22).

Hobbes’a göre insanlar, doğa durumundaki kaos ortamından kurtulmak amacıyla bir araya gelme tercihinde bulunurlar. Barışın ve güvenin ancak devlet tarafından sağlanabileceğine değinen Hobbes bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir. Buradan şu açıkça görülür ki, insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı olan savaşıdır” (Hobbes, 2014, s. 101).

Hobbes, insanların bir arada yaşarken doğası gereği çıkarıcı, rekabetçi ve kötü olduğu için ortamda kaosu, savaşın ve güvensizliğin eksik olmayacağını belirtir. Bu ortamdan kurtulmak için bir araya gelerek bir sözleşme yapmışlardır. Bu sözleşme, herkesin ortak kararını gösteren ve herkesin rızası ile gerçekleşmiştir.

Hobbes, devleti iki taraf arasında çıkan anlaşmazlığı çözen üçüncü bir taraf olarak görür. Devleti tarafsız ve sorunları çözen bir kişilik olarak görür. Hobbes, devletin tüzel bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir ancak her tüzel kişiliğin devlet olmadığını vurgular (Hobbes, 2014).

Thomas Hobbes'a göre *“Devletin amacı, bireysel güvenlidir. Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai nedeni, amacı veya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek...”* (Hobbes, 2014, s. 101). Buradan anlaşılacağı üzere Hobbes mutlak iktidarın yetkisini bireylerin çıkarlarından aldığını savunmuş, kralın Tanrıdan yetki aldığına dair düşünceyi savunmamıştır.

Hobbes'a göre bir devletin oluşumu şu şekilde tanımlanmıştır:

“İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir...” (Hobbes, 2014, s. 103).

Tanıma bakıldığında insanların barış ve mutluluk içerisinde yaşamaları için kendi haklarını, güçlerini tek bir idareye devretmeleri ile mümkün olduğu görülmektedir. Devleti kudretli ve üstün bir güç olarak ele aldığı görülmektedir. Hobbes, ele aldığı üç hükümet biçimini şu şekilde açıklamıştır. *“Demokrasi, aristokrasi ve monarşi. Bunlardan her biri meşrudur ve her birinin de faydaları ve zararları vardır. “Demokrasi en kötüsü, monarşi en iyisi (Martinich, 2013, s. 182). Hobbes, Monarşi yönetimini tanrı yönetimine benzetmiş ve tek kişinin daha hızlı karar alması ve iç savaşın çıkma durumun düşük olması şeklindeki yönlerini ele almıştır. Hobbes'a göre demokraside anlaşmayı bireylerin kendi aralarında yaptıklarını, aristokraside ise halkın çoğunluğunun oyları ile seçilen meclis üyelerinin egemenliği olduğunu tanımlamıştır. Ancak konsey üyelerinin seçilmesinden sonra halka karşı sorumlu olmaktan çıktıkları ve egemenliği istedikleri gibi kullandıklarını belirtmiştir. Monarşide ise egemenliğin tek bir yerde toplanmasıyla halka karşı daha çok sorumluluk duyulur. Hobbes'a göre demokrasi özgürlük açısından iyi gözükse de devlet yönetimi açısından iyi bir yönetim biçimi değildir. Çünkü çoğunluğun karar almada zorlanacağından söz eder. Monarşinin*

karar alma açısından daha iyi olduğunu belirtir. Ayrıca çoğunluğun içerisinde bireylerin hırsları, rekabetleri ve farklı görüşleri olmasıyla kararların uygun şekilde alınmasına etki edilebileceğinden söz eder (Hobbes, 2014, s. 113).

Hobbes, bireyin bazı haklarının devredileceği gibi bazı hakların ise devredilemeyeceğinden söz etmiştir. Devredilmez hakların doğal haklar olduğunu belirtmiştir. Doğal hakların devredildiği andan itibaren ortaya adaletsizliğin çıkacağından söz eder. Devredilen hakların ise sadece karşılıklı haklar olduğunu belirtir. Her hakkın devredilemeyeceğini belirten Hobbes’a göre insanlar kendilerine yapılan saldırıya karşı korunmak için direnmelidir ve bu direnme hakkının devredilmeyeceğini belirtmiştir (Hobbes, 2014, s. 106).

Hobbes’a göre özgürlük, insanın aklını ve gücünü kullanarak herhangi bir engel olmaksızın istediğini yapabilmesidir. Ancak bireyin özgürlüğünden söz ederken, insanlar bencil olduklarından diğer insanları düşünmeden sadece kendilerini düşünüp kendi mutlulukları için hareket ederler, bu da ortaya sorun çıkartır. Bu yüzden mutlak manada sınırsız bir özgürlük ortamının olmayacağından söz eder. Hobbes, özgürlüğü yasalardan muaf tutmamaktadır ve yasalar sadece egemenlerin özgürlüğünü sınırlamamaktadır. Hobbes bunu “öldürmeye veya yaşatmaya kadir egemen güç” (Hobbes, 2014, s. 165) şeklinde tanımlar. Bireyin özgürlüğünün kısıtlanması ile birlikte insan, haklarını daha iyi bir şekilde kullanır. Çünkü devletin sınırlamaları olmadığı bir durumda insanlar hürriyetini, özgürlüklerini kullanmazlar (Hobbes, 2014). Birey kendini korumayı ve barışı istiyorsa hakkını bırakmalıdır. Empati kurarak kendisine yapılmasını istemediğini başkaları için de istemeyecek, kendisine tanıdığı özgürlük kadar onlara da tanıyacaktır. Bu empati ile barışın sağlanabileceğini belirtmiştir (Hobbes, 2014, s. 104). Düşünür, bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasının bireyin yararına olduğu ve barışın, huzurun bu sınırlandırmalar doğrultusunda olabileceğini savunmuştur. Günümüzde de empatinin önemi çok büyük iken Hobbes’un empatiyi barış için önkoşul olarak gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Thomas Hobbes’a göre mutlak güç aynı zamanda devleti kuran tüm bireyin ve her organın bağlı olduğu egemen güçtür. Devletin varlığı için her birey bu güce itaat etmelidir. Hobbes’a göre insanlar yetkilerini devrettikten sonra yetkilerini geri alamaz, devleti yöneten iktidarın yapmış olduğu eylemler için bireylere hesap

vermesi gibi bir durum olamaz. Düzenin korunması adına iktidar dilediği yasayı çıkartabilir, istediği an savaş çıkartabilir ya da barış sağlayabilir veya yurttaşlarını ister ödüllendirir isterse ceza verebilir. Kimsenin egemenliğin gücünü sorgulamaya hakkı yoktur. Hobbes, egemen gücün istemediği yasayı kaldırıp yeni bir yasa yapma hakkına sahip olduğunu belirtmiş ve hiçbir yurttaşın bu hakkı sorgulayamayacağını belirtmiştir (Hobbes, 2014, s. 75- 96). Hobbes devletin ortaya çıkışını mülkiyete dayandırır. Ona göre devlet oluşmadan önce herkesin bütün mülkiyetler üzerinde hak sahibi olduğunu belirtmiştir. İnsanlar mülkiyetini korumak için devletin çıkardığı yasalara ihtiyaç duymuştur. Devlet, güvenliği ve özel mülkiyeti yasalarla korumaya almıştır (Hobbes, 2014).

Thomas Hobbes’a göre kamusal alanda bireyler arası güvensizlik, çıkar çatışması, savaş ve rekabet vardır. İnsanların eşit olduğunu belirtir. Bu durum rekabeti daha da artırır. Bu da kamusal alandan güvensizliğin ve hırsın daha baskın olduğunu gösterir. Hobbes kamusal alandaki bu sorunu çözmek için bireylerin bir araya gelerek sözleşme yaptıklarını belirtir. Sözleşme ile kurulan devlet kamusal alanı denetimi altına almış ve etkin hale gelmiştir. Hobbes kamusal alanda bulunan bireyin eşit olmasını siyasi açıdan değil de ancak doğal haliyle ele alır (Hobbes, 2014). Hobbes’un mutlak egemenlik anlayışında kamusalın daha ön planda olduğu, özel alanın ise daha pasif olduğu görülmektedir. Alınan kararlar kamusal yarar etrafında alınırken bireyin beklentileri doğrultusunda ele alınmamıştır. Hobbes, insanların bir arada güvenli, barış içerisinde yaşamalarını ancak haklarını egemen güce devrettiklerinde gerçekleştireceğinden söz eder. Kamu gücünü temsil eden egemen güç insanların haklarını elinde tutar. Ve insanlar bu güce boyun eğmek zorundadırlar. Çünkü barış, güvenlik ve huzur ancak egemen güce boyun eğilirse gerçekleşir. Hobbes’ta kamusal yarar ve bireysel yarar çatıştığında kamusal yarar öncelikli bir konuma sahiptir. Çünkü kamu yararının olumsuz bir durumla karşılaşması bireysel yararın da olumsuz etkilenmesi demektir (Hobbes, 2014; Karaca, 2019, s. 77).

1.1.2. Egemenliğin Sınırlandırılması

Egemen gücün sınırlandırılması gerektiğini savunan aydınlanma çağıının öncü düşünürlerinden biri, İngiltere vatandaşı olan John Locke’tur. Erkin sınırlandırılması üzerine görüşlerine geçmeden önce doğa durumuna yer vermesi

gerekmektedir. Locke’a göre doğa durumunda bireylerin karşılıklı olarak yetkileri vardır. Yani hiç kimse hiç kimseden üstün değil, herkes eşit ve özgürlükleri aynı ölçüdedir (Locke, 2004, s. 29). Herkesin özgür olduğu bir ortamda herkesin istediğini yapması gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü Locke’a göre herkeste bulunan ve aklın denetiminde olan bir “akıl yasası” bulunmaktadır. Aklın yasasının belirli özellikleri ve sınırları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi hiçbir birey başka birinin yaşamına, özgürlüğüne ve malına dokunmaz. İkincisi birey, içgüdüsel olarak kendi güvenliğini sağlamaktadır (Locke, 2004, s. 13-30).

Locke, insanları doğa yasası ile evrensel kurallardan sorumlu tutmuştur. Eğer bir kişi başka birinin kanını akıtırsa, onun kanını da başka birisi akıtma hakkına sahiptir. Çünkü üstün bir merci olmadığı için adaleti kendileri sağlamaktadırlar. Yani başkası yüzünden zarar gören bir kişi zarar veren kişiyi yargılama ve cezalandırma hakkına sahiptir (Locke, 2004, s. 31-34). Locke bunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Tabiat halinde ne toplumun ne de devletin varlığı söz konusudur. Bireyin bu tabiat halinde sahip olduğu doğal hakları vardır. Bireylerin her biri, tabiat yasası sınırları dışına çıkmadan kendi kanununu oluşturabilme, yaşamını istediği şekilde sürdürme özgürlüğü bulunur*” (Locke, 2002, s. 14-15). Buradan anlaşılacağı üzere bireyler kendi yargılamalarını ve cezalandırmalarını kendileri yapmaktadır. Bu doğa durumunda kişinin duygularına göre cezanın şiddeti belli olur. Bu da iki farklı kişiye aynı şekilde zarar veren iki kişinin alacakları cezanın, zarar verdikleri kişilerin öç alma duygusuna göre farklı olacağını göstermektedir.

Locke’a göre doğa durumunda Tanrı tarafından insanlara yaşama hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkı verilmiştir. Bu haklar etrafında insanlar eşit ve özgür bir ortamda yaşamaktadırlar. Locke’a göre mülkiyet hakkını insanlar emek vererek elde edebilirler. Doğanın onlara bahsettiklerinin kişinin kendisine ait olduğunun kabul edilmesi için kişinin emek vermesi gerekmektedir. Yani kişi bir ağaçta duran meyvelerin kendisine ait olduğunu söylemesi için o meyveleri toplaması gerekmektedir. Böylece başkası o meyve üzerinde hak iddia edemez. Ona göre akıl yasası bunu gösterir. Ancak Locke bu mülk edinme durumu için sınırlama getirmektedir: hiç kimse hak ettiğiinden fazla almamalıdır. Hak ettiğiinden fazla ürün alınması israfa girmektedir ve beraberinde mülkiyetin bozulmasını getirir (Locke, 2004, s. 46-49).

İnsanların kendini koruma hakkında ve yargılamada eşit olmaları kargaşa meydana getirmektedir. Locke (2004, s. 39) bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır:

“Ortak bir üstün otorite olmadan birbiriyle aklın emirlerine göre yaşayan ve birbirlerini yargılama yetkisi olanların durumu elbette doğa durumudur. Fakat zorbalık ya da başka biri üzerinde zorbalığa başvurma tasarımının ilanı ve huzur için başvurulacak ortak bir üstün otorite olmadığı durum ise savaş durumudur.”

Doğa durumunda oluşmaya başlayan kargaşa durumu karşısında insanlar yaşamlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumak amacıyla içinde bulundukları doğa durumundan ayrılmak isterler. İnsanlar mülkiyetlerini ve çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelerek sözleşme yaparak doğa durumundan ayrılıp uygar bir topluma ilk adımını atmışlardır. Mülkiyetleri tehlikeye giren insanlar toplum sözleşmesini yaratırlar. Tüm insanların rızası alınarak yapılan sözleşme insanların kendilerini daha güvende hissetmesine neden olmuştur. İnsanları doğa durumunda savaşa sürükleyen herkesin eşit olması ve onlara verilen yargılama yetkisidir. İnsanlar bu haklarından kendi rızalarıyla vazgeçerek bir arada durarak siyasal bir toplumun oluşmasını sağlamışlardır (Locke, 2004, s. 92-93). Yani Locke’a göre devlet oluşurken rıza ile oluşmaktadır. Rızanın hükümet biçiminin belirlenmesinde önemli rolü vardır. Bundan dolayı hükümet biçimi belirlenirken halkın isteği doğrultusunda belirlenmelidir. Locke’a göre halkın oy çokluğu ile yönetim biçimine karar verilmelidir (Locke, 2004, s. 92).

Bireyin özgürlüğü devletin yönetiminde ve yasama gücünün belirlediği sınırlar içerisinde olur (Locke, 2004, s. 43-66). Locke’a göre hiçbir insan köle olarak doğmamıştır. Ayrıca hiçbir metinde, sözleşmede bireyin diğerinin otoritesine sorgusuz tabi olacağı şeklinde bir ibare bulunmamaktadır. İnsanlar kendi çıkarları ve kamu düzenin tehlikeye düştüğü anda devlete karşı bir direnme hakkına sahip olurlar. Locke bu durumu şöyle açıklamaktadır: *“Kral bütün halkın üzerinde zalimce bir tiranlık kurarsa, bu durumda halk direnme ve kendisini yaralanmadan kurtarma hakkına sahiptir”* (Locke, 2004, s. 188). Bireyler devletin kendilerini, mülkiyetlerini koruyamadıkları anda kendi haklarını korumak için direnme hakkını kullanabilirler (Locke, 2019, s. 188-189).

Devlet, insanların düşüncelerine karışma yetkisine sahip değildir. Locke, bireylerin kendi tercihlerinde özgür olduklarını devletin bu istekleri denetleme gibi bir yetkisi bulunmadığını belirtir (Locke, 2017, s. 49-50). Düşünüre göre devletin

vatandaşlar üzerinde keyfi müdahalesi sınırlanmaktadır. Bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“...yasama ya da egemen otorite, kendisini, gündelik keyfi kararlarla yöneten bir iktidar olarak göremez. Aksine, bu otorite adalet dağıtmakla; öznelerin (vatandaşların) haklarına, yayınlanmış sürekli kurallar ve önceden bilinen yetkili yargıçlarla karar vermekle yükümlüdür” (Locke, 2004, s. 114).

İktidarın ve yasamanın keyfi kararlar alamayacağını ve müdahalede bulunmayacağını belirten Locke, bir diğer yandan yasama yetkisinin halk tarafından verilen bir yetki olduğunu, bu yetki ve sorumluluğun başkasına devredilemeyeceğini belirtir. Ancak devlet, vatandaşların istek ve tercihlerine tek bir şartla müdahale etme hakkına sahiptir: kişinin kendi yaşamına ve başka kişilerin yaşamlarına son vermeye girişmesi durumunda devletin müdahalesi gerekir (Locke, 2019, s. 150). Yani devlet yaşama hakkının ihlal edilmemesi için müdahalede bulunabilir.

Devlette bireyin sahip olduğu hakları koruma amacı vardır. Birey kendi rızası dışında herhangi bir amaca yönelik araç olarak kullanılamaz. Locke bu durumla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Devlet, bana göre sadece kendi sivil ihtiyaçlarının (özgürlük, hayat, sağlık; evler, eşyalar ve benzeri maddi şeylerin mülkiyeti) tedarikini sağlamak, güvence altına almak ve gelişmesine yardımcı olmak adına oluşturulmuş bir insan toplumdur.”* (Locke, 2002, s. 38).

Locke’a göre devletin oluşum amacı, herkesin özgürlüğünü ve mülkiyetini korumaktır. Bundan dolayı ortak iyyinin ötesinde bir durumun oluşmasının düşünülemeyeceğini belirtmiştir. Devletin gücü, kamu yararı ile sınırlandırılmıştır. Bundan dolayı devletin yurttaşları yok etme veya plan dahilinde fakirleştirmeye hakkı olamaz (Locke, 2002, s. 107). Devletin başına buyruk hareket etmemesi gerektiğini Locke şu sözlerle ifade etmiştir: *“devlet, gücünü, kendi başına buyruk olarak değil, amacı toplumun barışı, güvenliği ve iyiliğinden başka bir şey olmayan halkın bildiği kurulu yasalarla tarafsız ve dürüst olarak kullanmak zorundadır”* (Locke, 2019, s. 179-180).

Locke devletin amacını şu ifadelerle açıklamıştır:

“barış, güvenlik ve kamu iyiliğinden başka bir şey değildir. Zira toplum sözleşmesi neticesinde oluşturulan devlet herkesin özgürlüğünü ve mallarını daha iyi

korumak amacıyla yapıldığından toplumun ya da onlarca kurulan yasamanın etki alanının genel iyiliğin ötesine yayılacağı düşünülemez” (Locke, 2002, s. 177)

Bu durumda bireyi iç ve dış tehditlere karşı korumak, ayrıca kamu yararını sağlamak, bireyin haklarına saygı duyup onları korumak ve savaşları engellemek, yargı yoluyla adaleti sağlamak, özgürlükleri korumak devletin amacıdır. Devlet bu amaçlar etrafında yasamanın belirlediği sınırlar etrafında yetkisini kullanabilir. Yetkisinin dışına çıkması durumunda vatandaşların direnme hakkını kullanması söz konusu olabilir. Çünkü bireyler sözleşme yaparken devlete tüm haklarını devretmemişlerdir. Locke’a göre sözleşme ile var olan devlet sınırlı bir devlettir. Bireyin devredilemez haklarının -yaşama, özgürlük, mülkiyet hakları- bulunduğunu, bunları devlete devretmediğini ve devletin genel iyiliğin dışına çıktığında vatandaşların sahip olduğu direnme hakkını kullanabilmesinin söz konusu olduğunu açıklamıştır. Locke, birey ve haklarının devlet oluşmadan önce de var olduğunu düşünmektedir. Burada Locke bireyi tek, gerçek ve mutlak olarak göstererek bireye değer katmıştır.

Bireye değer katan diğer bir düşünür ise Cenevrelî J.J. Rousseau’dur. Rousseau’ya göre insanlar, toplumsallığın olmadığı zamanlarda tek başlarına yaşayan, kimseye ihtiyacı olmayan, doğanın verdiğinden fazlasına ihtiyaç duymayan bir yaşam sürdürmektedirler (Rousseau, 2018, s. 26). Bu doğal ortamda yaşayan insanlar eşit ve özgürdür. Toplumsal alanda yaşayan insanlarda rekabet, hırs gibi duygular yoktur, aksine insanlar sakin, mutlu, huzurlu ve kavgasız bir ortamda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak doğada meydana gelen afetlere karşı insan tek başına mücadele edememektedir. Rousseau’ya göre “*İnsanların bir arada yaşamasını sağlayan ana sebep depremler, yanardağ patlamaları, seller, orman yangıları gibi doğal afetlerdir*”. İnsanların doğal afetlerden korkması onları bir arada yaşamaya itmiştir. Afetlere karşı birlikte mücadele etmek için insanlar bir araya gelmiştir (Rousseau, 2007, s. 31).

İnsanlar birbirine bağımlı hale gelmeleriyle birlikte iletişim kurmaya başlamışlar ve varlıklarını korumak için bazı teknikler geliştirmeye başlamışlardır. Doğa durumunda ailenin varlığı yok iken bir araya gelinmesiyle birlikte aile kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. İnsanlar yaşamları için konut inşa etmişlerdir ve mülkiyet kavramı doğmuştur (Önder, 2020). İnsanlar gereksinimlerini daha kolay elde etmek için aletler geliştirmişlerdir. Bu da

insanların ihtiyacından fazla şeylere gereksinim duymasına yol açmıştır. İnsanlar ihtiyaçları olmayan şeylere de gereksinim duymuşlardır. İnsanların bir arada yaşamaları beraberinde eşitsizliği getirmiştir. İnsanlar eşit durumdan eşitsiz bir duruma geçmişlerdir. İnsanların bir aradaki yaşamda daha fazla üretim için iş bölümüne geçilmiştir. Bu iş bölümü, herkesin kendi iş alanında uzmanlaşmasıyla birlikte daha güçlü olanın daha çok kazanmasına yol açmıştır. Böylelikle insanlar arasında rekabet, hırs, çıkar duygusu gibi duygular ortaya çıkmaya başlamıştır.

Rousseau'ya göre insanın doğası kötü değildir, insanlar birlikte yaşamaya başlamalarıyla doğalarından uzaklaşmışlardır. Ve beraberinde olumsuz durumlar getirmiştir. İnsanların peşinde koştuğu alışkanlıklarıyla insanın kendi doğasını tanımayacak duruma gelerek ikinci doğasına geçtiğini belirtmiştir. Rekabetin, kargaşanın, hırsın, çıkarın ve savaşın ön planda olduğu bir toplumda insanlar birinci doğa durumundaki gibi olmamaktadır, insanlar birinci doğa durumu gibi eşit ve özgür değildirler. Bu toplumda güçlü olan kesim ve güçlü kesime bağımlı hale gelen köle haline gelmiş diğer kesim vardır. Toplumda oluşan bu sınıflar kendi aralarında bir sözleşme yaparak tekrar eşitliği ve güvenliği sağlayacakları bir durum oluşturmayı amaç edinmişlerdir (Rousseau, 2009, s. 355). Ancak Rousseau'ya göre bu sözleşme adil bir sözleşme değildir. Bu sözleşme ile güçlü kesimin kendi konumunu güçlendirdiği bir durum oluşmuştur. Rousseau bu durumu şöyle açıklamıştır: *“Seninle öyle bir sözleşme yapacağım ki, hep benim iyiliğime ve senin zararına olacak; keyfim istediği sürece ben uyacağım, yine keyfim istediği sürece sen uyacaksın ona.”* (Rousseau, 2018, s. 12). Bu adil olmayan sözleşme ile insanın kendi doğal özgürlüğünü kaybederek insanlara köle olma durumunun ortaya çıktığını belirtir.

Rousseau, insanların birbirleriyle rekabet ettiği, kargaşanın, eşitsizliğin olduğu bu durumdan kurtulmak gerektiğini savunmuştur. Bu düzensiz toplumdan kurtulmanın toplumda yeni, adil bir sözleşme ile oluşabileceğini belirtmiştir. Çünkü insanlar ilk doğa durumuna geri dönemeyecekleri için toplumun içinde yeni bir sözleşme ile adil bir toplum oluşturmayı hedeflemişlerdir. Rousseau bu durumu şöyle açıklamıştır: *“üyelerinden her birinin canını, malını, bütün ortak güç ile savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.”*

(Rousseau, 2018, s. 14). Bu toplum sözleşmesinin temeli, insanların doğa durumundaki gibi eşitliği, özgürlüğü kaybetmeden birleşebilmesidir. İnsanlar birbirine bağımlı olmadığı için eşit olurlar. Rousseau'ya göre herkes bütün varlığını ve bütün gücünü genel iradeye verir ve her üye bütünün bölünmez bir parçası olur. Bu sözleşmeyi yapanlar kişisel varlıkları yerine tüzel, kolektif bir bütün oluşturmaktadırlar (Rousseau, 2018, s. 15).

Toplum sözleşmesi birey ve halk arasında ortaya çıkmıştır. *“Tek tek kişiler ile kamu arasında bir söz borcu ve bütün kişiler kendi kendisiyle sözleşme yapmış ve iki durumda da birbirine bağlı olunmaktadır: ilk başta egemen varlığın üyesi olarak bireylere karşı daha sonra da devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı”* (Rousseau, 2018, s. 21). Rousseau yaklaşıma göre bu toplum sözleşmesine herhangi bir zorlama olmadan insanlar kendi özgür iradeleri ile girmişlerdir. Bundan dolayı bu sözleşmedeki amaç bireyin iyiliği, mutluluğudur. Bir kişi toplum sözleşmesine uymazsa, kendi çıkarlarını ön planda tutarsa o kişi artık yurttaş değil, toplumun düşmanı konumuna gelmiştir. Bu da onun öldürüle bilirliliğini doğurmaktadır (Rousseau, 2018, s. 65). Rousseau'ya göre sözleşmenin amacı bireyin mutluluğu ve iyiliğidir. Bundan dolayı da bireye yararlı olacak ve sözleşme yapıldığında bireyler hiçbir haklarından vazgeçme zorunda bırakılmayacaktır. Bu sözleşme ile birlikte bireyler için daha güvenilir ve daha özgür bir ortam oluşmuştur. İnsanlar hak açısından eşit seviyeye gelmişlerdir (Rousseau, 2018, s. 22).

İnsan, toplum içinde özgürlüğüne, gücüne tekrar kavuşarak bu bütün içerisinde anlam kazanır. İnsan artık toplum içerisinde yaşama hakkına sahip olur. Toplumsallık içinde özgürlük tam anlamıyla meydana gelmeye başlar. Ama bu politik toplum bütün amacına uygun olarak herkesin iyiliğine, mutluluğuna yönelik olarak yönetilmelidir (Rousseau, 2018, s. 35). Rousseau'ya göre politik bütünü yönlendiren genel iradedir. Ona göre insanlar bir araya gelerek toplum sözleşmesi oluştururken politik bütünü de oluşturmuşlardır. Bireyler oluşturdukları bu birliğin bölünmez bir parçası olmuştur. Oluşturulan bu politik bütünün amacı insanların güvenliğini ve iyiliğini sağlamaktır. Genel irade burada politik bütünün iradesidir. Bu iradenin amacı ortak iyiliği oluşturmaktır (Rousseau, 2018, s. 105). Genel irade bireyin iradesidir. Bireyler bir araya gelerek genel iradeyi oluşturmuşlardır. Genel irade bireylerin tek tek iradesinden daha üstündür. Bu irade sadece ortak yararı

sağlamayı hedeflemekte ve onu ön planda tutmaktadır. Bu irade hiçbir zaman değişmez ve her zaman kamusal yarara yöneliktir ve doğrudur (Rousseau, 2018, s. 42). Genel irade bütün bireyler için olmalıdır. *“İradeyi genel yapan şey oylarının sayısından çok, birleştiren ortak yarardır.”* (Rousseau, 2018, s. 48). Yani bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları genel iradenin bütünün yararını gözetin olmasıdır. Herkesi eşit görmekte ve bütünün iyiliğini sağlamaktadır.

Rousseau, özel irade ile genel iradeyi bir görmemektedir. Ona göre genel irade yurttaşın iradesi iken özel irade bireyin kendi çıkarlarını ön planda tutmasıdır. Eğer birey ortak yararı önemseyip kendi çıkarlarını geri planda tuttuğu zaman genel iradenin bölünmez parçası yani yurttaş olur. Yani birey özel iradesini bir kenara bırakıp genel iradeye tabi olur (Rousseau, 2009, s. 23). Bu genel iradeyi uygulayan ise egemendir. Bundan kaynaklı olarak egemenlik devredilmez bir haktır. Çünkü egemenliği halk oluşturduğu için egemenlik devretmeye çalışıldığında ortak yarar, iyi halk ve devlet ortada kalmaz. Rousseau bu durumu şöyle açıklamaktadır: *“halk açıkça boyun eğeceğine söz verirse, bu davranışıyla kendi kendini dağıtıp halk olmaktan çıkar. Ortaya bir efendi çıkar çıkmaz, egemen varlık diye bir şey kalmaz, politik bütün de yok olup gider.”* (Rousseau, 2018, s. 46). Bundan dolayı egemenlik devredilemez. Ayrıca egemenlik temsil de edilemez. Bir temsilciye egemenlik devredildiğinde halk özgürlüğünü de kaybetmiş olur. Ve ortaya genel irade yerine temsilcinin özel iradesi geçer. Son olarak genel irade bölünmez bir bütündür. Egemenlik, genel iradeyi uygulamada mutlaklıktır. Ancak kendi çıkarlarına göre davranamaz, yani mutlaklığı keyfi değildir (Rousseau, 2018, s. 38-175). Egemenliğin işi yasa oluşturmaktır. Egemen yasalarla hareket eder. Yasalar, halkın iradesini oluşturmaktadır. Yasalar bireylerin daha güvenli yaşamalarını sağlamakta ve halkın yaşamlarını düzenlemektedir. Yasalara karşı bütün yurttaşlar boyun eğmektedir çünkü yasaları oluşturan da kendisidir, yani halktır (Rousseau, 2018, s. 62).

Yöneticiler, egemenin bir görevlisidir. Devlet gücünü egemen varlığı adına kullanırlar. Yöneticiye verilen yetkiler yine egemen varlık tarafından sınırlandırılabilir, değiştirilebilir ve istediği zaman geri alınabilir (Rousseau, 2018, s. 103). Hükümet yaptığı bütün işlevlerinde egemene bağlıdır. Rousseau üç hükümet biçimine değinmektedir: Demokrasi, Aristokrasi ve Monarşi. Demokrasi

için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil*” (Rousseau, 2018, s. 124). Rousseau’ya göre aristokrasi yönetimi iyi bir yönetim biçimidir. Aristokrasi için şu ifadeleri kullanmıştır: “*bilge kişilerin halk yığınıni yönetmesi en iyi ve en doğal bir düzen gereğidir; kendi çıkarları için değil, halkın yararı adına yönettiklerine kimsenin kuşkusu olmadığı sürece*” (Rousseau, 2018, s. 128). Son olarak monarşi yönetim biçiminin büyük devletler için daha uygun olan bir yönetim şekli olduğunu belirtir. Devamında ise yönetim biçimlerinin halkın özelliklerine göre değişiklik gösterdiğini belirtmiştir.

Rousseau, devletin amacı olarak halkın eşitliklerini ve özgürlüklerini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ona göre devlet bir araçtır. Yurttaşlar devletin önceliğidir. Yurttaşın özgürlüğünü, güvenliğini ve eşitliğini sağlamak devletin yegâne amacıdır. Devlet bu amacından vazgeçer ise varlığını devam ettiremez. Ayrıca Rousseau’ya göre devlet, bireyin kamusal alan dışındaki özel alanına müdahale edemez (Rousseau, 2018, s. 50). Rousseau, devletin meşruiyetini tanıya, doğüstü nedenlere bağlamamaktadır. Meşruiyetin temelini topluma dayandırmaktadır. Bireyler, başkasına boyun eğmeden kendi iradesini özgürce ortaya koyduğunda, devlet o zaman meşruiyet temeline oturmuş olur. Bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları genel irade, meşruiyetin temelini sağlamaktadır. (Kalfa ve Atay, 2015, s. 462). İnsanlar güvenli bir ortamda ve özgürce yaşamaları için ortak bir güce ihtiyaç duymuşlardır. Bunun için bir araya gelerek sözleşme yapmışlardır. Sözleşme ile bireyi koruyan genel irade aynı zamanda kamusal yarar da gözetir. Rousseau, kamu yararını yurttaşlarının tek tek yararlarının ortak sonucu şeklinde değerlendirir (Tombaloğlu, 2014, s. 359-360). Kamusal alan genel irade ile şekillenir ve yürütülür. Kamusal alanın baskınlığı özel alanın daralmasına neden olmaktadır. Rousseau yaklaşımda mutlu bir toplum, mutlu bireylerin de olmasını sağlar. Mutlu bir toplumun oluşması, bütün vatandaşların katılım sağladığı bir kamusal alanın oluşması ile oluşmaktadır (Rousseau, 2018). Ayrıca bireysel yarar yurttaşların oluşturduğu genel irade ile güvence altına alınmıştır. Kamusal yarar, özel istençlerden daha önce gelir. Kamusal alan özel alana göre daha baskındır (Karaca, 2019, s. 82). Kamusal alanın varlığı bütünün yararına dayalı olduğu için aynı zamanda özel alanın da yararını sağlamaktadır. Çünkü toplum içinde yaşayan birey, eşit, huzur, güvenli bir ortamı toplum içinde yakaladığı için özel alanını da

düzenleme şansına sahip olur. Böylelikle kamusal alanda oluşan ortak yararın özel alanı da düzenlediğini söyleyebiliriz.

1.1.3. Ulus-Devlet

15. yüzyıldan itibaren batı dünyasında reform hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Devamında bu reform hareketleri sosyal yapıyı değiştirmeye itmiştir. Bu dönemde ekonomide ve sosyal hayattaki değişimler, soyluların tek güç olma durumundan ortaya çıkmıştır (Çam, 2005, s. 193-195). Ancak ulus devlet asıl Amerikan ve Fransız devrimleri ile ortaya çıkmıştır (Beriş, 2008, s. 492-493). Fransız devrimi öncesinde yaşanan sosyo-kültürel olaylar ulus devletin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Fransız devrimi ise oluşan bu zeminin üzerinde ulus devleti inşa etmektedir (Aydın, 2018, s. 233-234). 1789 Fransız Devrimiyle egemenlik kavramında yaşanan gelişmelerle birlikte egemenlik, monarktan alınmıştır. Devrimle birlikte egemenlik ulusal egemenliğe verilmiştir. Ulusal egemenlik kavramı ile egemenliğin özünün ulusal egemenlik olduğu, hiç kimsenin ve hiçbir kurumun ulustan gelmeyen bir otoriteyi kullanmayacağı vurgulanmıştır. Bu ilke anayasal güvence altına alınmıştır. Böylece egemenlik ulusal bir içerik kazanarak, kişileştirilmeden uzak tutulmuştur (Ay ve Uçar, 2015, s. 201). Egemenlik ancak ulustan gelmektedir. Birey, bu durumda vatandaş sıfatıyla ulus kimliği altında bütünleşmektedir. Ulus devletin içinde halk “ortak soy, ortak geçmiş, ortak dil, kültür” gibi birleştirici özelliklerle meydana gelmektedir. Ve egemen güç artık ulus olan halkın onayını alarak meşruiyet kazanabilmektedir (Aydın, 2018, s. 234).

Toplumsal yaşamın temelinde sadece rasyonalitenin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ulus devlet, feodal yapının bitmesi ile ortaya çıkmıştır. Batı’da ticari açıdan yaşanan iş bölümleri ve atılımlar sonucunda Avrupa’da var olan geleneksel yapı aşımaya uğramıştır (Aydın, 2018, s. 234). Ve özellikle de 1648 tarihinde imzalanan Westphalia Antlaşması, devletlerin uluslararası açıdan yerini belli etmesi ve sınırları içerisindeki gücünün ne kadar olduğunu göstermesi açısından önemli bir mihenk taşı oluşturmuştur. Westphalia anlaşmasına göre her devlet, devletlerarası hukukta eşit bir konumda olan siyasi aktörler olmuştur. Bu da otorite ve sınır arasında bir ilişki kurmuştur. Sınır, toprak ve otorite arasında hatlar net bir şekilde belli edilmiş ve devlet ile egemenlik alanı arasında bağımlılık ilişkisi oluşturulmuştur (Cebeci, 2008, s. 25). İktidarın otoritesinin merkezileşmesi,

halktan daha çok vergi alınması ve feodal yapının bozulması ve toplumsal grupların oluşması ulus devletin ortaya çıkmasında etkili olan diğer nedenlerdir. Toplumun içerisinde yaşanan gruplaşmalar ve birbirlerine karşı nefret duygusunun artması sonucunda milletler ortaya çıkmıştır. Milletlerin ortaya çıkması, milliyetçiliğin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca ulus devletin ortaya çıkması ile milliyetçiliğin doğması aynı döneme denk gelmişlerdir. Ulus devlet yapılanması 19. ve 20. yüzyılda meşruiyetini kazanmıştır. Avrupa’da ortaya çıkan ulus devletler daha sonra dünya genelinde görülmeye başlanmıştır. Ulus devlet meşruluğun kaynağını krallık, din ve soy olmaktan çıkarıp demokratik bir yapıya dönüştürmüştür (Aydın, 2018, s. 237).

Ulus devleti, Batı’da başlayan merkantilizm politikası ve sömürgeciliğin beraberinde getirdiği ve kapitalizmle birlikte ilerleme sürecine giren bir olgudur (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 56). Ulus devletler rasyonalitenin ve bilimin temelinde, merkezilik, düzen, hiyerarşi ve kontrol kavramlarına dayanan örgütsel yapıları ile modern anlamda siyasal temelin ana aktörüdür (Akça, 2005, s. 233). Ancak 1990 başlarından itibaren özellikle soğuk savaşın bitmesiyle küreselleşme gündeme gelmeye başlamıştır. Küreselleşme süreci kimi düşünürlere göre ulus devletin işleyişi ve yapısını değişime uğratmış (Eken, 2006, s. 250-251), kimi kuramcılara göre ise ulus devletin konumunu güçlendirdiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Ancak küreselleşmenin başlı başına ayrı bir konu olduğu ve konumuzun kapsamına girmedği için bu konu üzerinde durulmayacaktır.

1.1.4. Devletin Yetkisi ve Hakları

Batı, feodal dönemin sona ermesiyle, kaotik dönemden kurtulmak için iktidarı tek bir egemen güçte sınırlı tutmuştur. Egemen erk sürekli, devredilmez ve bölünmez bir egemenliğe sahip bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Devletin sınırların içerisinde tek güç anlayışı yüzyıllar boyunca dünyadaki diğer pek çok devlet de etkilemiştir. Bu klasik egemenlik anlayışında bir devlette meydana gelen insan hakları ihlallerine sadece o devletin iç hukuk sorunu olarak bakılmış ve uluslararası hukukta bu egemen devlet tek özne olarak görülmüştür. Devletler eşit görüldüğü ve iç işlerine müdahalenin yasaklandığı bu uluslararası düzen “*Westphalia Düzeni*” olarak adlandırılmıştır (Kızılkara, 2022). Avrupa’da yaşanan Otuz Yıl Savaşları 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması ile egemen

devletlerin üstünde uluslararası bir gücün olmadığı tüm devletlerin eşit olduğu ve iç işlerine müdahalenin yasak olduğu bu düzen üç yüzyıl boyunca devam etmiştir. I. ve II. dünya savaşlarına kadar süren bu durum savaşlarda yaşanan ağır insan hakları ihlallerin sonucunda sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu dönemden yeni bir dünya düzenine geçilmeye başlanmıştır. Bu sürecin barış, adalet, sosyal ve ekonomik standartların oluşturulması amacıyla, ayrıca küresel insan hakları standartlarının oluşturulması amacıyla başlatıldığı öne sürülen gelişmeler uluslararası bir üstünlüğü beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu süreçte devletin üstünde bir birliktelik, bir oluşum meydana gelmiştir. Bireylere verilen özgürlük ve hakların tarihi sürecine bakıldığında siyasal haklar eski çağlarda oluşurken, klasik birey hakları 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sosyal ve ekonomik haklar ise 20. yüzyılda ortaya çıkıp gelişmeye başlamıştır (Dursun, 2009, s. 9-10). Yani yirminci yüzyılda uluslararası hukuk alanında insan haklarına yönelik gelişmeler yaşanmıştır. Bireylerin karşılıklı olarak ya da devlete karşı hakları oluşmuştur. Bu temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi için devlete de belirli yükümlülükler verilmiştir. Bireye verilen hakların daha etkin kullanılması adına devletin bazı koşulları yerine getirmesi ya da bazı faaliyetlerden kaçınması gerekmektedir. Bireye verilen temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi adına devlete verilen negatif ve pozitif haklar ayrı alt başlıklarda incelenmektedir.

1.1.4.1. Negatif Haklar

Hakların sınıflandırılmasında en yaygın olan George Jellinek'in yaptığı üçlü sınıflandırmadır. Jellinek hakları negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları şeklinde üçe ayırmıştır. Negatif statü hakları insanların devlet tarafından dokunulmayacak özel alanların sınırlarını çizen kişinin güvenliği, düşünce özgürlüğü, konut dokunulmazlığı ve vicdan hürriyeti ve benzeri özgürlüklerdir. Bu özgürlüklerde devletin birey özgürlüğüne hiçbir yerde müdahalede bulunmasına izin verilmez. Bu haklar; devlet olmadan bireyin kendi sorunlarını çözebildiği, sosyal hayatını, işlemlerini düzenleyip yerine getirdiği devletten uzak özgür kaldığı bir alanı ifade eder. Negatif statü hakları, bireyin kendisine devlete karşı savunma konumu veren haklardır (Gören, 1995).

Negatif statü hakları, bireye verilen hakların devlet tarafından dokunulmayacağı ve bu hakların kullanımı için belli bir çerçeve çizen haklardır.

Bireye sahip olduğu haklar ancak devletin müdahale yetkisinin olmadığı haklardır. Bu haklara, bireyi devlete karşı koruyan haklar olduğu için “koruyucu haklar” da denmektedir. Kısacası devlete, bireye verilen haklara saygı duyma yükümlülüğü ve verilen sınırları ihlal etmeme sorumluluğu verilmiştir (Gözler, 2000, s. 203).

Negatif özgürlükler, bireyin devredemeyeceği özgürlüklerdir. Bireyin dış görünümüne, cinsiyetine, sosyal durumuna, diline, ırkına bakılmaksızın sahip olunan haklardır; devlet ve siyasal iktidar tarafından sınırlandırılmayan özgürlüklerdir. Bu özgürlükler uluslararası ve bölgesel ve ulusal hukuk alanında korumaya alınmış ve üye devletlerin bu özgürlükler çevresinde gelişme sağlamışlardır. Negatif özgürlükler devleti sınırlayan özgürlüklerdir. Devlete bu haklara saygı duymayı ve bireyi sınırlamama sorumluluğu verilmiştir.

İnsanlar temel özgürlüklere dil, din, cinsiyet, ırk fark etmeksizin sahiptirler. Özgürlüklere sahip olmak için devletin varlığı aranmaz. Bireyin sahip olduğu özgürlükler başka bir bireye ya da siyasal iktidara devredilemez özgürlüklerdir. Birey bu özgürlüklerini temin edebilmesi için sınırlandırılmamalıdır. Negatif özgürlük anlayışına göre birey özgürlüğü sağlanması için siyasal iktidarın sınırlandırılması şarttır. Negatif özgürlükte bireyin yararına yönelik olsa bile bireyin sınırlandırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu anlayışta devletin ana amacı, bireyin sadece güvenliğini ve adaleti sağlamaktır (Dursun, 2009, s. 11).

Kapanı’ye göre bireylere verilen özgürlüklere karşı devlete yalnızca negatif ve pasif bir sorumluluk alması ve bu özgürlük alanına hiç karışmaması, ona verilen sınırların dışına çıkmaması görevi yüklenmiştir. Bu sebepten dolayı negatif özgürlükler -klasik özgürlükler- denmesinin ana nedeni devlete verilen bu negatif fonksiyondur (Kapanı, 1993, s. 50). Yani devletin bireye verilen özgürlüklere karşı saygı duyması ve bu özgürlüklere müdahale etmemesinden kaynaklı olarak devlet açısından oluşan negatif bir durumdur. Bundan dolayı negatif haklar denilmektedir. Yasal nedenler olmadığı sürece kimsenin haberleşmesinin engellenmemesi, kimseye eziyet veya işkence etmemesi, kimsenin düşünce ve özel hayatına müdahale etmemesi, keyfi tutuklama, yargılama yapmaması gibi yükümlülükler bu alanda sayılabilir. Bu ödevler devletin, siyasal iktidarın sınırlarını belirler ve bireyi korumaya almıştır. Devletin bu alanları ihlal etmesine “dikey etki” denilmektedir

(Tezcan, Erdem & Sancakdar, 2016, s. 57). Negatif haklar, devletin dikey ihlallerine karşı bireyi korumaya almaktadır.

Negatif haklar, 20. yüzyıla kadar devletin sahip olduğu mutlak gücü sınırlamıştır. Yirminci yüzyıl öncesinde egemen gücün birey üzerinde mutlak otoritesi bulunmaktaydı. Daha sonra erkin devredilemez, sınırlandırılmaz bu gücü bireye verilen negatif özgürlükler ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlama, yirminci yüzyılda uluslararası, bölgesel ve ulusal alanda yapılan mevzuatlarla koruma altına alınmasıyla oluşmuştur.

1.1.4.2. Pozitif Haklar

20. yüzyılda yeni bir dünya düzeni için bireye verilen temel hak ve özgürlüklerin daha etkin kullanımı için devlete verilen saygı duyma yükümlülüğünün tek başına yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bireyin özgürlüklerini daha iyi kullanması için devlete bazı yükümlülükler verilmiştir. Bu yükümlülükler Pozitif Haklar denmektedir. İnsanlara verilen temel hak ve özgürlüklere devletin saygı duymasının yanı sıra devlete bazı insan haklarını yerine getirme veya uygulama ödevi verilmiştir. Bu gelişim, insan haklarının daha etkili şekilde korunması amacını taşımaktadır (Perdecioğlu, 2020, s. 90).

Pozitif haklar kavramının gelişiminde önderlik eden iki akım bulunmaktadır. Birinci akım Thomas Hill Green tarafından geliştirilmiştir. Green'e göre bireyin özgür olmaları için devletin bazı görevleri üstlenmesi ve toplumun özgürlüğünü ve yaşam kalitesini yükselten müdahalelerde bulunması gerekmektedir. Ona göre özgürlük toplumsal bir kavramdır. Daha fazla güvenlik veya adaletle erişebilmek için bireyin üzerine sınırlandırmalar konulmasının ve bireyin özgürlüklerinin kısıtlanmasının gerekli olabileceğini vurgulamıştır (Brenkert, 1991). Green ile önemli hale gelen pozitif haklar anlayışının toplumsal içerikli olduğu ve devletin bazı toplumsal amaçlar doğrultusunda kişinin özel alanına müdahale etmesinin özgürlüğü artırıcı olduğu değerlendirilmektedir. Diğer bir akım ise Isaiah Berlin'e aittir; bireyin kendine hâkim olduğu sürece özgür olacağını belirtmiştir. Gelip geçici olan tutkuların peşinden giden “alt ben”, gerçek mutluluğun temeli olan ve rasyonel, uzun vadeli hedefleri ifade eden “üst ben”in denetimi altında olduğu süre zarfında bireyler için gerçek anlamda özgürlüğün elde edilebileceğini belirtmiştir;

gerçek özgürlük dışardan gelen baskılar, zorlamalarla muhatap olmama durumudur (Dursun, 2009, s. 15).

Pozitif haklar, bireylerin devletten, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, gibi alanlarda yardım ve hizmet talep edebilme imkânı sağlamaktadır. Bireylerden gelen bu taleplere cevap verilebilmesi için devlete belirli sorumluluklar ve fonksiyonlar yükler. Pozitif yükümlülükle bireyin sahip olduğu özgürlükleri devlet olmaksızın tam olarak temin edemediği bu yüzden devletin hizmetlerine ve yardımına ihtiyacı olduğu düşünülmektedir (Dursun, 2009, s. 8). Negatif hakların tanınması adına karşı tarafa, hak sahibi olan bireye müdahale etmeme dışında bir sorumluluk verilmemiştir. Ancak pozitif haklarda karşı tarafa aktif bir görev verilmektedir (Parkan, 2006, s. 160). Örneğin, düşünce özgürlüğü hakkı negatif bir hak olarak düşünülürse X kişisi, Y kişinin bu negatif hakkına saygı duymak zorundadır. Bunun dışında X kişisine başka bir sorumluluk düşmez. Ancak pozitif haklardan sağlık hizmeti alma hakkının Y kişinin alması için devletin ya da başka bir kurumun bu hakka müdahale etmesi, hizmet sağlaması gerekir. Kısacası pozitif yükümlülükler devlete aktif pek çok sorumluluklar vermiştir.

Pozitif hakların tanınması ve gelişim sürecine bakacak olursak; Birleşmiş Milletler'in (BM) doğasının içinde bulunan pozitif yükümlülükler pek çok sözleşme, ilke, karar ve bildiride yer bulmuştur. *Birleşmiş Milletler Anlaşmasının giriş bölümünde "Biz Birleşmiş Milletler Halkları... temel insan haklarına... anlaşmadan doğan yükümlülüklerle saygı göstermek..., bu amaçları yerine getirebilmek için çaba harcamaya karar verdik"* açıklaması bulunmaktadır. BM Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948 tarihinde ilan edildi. Böylelikle devletlere temel hak ve özgürlüklere saygı duyulması, bu hakların tanınmasında ve uygulamasında ödevler yüklemiştir (OHCHR, 2023).

BM değerleri doğrultusunda hareket eden Avrupa Konseyi 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile birlikte pozitif haklara pek çok sözleşmede yer vermiştir. Devamında temel hak ve özgürlüklerin korunması ve bireyin bu özgürlükleri daha iyi temin edebilmesi için devletin koruma, hizmet ve yardım yükümlülükleri olan pozitif haklar kavramı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından da kabul edilerek içtihatlarda sıkça yer almıştır (Sunay, 2015, s. 29). AİHM içtihatlarındaki bazı görevlere şunlar örnek gösterilebilir: *"Hukuki bir*

çerçeveyi yürürlüğe koyma, hak ihlallerini engelleme, hak ihlallerine dair enformasyon sağlama, hak ihlallerine karşı müeyyide, hakların ihlalini önlemek için bireylere kaynak sağlama.” (Doğru, 2018, s. 208). AİHM’in kararları etrafında taraf devletler kendi mahkemelerinde alacağı kararların AİHM’in pozitif yükümlülük kararlarına uygun olması yükümlülüğü altına girmişlerdir.

BM ve Avrupa Konseyi’ne üye olan taraf devleteler sözleşmelerde bulunan pozitif yükümlülüklerin etrafında kendi hükümet programlarını, kendi hukuklarına entegre etmişlerdir. Pozitif statü hakları, bireyin devletten isteme hakkıdır. Devletten talep etmek hakkı anayasada sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler başlığı olarak yer almıştır (Anayurt, 1996, s. 69).

1.2. Kamusal Alan ve Özel Alan Kavramı ve Tartışması

İçinde bulunduğumuz çağda yaşanan olayları daha iyi anlamak, yaşananları anlamlı kılmak için kavramların iyi bilinmesi gerekmektedir. Her disiplinde olduğu gibi siyaset biliminde de pek çok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan biri de kamusal alan kavramıdır. Kamusal alan kavramı nedir? Bu kavramın geçmişi, kavramın sınırlarının ne olduğunu anlamaya çalışmak tezin konusunu ve geliştirilen iddiaların anlaşılması için mihenk taşını oluşturmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulan diğer bir kavram ise özel alan kavramıdır. Kamusal alan kavramına bakıldığında kavramın Eski Yunan dönemine kadar giden bir geçmişi bulunmaktadır. “Public” kelimesine dayayan bu kavram Antik Yunan’da bulunan yurttaşların bilgisine ve denetimine açık anlamına gelmektedir. Özel alan ise bireyin kendisi, ailesi, işi, arkadaşlıkları ile ilişkileri olan mahrem alanı anlamı taşımaktadır. 17. yüzyılda kamusal alan ve özel alan kavramları netleşmeye başlamıştır. Kamusal alan herkesin bilgisine, denetimine açık olan bir alan, özel alan ise herkese açık olmayan, belli sınırları bulunan kişinin kendisi, ailesi ve dostları, işi gibi ilişkilerin yürütüldüğü alandır (Onat, 2010, s. 14-18).

Türkçede “kamu” kavramı “halk hizmeti gören devlet organlarının tümü ve halk, amme” anlamına gelmektedir. Kamusal alan “*Kamuya ait, kamu ile ilgili işlerin yapıldığı yer*” TDK (2023) karşılığı bulunmaktadır. “Özel” kavramı ise “*yalnızca bir kişiye, bir şeye ait ... Devlete değil, kişiye ait olan, hususi...*” şeklinde TDK (2023) karşılığı bulunmaktadır. Kamusal alanda yurttaşlar eşit ve özgür

koşullar altında ortak sorunlar için iletişimde bulunup sorunlar eyleme geçilerek çözülmeye çalışılmaktadır. Kamusal alanın sınırlılığı ve genişliği bulunduğu toplumun eşitliği, özgürlüğü, düşünceleri ifade etme, toplanma, örgütlenme ve insan hakların gelişmişliği gibi genelin konumuna ve durumuna bağlıdır.

Kamusal alan kavramının geçmişi Aristoteles'e dayanmaktadır. Aristoteles üç yaşam tarzından söz etmiştir. En alttaki yaşam tarzında bedenın işleri, hazzın olduğu alandır. Burası özel alanı temsil etmektedir. Bu yaşamın zorluklarından arınan insan siyasi yaşam alanına yönelir, yani "polis"e -kamusal alana- gelir. Bu alan siyasetin yapıldığı yerdir, kamusal alandır. Kamusal alandan üstün tuttuğu yaşam alanı ise "theoria"dır; insanın kendisiyle baş başa kaldığı ve düşünme eylemini gerçekleştirdiği yerdir. Aristoteles "polis"i "yurttaşın özgürlük alanı" olarak açıklar (Onat, 2010, s. 10-11). Eski Yunan'da Polis'e girmenin koşulu mülkiyet sahibi olmak, Atina'da ikamet eden yabancı olmamak, köle ve kadın olmamaktır. Kadın, köle ve çocuklar özel alanın içerisinde yer almaktadırlar. Özel alanda aileler ihtiyaçlarına, isteklerine bağlı ve ilişkileri zorunluluk bağları üzerinde kuruludur. Polis alanı, erdemın edinilebildiği, özgürlük zemininde kurulan bir alandır (Aristoteles, 2011).

Hannah Arendt "İnsanlık Durumu" aldı çalışması ile kamusal alan ve özel alan üzerinde incelemede bulunmaktadır. Arendt'in kamusal alan modelinin temeli Aristoteles'in yukarıda değindiğimiz siyasi yaşam alanına dayanmaktadır. Arendt'e göre kamusal alan, öznelerin farklılıklarının ortaya çıktığı yerdir. Kamusal alan yurttaşların konuşma ve eylemde bulunabilecekleri alandır. Bireylerin birbirleriyle uyum içerisinde olduğu, eşitliğin ve katılımın olduğu alanlarda kamusal alan söz konusudur. Güvenin, uyumun ve katılımın olmadığı alanlarda kamusal alandan söz edemeyiz. Konuşmanın, tartışmanın ve eylemin gerçekleştiği kamusal alan ayrıca siyasetin alanıdır. *"Sözün mevzu bahis olduğu her yerde meseleler tanımı gereğidir. Çünkü insanı siyasi bir varlık yapan sözdür"* (Arendt, 2021, s. 30). Arendt kamusal alanın oluşmasıyla birlikte insanın siyasi bilince vardığını ve bu alanın insana değerlerden yararlanmayı ve özgür olmayı sağladığını belirtir. Kamusal alanda birey kendi adına bulunmaktadır. Kimliği bu alanda elde eder. Yani din, dil, etnik yapı, ırk gibi temellere bağlı bir siyaset anlayışı yoktur. Kamusal alanda birey özgürce kendi düşüncelerini savunur kendi gücünü temsil eder. Bu alanda eşitlik

hâkim ve devamlılık söz konusudur. Özel alanda insan kendi çevresinde olup bitenin farkında olmayabilir çünkü kişi bu alanda siyasi kimliği henüz elde etmemiştir (Arendt, 2021, s. 31-50).

Özel alan bireyin içinde bulunduğu doğal alandır. Bu alan, insanın yaşamını devam ettirmek zorunda kaldığı, ilişkilerin zorunlu olduğu, siyasi etkinliklerin olmadığı alandır. “... polis alanı özgürlük sahasıydı ve eğer bu iki alan (hane ile polis) arasında bir ilişkiden söz edilecekse doğal olarak bu şöyle bir ilişki olacaktı: polisin özgürlüğün koşulu, hanede yaşam zorunluluklarına hâkim (efendi) olmaktan geçer” (Arendt, 2021, s. 68). Arendt’e göre özel alan gizliliğin, baskının hüküm sürdüğü bir alan iken, kamusal alanda özgürlüğün olduğu, insan olmanın anlamının vücut bulduğu ve siyasetin etkin olduğu bir alandır. Kamusal alanda özgürlük, konuşma, eylem bulunurken özel alanda emek, iş, zorunluluk ve şiddet bulunmaktadır. Kamusal alanda bulunan özgürlük bireysel özgürlük değildir. Bu özgürlük siyasi yaşamın varlığını ifade eder (Arendt, 2021, s. 50-76).

Arendt’e göre özel alan ve kamusal alanın en büyük ayrımı; özel alanda bazı şeylerin gizli kalması gerekirken kamusal alanının ise daha şeffaf, daha açık, anlaşılır olması gerekmektedir. Yani özel alanda saklanacak olanla kamusal alanda alenen gösterilecek şeylerin varlığı özel-kamusal alan ayrımını ifade etmektedir. Kamusalın şeffaflığından ve açıklığından ancak özel mülkiyete sahip olunduğunda kaçınılabılır (Arendt, 2021, s. 109-122). Ayrıca kamusal alanda konuşmanın ve ikna etmenin olduğunu belirten Arendt, özel alanda ise konuşmanın olmadığı, ikna etmenin yerine buyurmanın olduğunu vurgulamıştır. Konuşmanın olmadığı özel alanda şiddet vardır. Yani özel alanda konuşma yerine şiddet ve buyurmanın egemenliği hâkim iken kamusal alan konuşmanın, ikna etmenin hâkim olduğu bir alandır. “Siyasi olmak, bir polis’te yaşamak, kararların zor ve şiddet kullanılarak değil, kelimeler ve ikna yoluyla alınması anlamına geldi” (Arendt, 2021, s. 62). Kamusal alanda konuşma yerine şiddet baş gösterdiğinde artık kamusal bir alanın söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Artık eşitlik, özgürlük, eylem, söz, çoğulluk da bu alanda yok olur. Özel alanda bulunan tüm ilişkiler ise zorunluluk üzerine kurulduğu için yeri geldiğinde şiddete başvurulabilmektedir. Şiddetin olduğu bir alanda eşitlikten söz edilemez. Yani özel alanda şiddet ve zorunluluk olduğu gibi eşitsizlik de bulunmaktadır (Arendt, 2021).

Habermas, “burjuva kamusal alan”ın özelliklerinden yola çıkarak kamusal alan düşüncesine ulaşmıştır. Burjuva kamusal alanı, toplumsal üretim ilişkisiyle bağlıdır; kapitalistin kârına bağlı ve kapitalistler tarafından denetimi yapılmaktadır. Bu alan herkese açık değildir; kadınlar, işçiler ve farklı etnik gruptan olan kişiler kamusal alanda yer almamaktadırlar. Habermas, burjuva kamusal alan modelinden yola çıkarak yeni bir kamusal alan modeli geliştirmiştir (Zabcı, 2018, s. 5-8). Habermas, kamusal alanı, sivil toplumun içinde doğan özgül bir mekân, modern toplumda kamuoyunun şekillenmesini sağlayan merkezi bir mekân, yurttaşların ortak konular hakkında görüştüğü, kurumsallaşmış bir karşılıklı etkileşim alanı şeklinde tanımlar (Özbek, 2004, s. 20-28). Habermas, kamusal alanı iletişim alanı ve eleştiri ortamı olarak görmektedir. Kamusal alan, önyargılardan kurtulup aydınlanmaya yardım eder. Bu alan hiçbir sınırlama olmadan herkese açık bir alandır. Kamusal alandan bireyler eşit, eleştirel ve rasyonel bir şekilde tartışma imkanına sahiptir. Habermas bu tartışma şeklinin demokrasinin temeli olduğunu belirtir (Karaoğlu, 2010, s. 20-28; Onat, 2010, s. 78).

Habermas, burjuva toplumunun kamusal yapılarında devletle toplumu birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrım kamusal alan ile özel alanı da birbirinden ayırmaktadır. Kamusal alanda, kamu erki, yani devlet ve soylular-saraylılar bulunmaktadır. Özel alanda ise kamu bulunmaktadır. Habermas bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: “*Özel alan, dar anlamda burjuva toplumunu, yani mal dolaşımı ve toplumsal emek alanını kapsıyor; mahremiyet alanıyla aile de ona dahil*” (Habermas, 2007, s. 98). Yani burjuva kamusal alanında çekirdek aile mahremiyet alanı olarak kabul edilerek özel alanda yer almaktadır. Ayrıca pazar alanında kişiler kendilerini özerk görmektedirler ve pazar da ihtiyaca bağlı olduğu için özel alanda yer almaktadır.

Habermas’a göre özel alan ile kamusal alanın arasındaki sınırın netliği kaybolduğunda burjuva kamu modelinin çöküşü olur. Özellikle Habermas’a göre 1873 tarihinde ekonomik çöküntüler sonrasında yaşanan dönüşümler, burjuva kamu modelinin yıkılışının habercisi olmuştur. Sermayenin yoğunlaşmasıyla ve şirketlerin örgütlenme durumlarının yıkıma uğramasıyla birlikte kapitalist emperyalist bir düzene geçiş yapılır. Kapitalizmde yaşanan bu yeni değişim kamusal alanda da değişiklikleri oluşturmuş ve yeni bir ilişki düzeni yaratmıştır.

Devlet, liberal düzenden yeni sosyal, hukuksal ve ekonomik ilişki düzenini geliştirmiştir. Liberal düzende bulunan özel ve kamusal düzenlemeler artık sosyal hukuk düzeninde bulunmamaktadır. Ayrıca toplumsal ve siyasal alanda yeni alanlar oluşmuştur. Böylelikle “*Burjuva toplumunun kamusal yönden önem taşıyan özel alanının ortasında, devletin ve toplumun kurumları, kamusal ve özel kavramlarıyla artık ayrıştırılamayan tek bir işlevsel bütünlük içinde birbirlerine bağlanırlar*” (Habermas, 2007, s. 265).

Burjuva kamusalının temelini oluşturan aile kurumu, toplum ve devlet arasında yaşanan güç ilişkilerinden etkilenmiştir. Aile ve iş alanları liberal düzende özel alanın içinde yer almaktaydı. Ancak sosyo-ekonomik alanda yaşanan gelişmelerle özel alanın içerisinde oluşan aile ve iş alanları birbirine karşı zıt şekilde gelişme gösterdiler. Aile, özel alandaki konumuna devam ederken, iş ya da meslek alanları özel alandan çıkmış kamusal alan halini almıştır:

“*Sanayi işletmeleri ev inşa ediyor, hatta işçinin ev sahibi olmasına yardımcı oluyorlar; kamusal parklar yapıyorlar; okullar, kiliseler, kütüphaneler açıyorlar; konserler ve tiyatro gösterileri düzenliyorlar; mesleki gelişme kursları veriyorlar; yaşlı, dul ve yetimlere bakıyorlar*” (Habermas, 2007, s. 272).

Aile her ne kadar özel alandaki yerini korumaya çalışsa da bunda pek başarılı olamamıştır. Çünkü aile temel ihtiyaçlarını kamusal alandan karşılamaktadır. Bu da özel alandaki yerini sarsmıştır. “*Burjuva ailesinin vaktiyle özel risk olarak üstlendiği basic needs (temel ihtiyaçlar) denen şeyler, bugün tekil aile mensubu adına kamusal olarak karşılanıyor*” (Habermas, 2007, s. 274). Ayrıca Habermas şu ifadeleri de kullanmaktadır: “*(...) aile şimdi tamamen gelir ve boş zaman tüketicisi, kamusal olarak güvencelenmiş tazminatların ve yardımların alıcısı konumuna geliyor*” (Habermas, 2007, s. 275). Tüm bunlarla birlikte mahremiyet alanının şeffaflaşmış ve içi boşaltılmıştır. Aile duvarlarının gelişmelerden kötü etkilenmesi, mahremiyet alanının saydamlaşması gibi gelişmeler kamusal alanda tüketim faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur. Artık kamusal alanda akıl yürütme eyleminin terk edildiği görülmektedir. İletişim araçlarının kullanılmasıyla sahte bir kamusal alan yaratıldığını Habermas şu şekilde açıklamıştır: “*Kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya sadece görünüşte kamusaldır*” (Habermas, 2007, s. 295). Kitle iletişim araçları ile özel alanın sınırları saydamlaşmıştır. Aile yapısı etkisini yitirmeye başlamıştır. Kamusal alan günümüzde sosyal medya, reklam, haberler

gibi kitle iletişim araçları ile yönlendirilmektedir. Habermas'ın düşüncesine göre kamusal alanda iletişim ile birlikte akılcı ve eleştirel bir siyasi fonksiyon ortaya çıkacaktır. Kamusal alanda oluşan sorunlar akla dayalı olarak tartışılır ve müzakere sonucunda çözüme dayandırılır.

1.2.1. Devletin Kamusal ve Özel Alan Sınırlarının Nereye Kadar Olduğu Tartışmaları

Geniş perspektiften dikkate alındığında kamusal alan, geniş çapta olan ve vatandaşların serbest kullanımına açık olan alanları ifade ederken özel alan bireylere veya topluluklara ait ve dışarıdaki vatandaşlara kapalı olan alanları ifade etmektedir (El Baradei, 2022). Genel kabule göre kamusal alan cinsiyet, din, gelir durumu, etnisite ve görünüş fark etmeksizin tüm bireylerin dahil olabileceği alanlar olarak tanımlanmıştır (Karaçor, 2016, s. 52). Bu değerlendirmeden çıkarım yapılarak, tüm bireylerin dahil olamayacağı ve belirli kriterlere sahip olanların kullanımına açık olan alanlar ise özel alan kavramıyla tanımlanmıştır.

“Kamusal alan, mücadelelerin savaş dışı yollarla karara bağlandığı yerdir.” (Negt ve Kluge, 1993, s. 9; aktaran Hansen, 2004, s. 141). Yemek yemek, alışveriş yapmak, eğlenmek, gezmek, ifade etmek, kendini gerçekleştirmek, yönetime katılmak, eğitilmek gibi faaliyetler kamusal alanda gerçekleşmektedir. Eski çağlarda tüm bunları yapabilmek için yoğun mücadele, yol katetme ve fiziksel güce sahip olmak gerekirdi. Liberal düşünceyle birlikte paraya duyulan önem arttıkça kamusal alandaki faydalara ulaşmak kolaylaştı ve bu yoldaki çeşitlilik de arttı. Böylece kamusal alanın sınırları genişledi.

Özel alan, liberal burjuvazinin geliştiği süreçte iş ve aile alanlarından meydana gelmiştir. Özel hayatın yaşandığı ve buna ek olarak çeşitli mesleki faaliyetlerin gerçekleştiği alanlar özel alanı oluşturmuştur. Ancak liberal burjuvazinin gelişmeye başladığı dönemden sonra, günümüze doğru gelindiğinde aile fert sayısındaki küçülmenin yanında meslek icrasında ve yaşamda gelişim gösteren bireyler arası etkileşimdeki artış kamusal alanın genişlemesine, özel alanın ise daralmasına yol açmıştır (Kulak, 2023, s. 127).

Kamusal alanda devletin göstermiş olduğu faaliyetlerin temelinde birden çok gerekçe vardır. Ancak büyük ölçüde devletin kamusal alanları bir kültür yayma

aracı olarak kullandığı görülmüş ve bu alanlar demokrasinin bir parçası olmuştur (Pratt, 2017, s. 2). Burada anlatılmak istenen, devleti yöneten kadronun toplumsal bakış açısının kamusal alanlarda yansıtıldığına yönelik düşüncedir. Bu alanların kullanım biçimi ve kamusal kavramının içinin nasıl doldurulduğu meşruiyet arayan siyasal iktidarın tercihleriyle şekillenebilmektedir.

Diğer yandan devletin kamusal alana olan otorite etkisinin gün geçtikçe azaldığına yönelik değerlendirmeler vardır. Bu değerlendirmeye göre siyasal otorite kamusal alanlara müdahale edemese de bu alanları düzenleyici bir işleve sahiptir. Devlet tarafından sınırlandırılmış kamusal alanların tek tip vatandaş yaratma eğilimi üzerinde durulmuş ve bu eğilim neticesinde kamusal alanın işlevini yitireceği öne sürülmüştür. Söz konusu işlev ise demokratik bir ortam oluşturma, her türlü düşüncesinin yer alması, ifade özgürlüğü şeklinde belirtilmiştir (Kulak, 2023, s. 140).

Hem kamusal alanın hem de özel alanın bireyler için birer ihtiyaç olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır (Donath, 2020). Bu değerlendirmenin temelinde şu düşünce vardır: Her şeyin gizli ve özel olduğu, bireylerin izole yaşadığı dünya toplumsuz bir dünyadır, her şeyin kamusal olduğu, sosyal kontrol ve denetimin baskın olduğu, eylem ve söylemlerin sosyal/siyasal denetime tabi olduğu dünya fazla toplumsal bir dünyadır. Bu iki biçimin karışımı olan, hem toplumsal unsurların yer aldığı, yeni ve beklenmedik detaylarla karşılaşılabilen kamusal alana ve sadece belirli kişi veya gruba ait olan özel alana sahip olmak doğru bir model olarak görülmüştür.

Kamusal alan ve özel alan modern dönemde ele alındığında özel alanın sınırlarının daraldığı, kamusal alanın sınırları ise genişlediği görülmektedir. Buna göre modern toplum döneminde özel alan sınırları içerisindeki bazı yerler kamusal alanın sınırlarının içine dahil olunmuştur (Özbek, 2004, s. 44). Bu değişimin sebebi ise teknolojinin, internetin gelişmesi ve bununla birlikte sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması kamusal alanı özellikle de özel alanı etkilemiştir. Sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması ilginin özel alana çekilmesine sebep olmuştur. İnternetin, teknolojinin gelişmesi, sosyal medyanın varlığı toplumun yaşam biçimlerinde değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler sonucunda bireyler sosyal medya kullanımıyla kendi özel alanını kamusal alana

yansıtmaya başlamışlardır. Bu durum özel alanın alenileşmesine ve sınırlarının daralmasına neden olmaktadır. Böylece özel alan kamusal alanın gündemine girmiştir (Alacahan ve Vatandaş, 2021, s. 721).

İletişimin gelişmesi, bilginin dolaşım hızındaki artışı ve kitle iletişiminin yaygınlaşması kamusal alanı genişleten nedenlerdendir (Budak, 2016, s. 517). Çünkü kamusal alanın işlevlerinin yerine getirilebilmesi için bilgi mecburidir. Kitle iletişimi sayesinde sahip olunan bilgi, bireylerin kamusal alandaki varlığını güçlü kılmaktadır. Sanal kamusal alan olan sosyal medya veya diğer yeni medya araçları bireylerin kamusal alanda gerçekleştirebileceği çeşitli faaliyetleri çevrimiçi gerçekleştirebilme fırsatı sunmaktadır.

İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve sosyal meydanın yaygınlaşması birey toplumdan uzakta bir yerde sadece bilgisayar ya da cep telefonu gibi araçların yardımıyla istediği anda kamusal alanda görünür olabilme imkanına sahiptir. Birey mahremiyetini kendi kontrolü etrafında paylaşıırken bazı zamanlarda bireyin kontrolü dışında da bireyin mahremiyetine giriş yapılabilmektedir. Bu, sanal alandaki mahremiyet anlayışının genişlemeye başlaması ve bireyin istekleri etrafında yönlendirilmesi dahilinde olmaktadır (Alacahan ve Vatandaş, 2021, s. 730). Birey yaşamı özel alan içerisinde iken yeni medya ile birlikte kamusal alan haline getirilmeye başlamıştır.

Kamusal alanın yeni bir yorumu olarak ortaya çıkan sözde kamusal alan, kâr amacı güden kuruluşlar tarafından yönetilen alanları ifade etmek için kullanılmaktadır. AVM'ler, plazalar örnek teşkil etmektedir (Paköz, Sözer & Doğan, 2021, s. 65). Bu alanlar ilk bakışta kamusal alan gibi görünmektedir. Herkesin girebildiği, yer alabildiği, vakit geçirebildiği alanlar olması nedeniyle kamusal alan yakıştırması yapılmaktadır. Ancak bu yakıştırma bir hayal ürünü olarak yorumlanmıştır (Banerjee, 2001, s. 12). Çünkü AVM, plaza gibi kâr amacı güden alanlar tüketimi ve harcamayı özendirmekte ve hatta bu amaç doğrultusunda belirli bir grup tarafından yönetilmektedir. Çeşitlilik, sınırlar, kurallar bazen bir şahıs bazen de bir grubun kontrolündedir. Bu haliyle değerlendirildiğinde kimi alanların görünüşte kamusal alan gibi görünmesine rağmen aslında böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Böylesi alanlara sözde kamusal alan yakıştırması yapılmıştır.

Tüm bireylerin dahil olabileceği alanlar olarak özetlenebilen kamusal alandaki aktivitelerde zaman içerisinde değişimler meydana gelmiştir. Eğlence, boş vakti değerlendirme, bilgi edinme, araştırma ve tüketim gibi faaliyetler tarihi süreçte büyük ölçüde kamusal alanda gerçekleşirken özellikle internet ve teknolojinin gelişimiyle bu faaliyetlerin özel alanda gerçekleşmesi mümkün olmuştur (Carmona, 2021, s. 134). Böylece birey, devletin doğrudan düzenleyebildiği, kontrol edebildiği, sınırlayabildiği kamusal alanlarda değil, sınırlarını kendisinin belirlediği özel alanda faaliyette bulunabilir hale gelmiştir. Eski kamusal ama yeni özel alana ait olan söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi internetin ve teknolojinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde devletin internet üzerinde gerçekleştirdiği düzenlemeler, sınırlamalar ve kurallar düşünüldüğünde özel alandaki birey, devlet tarafından tıpkı kamusal alandaki gibi izlenmektedir. Yemeğini kamusal alanda değil evine sipariş vererek tüketen, filmi sinemada değil internet üzerinden izleyen, araştırmayı kütüphanede değil online ortamda gerçekleştiren birey tüm bu alanlarda devletin belirlediği ve çizdiği sınırlarda yaşamakta, vergilendirmelere ve regülasyonlara tabi olmaktadır. Bu durum devletin sınırlarının özel alana genişlediğini göstermektedir.

Modern dönemde bireyin kendini toplumdan soyutlayacak, kendine özel alan yaratacak bir ortamın varlığının azaldığı görülmektedir. Bu da kamusal alanın sınırlarının genişlemesine, özel alanın sınırlarını ise daralmasına neden olmaktadır. Sosyal medya, internet, sokaklar ve caddeler gibi yerlerde konumlandırılan kameralar aracılığıyla bireylerin her anları gözetlenmekte ve denetlenebilmektedir. Bireyin gözetlenebilmesi ve denetlenebilmesi durumu sadece kamera yoluyla değil, kredi kartı gibi araçlarla da yapılmaktadır. Bunlar bireyin özel bilgilerini de içermektedir (Kulak, 2023, s. 126). Böylece devlet veya diğer başka biri ya da bir grup tarafından birey gözetlenebilmektedir. Devlet bireyi denetleyebilmekte, ihtiyaç dahilinde müdahalede bulunabilmektedir. Yani devlet kameralar ve diğer aygıtlar aracılığıyla bireyin özel alanına müdahale etmektedir. Devlet bireyleri ya aleni şekilde ya da gizli şekilde kameralar, kredi kartları, hastane bilgileri, pasaport ve ikamet kayıtları gibi pek çok bilgi aracılığıyla gözetlemektedir. Özel alanın sınırını devlet kendisi açısından daraltmaktadır. Devletin bireyin güvenliği adına yaptığı bu denetleme ve gözetleme özel hayatın gizliliğini bozmaktadır. Bireyler ortak alanda yaptıklarının gözetlenmesinden ve denetlenmesinden rahatsızlık

duymaz. Çünkü birey bu sayede kendisini güvende hissetmektedir. Oysa devletin gizli şekilde telefon dinlemeleri, e-postaların ve mesajların izlenmesi gibi faaliyetlerde birey kendi özel alanında gözetlendiğini hisseder. Ancak net bir şekilde gözetlenip gözetlenmediğini bilemez (Alacahan ve Vatandaş, 2021, s. 728-729). Burada şu anlaşılmaktadır ki birey teknolojiyi, interneti ve sosyal medyayı kullanarak özel alanın sınırlarını daraltırken, devlet bu alanın daralmasından faydalanarak özel alanın içine girmektedir. Aynı şekilde devlet teknolojiyi kullanarak bireyin rızası dışında da özel alana girmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda devletin özel alana müdahalesi genişlemektedir.

Köker'e (2016, s. 108) göre 20. yüzyılda kitle iletişim araçları kamusal-özel alan arasındaki ayrımı ve sınırları ortadan kaldırmıştır. Habermas, (2007, s. 30-34) kitle iletişim araçlarının bir tüketim kültürü şeklinde kullanılması ve kamusal topluluğa özgü olan iletişimin yitirilmesiyle kamusal ve özel alan arasındaki sınırın netliğini kaybettiğini belirtmiştir. Modern dönemde kent mekânının üretimine özel sektör de dahil edilmiştir. Özel sektör kamuya hizmet etmek yerine kendi çıkarları etrafında sorumluluklara sahiptir. Kentteki kamusal alanın özelleştirilmesi ile kamusal alan sınırlandırılmıştır. Ayrıca özel sektör ve kamu sektörü birlikte çalıştıkça özel ve kamusal alan sınırları muğlaklaşır. Özel sektör aldığı kamusal alanı özelleştirip kamunun girmesini sınırlandırmaktadır. Özelleşen kamusal alanlar kamusal ve özel alan arasında melez bir mekâna dönüşmektedir (Özcü ve Atanur, 2020, s. 244-245). Kamusal alan sınırlarının genişlemesi veya belirsizleşmesi, özel alan sınırlarının daralması veya muğlaklaşması durumu söz konusudur. Bundan dolayı devletin özel ve kamusal alan sınırlarında belirsizlik söz konusudur. Böyle belirsiz bir zeminde devletin özel ve kamusal alan sınırlarını net bir şekilde ifade edilemez. Sonuç olarak devletin kamusal ve özel alan sınırlarının neler ve nereye kadar olduğunun net bir şekilde ifade edilememesinin nedeni kamusal ve özel alan sınırlarının değişmesi, belirsizleşmesidir.

1.2.2. İnsan Haklarını Korumak İçin Devletin Bireye Müdahale Etme Yetkisi

Devlet, sahip olduğu güç bakımından toplumun üzerinde bulunmaktadır. Bu konumlanma buyurma ve yaptırma aşamalarında devletin işlevlerini yerine getirebilmesi için gereklidir (Acaray, 2013, s. 123). Ortak iyiyi amaçlayan devlet, kendi faaliyetlerini ortak iyi hedefiyle gerçekleştirirken, belirli sınırlar içindeki tek

meşru güç olmasından ötürü toplumla iç içe değil, ondan ayrışık olmalıdır. Bu tam anlamıyla bir kopukluk değildir. Diğer yandan devletin topluma boyun eğmesi, toplumun devletin üstünde bulunması devletin doğasıyla bağdaşmamaktadır (Eroğul, 1990, s. 39). Sonuç olarak devlet ister siyasi faaliyetlerde bulunsun ister politika üretsün isterse ortak iyi amacıyla kararlar buyursun her koşulda toplumun üzerinde belirleyici bir güç konumundadır. Bu güç, insan haklarının korunması veya ihlali konularında devleti, dikkate alınacak ilk özne yapmaktadır.

İnsan haklarının korunması, devletin koruma faaliyetlerinde bulunması, devletin insan hakları ihlali potansiyelinin sınırlanması amacıyla geçmişten bugüne pek çok ulusal ve uluslararası yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemeler 1215 tarihli Magna Carta ile başlayıp günümüz anayasalarına kadar getirilebilmektedir. İnsan haklarını koruma amacı doğrultusunda BM, AB, NATO, OECD ve başka uluslararası yapılanmaların da faaliyetleri bulunmaktadır. İnsan haklarının bu denli özen gösterilen bir alan olmasında artan kamu diplomasisi, toplumlar arası artan ilişkiler, ticaret ve özgürlük alanlarına devletin artan müdahil olma eğilimi etkili olmaktadır (Çatal, 2018, s. 71).

Türkiye özelinde düşünüldüğünde insan haklarını korumak amacıyla devletin gerçekleştirdiği birtakım faaliyetlerin olduğu görülmektedir. Bunların başında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu gelmektedir. Bu komisyon 05.12.1990 tarihinde 3686 sayılı kanunla kurulmuştur. Kuruluşuna dair kanun metni incelendiğinde amacın “...Dünya’da ve ülkemizde insan haklarına saygı ve bu konudaki gelişmeleri izlemek suretiyle uygulamaların bu gelişmelere uyumunu sağlamak ve başvuruları incelemek...” olduğu görülmüştür. Komisyonun görevleri incelendiğinde şunlar görülmektedir (m. 4): “İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek.”

Türkiye’de insan haklarını korumak amacıyla devletin gerçekleştirdiği bir diğer faaliyet İnsan Hakları Üst Kurulu’nun kurulmasıdır. 09.04.1997 tarihinde 17 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan kurul, 2001 yılında 4643 sayılı kanun ile yeniden düzenlenmiştir. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kanuni metinlerin uluslararası mevzuat ile uyumlu hale getirilmesi, insan hakları konularında kamuoyunu aydınlatmak, hak ihlallerini incelemek kurulun görevleri

arasında sayılmıştır. İnsan haklarının korunması amacıyla kurulan diğer kurul/heyetler şöyledir: İnsan Hakları Danışma Kurulu, İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri, İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları, Türkiye İnsan Hakları Kurumu Başkanlığı (Çatal, 2018, s. 77-79).

Devlet, insan haklarını koruma faaliyetini çeşitli yollarla gerçekleştirmektedir. Bu yollardan ilki anayasal düzenlemedir (Dikmen Caniklioğlu, 2001, s. 466). Anayasal düzenlemeler aracılığıyla devlet kendisinin kabul ettiği üstün bir yazılı metni ülkenin tamamına yaymaktadır. Bu süreçte insan haklarının, temel hakların ve diğer hakların korunması, devletin bu hakların sağlanmasındaki sorumluluğu ve sınırları anayasalarda yer almaktadır.

Devletin insan haklarını korumak için hayata geçirebileceği bir müdahale alanı olarak kurullar öne çıkmaktadır. Konusuna göre oluşturulmuş alanında uzman kişilerin görevlendirildiği kurullar ve komisyonlar gerçekleştirdikleri çalışmalar ile insan haklarını koruma rolünü üstlenebilmektedirler. Hem insan haklarının devlete karşı korunmasında hem de devletin insanları diğer insanlara karşı korumasında söz konusu kurullar ve komisyonlar etkilidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde insan hakları ihlalleri devletlerin iç işlerinden sayılmış ve diğer devletlerin müdahalesi uygun görülmemiştir. Ancak savaşın ardından değişen perspektif uluslararası teşkilatlanmalara gerektiğinde müdahale yetkisi vermiştir. *“İnsan hakları tüm insanların doğuştan sahip oldukları haklardır ve onların tek tek her insanda korunması gerekir”* görüşünün benimsenmeye başlamasıyla bir devletin sınırları içerisinde meydana gelen insan hakkı ihlallerine diğer devletlerin müdahale edebileceğine yönelik yaklaşımlar öne çıkmıştır (Çüçen, 2003, s. 35). Devletlerin, Birleşmiş Milletlerin ve başka örgütlerin bu alanda askeri, ekonomik ve sosyal müdahaleleri aracılığıyla insan hakkı ihlalleriyle mücadele edilmektedir.

Devlet, bireyin temel hak ve özgürlüklerini koruması ve ihlal etmemesi için belirli yükümlülüklerle sahiptir. Bunlar negatif ve pozitif yükümlülüklerdir. Devletin negatif yükümlülükleri bireye verilmiş temel hak ve hürriyetleri müdahale etmede kaçınma iken; pozitif yükümlülükler ise bireye verilen bu hakları etkin bir şekilde kullanmasını sağlama ve korumaya yönelik bir sorumluluktur. Kişinin sahip

olduğu hakların pozitif hukuk açısından güvenceye altına alınması gerekir. Ayrıca bütün bireylerin haklarından eşit ve tam şekilde yararlanmasını sağlamak için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Devlet bu durumda koruyucu rolü ile ortaya çıkmaktadır ve devlet kendisine verilen sınırlar içerisinde insan hakları ihlallerinden sorumludur. Devlet, bireyin insan haklarını hem kendisinden hem de başka kişi veya gruplardan gelebilecek ihlallerden korumak zorundadır. İnsan haklarına yönelik herhangi bir ihlale karşı bireyi korumak ve önlemler almak devletin sorumluluğu altındadır (Sunay, 2015, s. 27-28).

İnsan haklarının anayasallaşmasıyla birlikte devlet keyfi olarak kişinin hayatına son veremez, bireye işkence ve eziyet edemez, kişinin özel hayatına, düşünce özgürlüğüne, haberleşmesine ve mülküne keyfi olarak müdahalede bulunamaz. Keyfi olarak bireyi tutuklayıp yargılayamaz. Bunların hukukileşmesiyle birlikte devletin sınırları çizilmiştir. Devletin sınırlarını aşması bireye insan hakları kuralları dışında müdahalede bulunduğu anlamına gelmektedir. Devlet-birey ilişkisinden doğan bütün ihlaller “dikey ihlaller” şeklinde adlandırılmaktadır. Devlet-birey ilişkisi dışında bireyler arasında oluşan insan hakları ihlallerine “yatay ihlaller” denilmektedir. Çünkü bireylerin de kendi aralarındaki ilişkilerde insan hakları kapsamında uyması gereken kurallar mevcuttur. Her ne kadar bireyler arasında yatay ihlal olmasına rağmen yine de devlet sorumlu kabul edilmektedir. Yani devletin yatay ihlallerin doğmasını önleme ve bireyi koruma sorumluluğu olduğu için oluşan insan hakları ihlallerinden devlet sorumlu kabul edilmektedir. Devletin yardımcı mekanizmalarla birlikte atacağı somut adımlarla bireyin insan haklarını üçüncü kişilere karşı koruyucu görevi bulunmaktadır (Sunay, 2015, s. 11-29).

Devlet bireyi sadece üçüncü kişilerden değil kişinin kendi eylemlerinden doğan risklere karşı da koruma görevine sahiptir. Bireyin kendi yaşamına ya da üçüncü kişilerin yaşamına yönelik bir tehlike oluştuğunda veya oluşabilme durumunda devlet yetkili organları aracılığıyla kişiyi ve çevresindeki bireyleri korumak ve oluşacak tehlikeleri önlemekle sorumludur. Ayrıca bireyin ya da bireylerin yaşamlarına yönelik tehditlerin varlığı söz konusu değilken bile güvenlik tedbirlerinin devlet tarafından alınması gerekmektedir (Kaya, 2022, s. 67-68). Bireyin kendi yaşamını tehlikeye attığı bir durumda devlet yaşam hakkını

korumakla görevli olduğu için oluşan tehlikeyi önlemekle sorumludur. Aynı şekilde birey kendi yaşamını sonlandırmaya çalıştığında devlet nasıl koruyucu sorumluluğa sahip ise bireyin başka bireylerin yaşam hakkını tehdit eden davranışlarda bulunması durumunda yine devlet tarafından önlenmesi ve yaşam hakkını koruma yükümlülüğu bulunmaktadır. Bireyin kendi yaşamını sonlandırma isteği ve devletin buna engel olup olmama konusunda pek çok tartışmalar yapılmış olsa bile günümüzde pek çok devlet bireyin kendi yaşamını sonlandırmaya yönelik eğilimlerini önlemeye, bireyin yaşam hakkını korumaya çalışmaktadır.

Birey, sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri başka bireylere zarar vermeyecek şekilde kullanma hakkına sahiptir. Temel haklar etrafında başka kişilerin yaşam, mülkiyet gibi haklarını ihlal etmesi durumunda devletin garantörlüğu/koruyuculu görevi ile karşılaşmaktadır.

Anayasa Mahkemesi'ne göre “*gerek kamusal makamların gerek diğer bireylerin gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı*” bireyin yaşamını koruma sorumluluğunu anayasanın 17. maddesinde devlete verilmiştir (Serpil Kerimoğlu vd, 2013, s. 51). Ayrıca devlet iş sağlığı ve güvenliğini sağlama görevine sahiptir. Yani devlet bireyin çalışması sırasında doğabilecek tehlikelere ve risklere karşı önlem almakla yükümlü tutulmuştur. Devlet gerekli yasal mevzuatlar düzenlemek ve gerekli denetimleri yapmak ve gerektiğinde yaptırım uygulamakla görevlidir (Erol, 2015, s. 132; Balkır, 2012, s. 78).

Anayasada kişi hak ödevleri ilkesinin 2.3 maddesinde bireyin seyahat etme özgürlüğu eğer bir suç oluşturabilecekse, başka kişi ya da kişilerin yaşam hakkını tehlikeye atma durumu söz konusuysa devlet suçu önlemek amacıyla bireyin seyahat etme özgürlüğünü kısıtlayabilmektedir. Ancak bu sınırlama kanun ile yapılabilir (Resmî Gazete, 1982). Devlete her ne kadar bireyin seyahat özgürlüğüne müdahale hakkı verilmiş olsa bile devlet bu hakkını kanun çıkartarak kullanabilir. Yani herhangi bir kanun çıkarılmadan seyahat özgürlüğünün kısıtlanması anayasaya aykırı bir durumun var olmasına neden olabilir. Bu da yapılan kısıtlanmanın bireyin temel hak ve özgürlüklerinden biri olan seyahat etme özgürlüğünün devlet tarafından ihlal edilmesine yol açar, devletin anayasaya dayanmadan yetkisinin genişlediğini gösterir.

Modern dönemde bireyin yaşamına yönelik riskler gittikçe artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu durum devletin müdahale alanını giderek genişletmektedir (Doğru, 2018, s. 42). Teknolojinin internetin ve günlük yaşamın bir parçası haline gelen sosyal medya kullanımı bazı olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Kullanılan teknoloji ile kişinin bulunduğu konumu açık etmesi ya da kredi kartı bilgilerin paylaşılması, özel içerikli fotoğrafların yayınlanması durumları bireyin yaşamını, mahremiyetini, güvenliğini tehlikeye sokabilmektedir. Bundan dolayı devlet insan haklarını korumak için bireye daha fazla müdahale etme olanağına sahip olmaktadır. Bireyin kişisel verilerini korumasını sağlamak için önlemler alınmaktadır. Devlet insan haklarını korumak adına teknolojiyi-kamera, yapay zekâ vb.- kullanarak bireyin hayatını gerek özel alanda gerekse kamusal alanda gözlemlemekte ve müdahale etmektedir (Eltimur, 2022, s. 576).

1.2.3. Sosyal Devlet Anlayışında Devletin Bireye Yardım Etmesi Üzerine Tartışmalar

19. yüzyılın sonlarına kadar devletin piyasaya müdahalesi sınırlıydı. 24 Ekim 1929'da bütün Avrupa'yı etkisi altına alan büyük bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik kriz hem ekonomik hem de toplumsal krize neden olmuştur. Yaşanan buhrana karşılık çözüm arayışlarına gidilmiştir. Devlete sınırlı müdahale hakkı veren liberal sistemden Keynesyen modele geçilmiştir. Keynesyen sistem ile birlikte sınırlı devlet anlayışından piyasa üzerinde müdahaleci bir devlet anlayışına geçilmiştir. Amaç piyasada istikrarın sağlanmasıdır (Fisunoğlu & Köksel Tan, 2009: 33). Bu sosyal refah devleti anlayışı devlete ekonomik ve sosyal alanda daha fazla sorumluluk yüklemiştir. Devlet aileleri ve bireyleri toplumsal risklere karşı güvenceye alan ve sosyal güvenlik hakları temin eden, eğitim, sağlık ve konut gibi pek çok alanda belirli bir yaşamı sunmaya çalışmıştır. Sosyal refah devleti eşitlikçi değere sahip, toplumun refahını sağlayacak, paylaşımcı niteliklerle donatılmıştır (Acar, 2017, s. 250-251).

Sosyal devlet anlayışı, devletin sosyal adaleti ve barışı sağlamak adına ekonomik ve sosyal alana aktif şekilde müdahale etmesine izin veren ve bu müdahaleyi meşru kılan bir anlayıştır. Sosyal devlette temel hak ve hürriyetlere saygılı, bireyin varlığını koruyacak, geliştirecek ve bireye hizmet edecek bir hukuk devleti ortaya çıkmaktadır (Özbudun, 2018).

Sosyal refah devletinin amacı, insan onuruna yaraşır şekilde vatandaşlarına asgari düzeyde bir yaşam sağlamaktır. Sosyal devlet bu amacı sağlamak için ekonomik, sosyal alanda aktif şekilde müdahalede bulunması ve vatandaşlarına sosyo-ekonomik haklarını vermesi gerekmektedir. Sosyal ve ekonomik alanlara müdahale eden devlet sosyal ve ekonomik hakları bireye tanımayı hedefleyen bir anlayış benimsemiştir (Gümüş, 2010, s. 121).

Sosyal refah devleti sosyal ve ekonomik haklar ve özgürlüklerin anayasallaştırılması ve ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde ilerlemesi, istihdam oranlarının yüksek olması ve enflasyonun tek haneli seviyelerde seyredilmesi temel hedeflerdir ve sosyal devletin “altın çağı” diyerek adlandırılan bu süreç 1980’li yıllara kadar devam etmiştir. 1973’te ortaya çıkan petrol krizi ve beraberinde oluşan stagflasyon gibi yaşanan bunalımlar devletin yükünü artırmış hatta taşınamaz hal almaya başlamıştır. Devletin maddi yükünün artması, işsizliğin artması ve sosyal durumda yaşanan olumsuz gelişmeler Keynesyen politikaların yetersiz kaldığını göstermiştir. Yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda 1980’li yıllarda devlete geniş sınırlar tanıyan Keynesyen politikalara son verilmiş yerine devleti daha çok sınırlayan neoliberal anlayışa geçilmiştir (Acar, 2017, s. 250-252).

Sosyal devlete ilişkin getirilen pek çok eleştiri olmuştur. Bu eleştirilerden biri devletin toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak adına bireye yapmış olduğu yardımlara yöneliktir. Devletin bireye yapmış olduğu yardım arttıkça gönüllü kuruluşların sayısında azalma olacağı ve bu kuruluşların etkinliğinin azalacağı yönünde eleştiriler vardır. Eğer devlet ihtiyaç sahibi bireylere eğitim, sağlık, gıda ve nakdi yardımlar yapmaya devam ederse ihtiyaç sahibi bireyleri tembelliğe ittiği ve bireylerin çalışma sorumluluğunun içerisine girmeden sadece devletten yardım bekleyerek yaşamaya çalışacağı bir durum oluşacağı yönünde eleştirilmiştir. Bireyin tembellik eğilimini arttıracığı yönündeki bu eleştiri neoliberal iktisat düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır (Yanbaş, 2019, s. 131). Sallan Gül’e (2006) göre devletin bireye yapmış olduğu yardımlar devlete bağımlı toplulukların sayısını artırırken, bireysel özgürlüklere yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

Sosyal devlette bireye yapılan yardıma yönelik bir diğer eleştiri ise politikacıların yerine getirebileceğinden daha fazla yardım sözü vermesidir. Bu sözler neticesinde bireyler kendilerine en fazla yardım yapacak olanı seçme

eğilimine girmektedirler. Sosyal devletin bu boyutu Palmer'a (2013) göre insanların birbirlerini yağmaladıkları bir sistemdir.

Devletin bireye yapmış olduğu yardımların suistimal edilmesi durumu diğer bir eleştirel durumdur. Bireyin gerçekte ihtiyaç sahibi değilken devlete kendisini muhtaç bir kimse olarak gösterip yardım almaya çalışma durumu söz konusudur. Bu durum devletin toplumdaki eşitsizliği ortadan kaldırmasına engel olmaktadır.

Devletin ihtiyaç sahiplerine yapmış olduğu yardımların kanun önünde eşitlik ilkesi ile bağdaşmadığı bir tartışma konusudur. Devletin bireyleri eşit şekilde ele almadığı aksine kayırma yaptığı ve bunun siyasi yönü olduğu tartışmalar arasındadır (Yayla, 2000, s. 187). Sosyal devletin dezavantajlı bireylere yapmış olduğu yardımların maliyeti devleti zorlamaya başlayacak ve ekonomik açıdan devlet ciddi zararlara uğrayabilecektir (Dalbay, 2019, s. 57).

Devletin bireye yapmış olduğu yardımlara yönelik yapılan diğer bir eleştiri ise bireyin sorumluluk duygusunu azalttığına yöneliktir. Bireyin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin olmasına rağmen sosyal devletin kişilere yapmış olduğu yardım ve destek bireylerin sorumluluk anlayışını olumsuz anlamda zedelemektedir (Yayla, 2000, s. 191-192).

Ataay'a göre (2007, s. 22-23). Sosyal devletin bireye yapmış olduğu hizmetler ve yardımlar işsizlik gibi bir toplumsal sorunun oluşmasına neden olmaktadır. Birey asgari düzeyde aldığı yardımlardan dolayı çalışma isteği azalmaktadır. Her nasıl olursa olsun devletin onlara bakmakla yükümlü olduğu düşüncesinden kaynaklanarak çalışmak istemez. Bu durum hem işsizliğin artmasına hem de ekonomik alanda sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

1.2.4. Neo-Liberalizm'e Göre Devletin Sınırları

17. yüzyılda oluşmaya başlayan liberalizmin temelini Adam Smith'in sosyo-ekonomik yaklaşımları oluşturmaktadır. Adam Smith'e göre devletin belirli alana indirgenmiş görev alanları bulunmaktadır: Devlet topluluğunu oluşabilecek saldırılardan korumak, askeri alanda eğitim vermek, bireyler arasında oluşabilecek haksızlıkları, çatışmayı önleme görevine sahiptir. Devlet bu görevlerini adaletli olduğu sürece gerçekleştirebilecektir. Devlet özel teşebbüslerin kâr getirmediği için

gerçekleştirmedeği ulaşım, sağlık, eğitim, iletişim gibi bayındırlık işlerini yapmakla sorumludur (Smith, 2016, s. 476-500). Liberalizm, ticaretin ve özel mülkiyetin bütün süreçlerinde devletin müdahalesi olmadan serbestliğin olduğu, kanunların ve hukukun üstünlüğünün kabul edildiği ve toplumda ifade, düşünce özgürlüğünün olduğuna dair ilkeleri barındırmaktadır. Liberalizm temelinde birey bulunmaktadır. Devlet sadece bireyi ve malını korumakla görevlidir (Bayar Bravo, 2006, s. 113).

Liberalizm anlayışına göre devlet eşitliği sağlamak amacıyla toplumsal kesimler arasında gelir dağılımını yapmaz. Çünkü eşitsiz dağılımın sebebi bireylerin çabaları ve fırsatları kullanma becerileri gibi durumların etkin rol oynamasıdır. Yani gelirin eşitsiz dağılımında adaletsizliğin varlığı söz konusu değildir. Ayrıca devlet ihtiyaç sahibi kesimlere sadece belirli sınırlar içerisinde sosyal politikaları etkinleştirebilir. Ama devletin sınırları yine dardır (Friedman, 2017; Smith, 2016).

Liberalizmde bireyin çıkarı önemlidir. Eğer bireyin çıkarı maksimize edilirse toplumun çıkarı da maksimize edilmiş olur. Bireyin çıkarının bir araya gelişi toplumsal çıkarı oluşturur. Ayrıca ekonomik alanda bireye özgürlük sağlanması, bireyin kalkınması sonucunda toplumun kalkınmasını sağlayacaktır. Kalkınma süreci piyasanın kendi kendine düzeni bulmasıyla ilişkilidir. Serbest piyasa düzeni ise “gizli el” tarafından düzenlenmektedir (Smith, 2016, s. 17-18).

Devleti sınırlayan liberal anlayışa göre görünmez el tarafından piyasanın kontrol edildiği ve oluşan krizin yine görünmez el tarafından düzeltileceği şeklindeki görüş 1929 buhranı ile birlikte sarsılmıştır. Kriz görünmez el tarafından çözülmemiş aksine devletin müdahalesinin gerekliliğini göstermiştir. Bunun neticesinde devletin sınırlarını genişleten ve istikrarı sağlamak adına devletin müdahalesini meşru kılan Keynesyen anlayış benimsenmeye başlamıştır (Fisunoğlu & Köksel Tan, 2009, s. 33) Keynesyen politikalar devlete eşitsizliği ortadan kaldırmak, istikrarı sağlamak için yetki verse bile bu sorumluluklar devletin sırtına birer yük olmaya başlamıştır. Devletin sırtında oluşan maddi yükün giderek artması sonucunda 1980’li yıllarda sosyal devlet anlayışı terk edilmiştir. Terk edilen sosyal devlet anlayışı yerine liberalizmin yeni bir yorumu olan neo-liberalizm anlayışı benimsenmiştir. Neo-liberalizm, devletin yaşamsal alanda liberalizme göre biraz daha etkin olması gerektiğini savunur. Neo-liberalizm anlayışında devletin

serbest piyasaya müdahalesi minimum düzeyde iken özel teşebbüsün gelişiminde etkin rol oynar. Yani devlet piyasaya yeni aktörlerin girmesini teşvik etme sürecinde etkin bir rol alır (Gambetti, 2009, s. 147; Başkan, 2022, s. 173). Bununla birlikte neo-liberalizm devlete düzenleyici bir rol vermiştir. Yani liberalizme göre devletin sınırının biraz daha genişlemesi gerektiğini savunmuştur (Doğan, 2016, s. 1799).

Friedman'a göre (2017, s. 20) neo-liberal anlayışta serbest piyasanın varlığı devletin gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Aksine devlet oyunun kurallarını oluşturmaktadır ve kuralların uygulanmasında hakem görevine sahiptir. Neo-liberalizm temel insan haklarını korumak ve güvence altına almak, adaleti ve fırsat eşitliğini sağlamakla devleti sınırlandırmıştır. Bunun dışında devletin varlığı sınırlıdır. Devletin kamu yararı adına piyasaya müdahalesini savunmaz. Aksi takdirde devlete verilen yetkiler bireyin özgürlük alanını olumsuz anlamda etkileyecektir (Taylan ve Çiçek, 2023, s. 3). Neo-liberalizm, her ne kadar liberalizme göre devletin sınırlarını biraz daha genişletse bile yine de sınırlı bir devlet biçimini bireyi ön planda tutarak benimsemektedir.

Neo-liberalizm, devletin ücretsiz olarak verdiği sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin özelleştirilmesini savunur. Yani devletin bu hizmetleri vermesini istemez. Devletin sadece denetleyici konumda olmasını ister. Çünkü devlet verdiği eğitim sistemi ile kendi istediği öğretileri öğreterek, kendi ideolojik çizgisini dayatmaya çalıştığını savunur. Ayrıca Neo-liberalizm anlayışı devletin kamu yararı adına müdahale etmesi için ciddi bir refah sorunu olmadığını belirtir. Bundan dolayı devletin toplumda eşitliği sağlamak adına yapılan yardımlara, piyasaya müdahale etmesine olumlu bakmaz. Çünkü sosyal yardımların birer illüzyon olduğunu bu yardımlarla devlet ideolojisini meşrulaştırmayı hedeflediğini belirtir. Bireyin kendisinin oluşan riskleri sigorta ilkesi çerçevesinde halledebileceği ayrıca eğitim, sağlık, mal ve hizmetleri sunumunda özel sektörün en iyi yol olduğunu savunur. Bundan dolayı devlet tarafından özel sektörler teşvik edilmeli ve özel sağlık ve eğitim kuruluşları kamu yararına değil özel çıkarlar doğrultusunda hizmet sunmalıdırlar. Çünkü neo-liberalizm kamu yararı kavramının içi boş bir kavram olduğunu, siyasi otoritenin kendi isteği doğrultuda içini dolduracağı bir alan olduğunu savunur. Ayrıca devletin kamu yararı adına müdahale etmesini meşru olarak kabul etmez (Taylan & Çiçek, 2023, s. 3-4).

2. TÜRKİYE’DE COVID-19 PANDEMİ KRİZİ YÖNETİMİ

2.1. Covid-19 Pandemi Süreci

Dünyanın pek çok yerini ve Türkiye’yi de etkileyen COVID-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütünün verilerine göre Çin’in Wuhan kentinde 1 Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkmıştır. Virüs iki ay içerisinde Çin’den diğer ülkelere yayılmıştır. Bu durumun üzerine Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ilk önce 30 Ocak 2020’de küresel acil durum ilan edilmiş daha sonra 11 Mart 2020’de ise Covid-19 pandemi şeklinde ilan edilmiştir (WHO, 2020). DSÖ raporlarına göre küresel çapta 764.750.853 onaylanmış Covid-19 vakası tespit edilmiş ve bu vakalardan 6.941.095 ölüm gerçekleşmiştir (WHO, 2023). Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından, yaşanan gelişmeler üzerine 10 Ocak tarihinde halk sağlığı uzmanlarından oluşan 31 kişilik akademisyen ile Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu oluşturmuştur. Böylelikle hastalığın ilerleyişi bu kurul tarafından takip edilecek, raporlama yapılacak, alınacak tedbirler ve tedavi yöntemleri, görüşleri belirtilecektir (Güler, 2020). T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından 14 kural şeklinde bir afiş yayınlanmış ve bu kurallara uyulması istenmiştir. Bu 14 kural ve önlemler; el temizliği, ellerin yıkanmadan ağız, burun ve gözlerle temas etmemesi, maske takma, sosyal mesafe vb. kurallardan oluşmaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığına göre Türkiye’de ilk vaka 11 Mart’ta bir erkek olarak kayıtlara geçmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). İlk vakanın ortaya çıkmasıyla birlikte virüs tüm ülke geneline yayılmış ve ölümler gerçekleşmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine toplumun sağlığını koruma, kamu düzenini sağlama, salgının hızlı yayılmasını önleme amaçları doğrultusunda ülke genelinde, Bilim Kurulunun önerileri ve Cumhurbaşkanlığı Kabinesi toplantılarıyla pek çok kısıtlamalar ve tedbirler getirilmiştir.

2.2. Covid-19 Salgının Yönetimi

Bu başlık altında merkezi yönetimin salgın sürecinde almış olduğu kararlar ve tedbirlere değinilmiştir. Ayrıca belediyelerin merkezi yönetim kararlarını destekleyici uygulamalarına ve hizmetlerine yer verilmiştir.

2.2.1. Pandemi sürecinde Merkezi Yönetim

2.2.1.1.Sokağa Çıkma Yasağı

21 Mart tarihinde 65 yaş ve üzeri kişileri, kronik akciğer hastalığı, astım, bağışıklığı zayıf ve hiper tansiyon, karaciğer hastalığı, KOAH, kalp damar haslığı ve bağışıklık sistemi bozan ilaçları kullanan kişilerin açık meydanlarda, parklarda, toplu taşıma kullanımında sınırlamalar getirilmiş ve bu vatandaşların dışarıya çıkmaları yasaklanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020d). 22 Mart 2020 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile salgına karşı mücadelenin aksamaması ve zayıflık olmaması adına kamu hizmetlerinin aksatılmaması ve asgari personelin çalıştırılması koşulu ile birlikte kamu kurum ve kuruluşların çalışma şekillerine bakılmaksızın uzaktan çalışma (evde çalışma) ve vardiyalı çalışma gibi daha esnek çalışma yöntemlerine geçilebileceği bildirilmiştir (T.C. Resmî Gazete, sayı: 31076). Salgının yayılmasını önlemek için yayınlanan diğer bir listede özel sektörde de en az personel ile ve esnek çalışmaya geçilmesi istenmiştir (TRT Haber, 2020).

Ayrıca büyükşehir statüsünde yer alan 30 ilin (Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Ordu, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Van) ve Zonguldak ilindeki tüm vatandaşların hafta sonu boyunca sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Bu süre boyunca otel, pansiyonlar, barınaklar ve bakımevleri açık olacağı kararı getirilmiştir. (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020ı). 11 Nisan 2020 tarihinde İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelge ile 30 büyükşehir ve Zonguldak ilinde hafta sonu sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Genelge akşamüzeri yayınlandığı için halk ekmek ve gıda gibi ihtiyaçları temin edebilmek için fırınlara ve marketlere akın etmiştir. Bu da fırın ve marketlerin önünde kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Bazı yerlerde sosyal mesafeye uyulurken bazı yerlerde ise sosyal mesafeye uyulmamıştır. Uzmanlar ve vatandaşlar tarafından genelge yayınlanma zamanı ve vatandaşın bilgilendirilmemesi açısından eleştirilmiştir (BBC, 2020). Bu durum üzerine dönemin İçişleri Bakanı istifada bulunmuş ancak istifası Cumhurbaşkanlığınca kabul edilmemiştir (Hürriyet, 2020).

Salgının hızla yayıldığı büyükşehir statüsündeki 30 il ve Zonguldak ilinde hafta sonu sokağa çıkma yasakları 17-19-25-26 Nisan tarihlerinde devam etmiştir. Sokağa çıkma kısıtlanmaların olduğu 25-26 Nisan tarihinde Ramazan ayının

başlayacak olmasından dolayı marketler ve bakkallar 21-22.04.2020 Salı ve Çarşamba günlerinde çalışma saatleri 08.00-23.00 olarak belirtilmiştir. Sokağa çıkmanın kısıtlı olduğu 23.04.2020-24.04.2020 Perşembe ve Cuma günlerinde ise bakkalların ve marketlerin 09.00-14.00 saatleri arasında faaliyet sağlayabileceği belirtilmiştir. Ancak kısıtlamanın olduğu günlerde 65 yaş ve üzeri ile 20 yaş ve altı ve engeli vatandaşlar hariç vatandaşların zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri belirtilmiştir. Ve son olarak 25.04.2020-26.04.2020 Cumartesi ve Pazar günleri ekmek, unlu mamul ve tatlı satan yerler hariç tüm marketler ve bakkallar kapalı olacağı belirtilmiştir. Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması aksi bir karar alınana kadar devam etmiştir. Sokağa çıkma yasağına uymayan vatandaşlar hakkında idari para cezası ve aykırılığın durumuna göre ise suç teşkil eden davranışlara karşı da adli işlemler uygulanacağı belirtilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020i).

Pandemi sürecinin başlamasından sonra halk sağlığı açısından ortaya çıkabilecek riskleri yönetebilmek ve sosyal izolasyonu, bireyler arası teması azaltmak adına 65 yaş ve üstü ile 20 yaş ve altı vatandaşların sokağa çıkma yasağı konusunda Cumhurbaşkanlığı Kabinesi, Bilim Kurulunun önerisiyle yeni karar almıştır. Bu karara göre 81 ilde 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlıkları olan bütün vatandaşlar 10 Mayıs 2020 Pazar günü 11.00-15.00 saatleri arasında sosyal mesafeye uyma ve maske takma şartıyla sokağa çıkabileceklerdir. Aynı şekilde 81 ilde sokağa çıkma yasağı bulunan 14 yaş ve altı çocuklar 13 Mayıs Çarşamba günü, 20 ve 15 yaş arası vatandaşları ise 15 Mayıs Cuma günü 11.00-15.00 saatleri arası sosyal mesafe kuralına uyma ve maske takma kaydıyla sokağa çıkmalarına izin verilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020j).

Korana virüsün mutasyona uğramasıyla birlikte ortaya çıkan yeni varyantlar sonrasında vaka sayısı artmış bunun üzerine toplumun sağlığını ve hastalığın hızlı yayılımını kontrol altında tutma amacıyla 13 Nisan 2021 Cumhurbaşkanlığı Kabinesi toplantısında alınan karar ile 14 Nisan 2021 Çarşamba günü itibaren 2 haftalık kısmi bir kapanma sürecine girildiği İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelgede bildirilmiştir. Daha sonraki günlerde vakaların sayısında yaşanan artış üzerine salgınla mücadele kapsamında 29 Nisan-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında “Tam kapanma” dönemi, yani kesintisiz sokağa çıkma kısıtlaması uygulanmıştır. Yapılan kısıtlamalar sonucunda vakaların artışında bir düşüş yaşanmıştır. 81 ili

kapsayan sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde bakkal, market, manav, kasap, kuruyemişi ve tatlıcılarının çalışma saatleri 10.00-17.00 arası olarak gösterilmiştir. (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2021b). Pandemi döneminde yaşanan zorlu süreç geride kalmaya başlarken, aşının bulunması ile birlikte vakaların sayılarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığının başkanlığında toplanan kabine toplantısında alınan karara göre ve İçişleri Bakanlığının yayınlandığı normalleşme genelgesinde 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren sokağa çıkma kısıtlamaları ve şehirlerarası seyahat kısıtlamasının kaldırıldığı belirtilmiştir. 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren kademeli normalleşme sürecine geçilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2021c).

2.2.1.2. Seyahat Kısıtlamaları

Dünyanın pek çok yerinde salgının yayılma hızını durdurmak ve ortaya çıkan riskleri azaltmak için tedbirler ve kısıtlamalar yapılmıştır. Bu kısıtlamalardan biri de uçuş kısıtlamasıdır. Türkiye’de hastalık başka ülkelere taşınmaması adına Bilim Kurulu tarafından alınan karara göre 21 Mart 2020 tarihinde ve saat 17.00 itibarıyla Çin Halk Cumhuriyeti, İtalya, İran, Irak, Almanya, Fransa, Güney Kore, İspanya, İngiltere, Norveç, İsveç, Suudi Arabistan, İrlanda, Birleşik Arap Emirlikleri, İsviçre, Mısır, Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda ve Azerbaycan ülkelerine uçuşlara kısıtlamalar getirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020d). Daha sonra uçuş kısıtlamaları yapılan 21 ülkeye ek olarak 46 ülke daha eklenmiştir. Ancak ilerleyen günlerde Türkiye’den yurt dışına giden tüm uçuşlar durdurulmuştur. Böylelikle insanların yurt dışına seyahat etmeleri 27 Mart 2020 tarihiyle birlikte durdurulmuştur (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020a; 2020b; 2020c).

Uçuşların durulması dışında toplu taşıma araçlarına da kısıtlamalar getirilmiştir. Şehir içindeki yoğunlukları azaltmak için şehir içi ve şehirlerarası toplu taşıtların araç ruhsatlarında gösterdiği yolcu taşıma kapasitesinin %50 oranında yolcu taşımaları ve araçlarda oturan bireylerin birbirlerine temas etmeyecek şeklinde oturmaları yönünde düzenleme yapılmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020f; 2020g). T.C. İçişleri Bakanlığının 03.04.2020 tarihli yayınladığı genelgede salgının yayılmasını önleme, kamu düzenini koruma adına getirilen tedbirlere yenisi eklenmiştir. Buna göre büyükşehir statüsündeki 30 ilin ve akciğer

hastalığının yaygın olduğu Zonguldak ilinin giriş-çıkışları 15 günlüğüne yasaklanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020ı).

2.2.1.3. Uzaktan Eğitim Geçiş

İlk vakanın ortaya çıkmasından sonra Cumhurbaşkanı başkanlığında salgında nasıl yol izleneceği görüşülen toplantı sonucunda alınan karara göre tüm yükseköğretim kurumlarında 3 hafta eğitime ara verildiği duyurulmuştur (YÖK, 2020a). Bu gelişme üzerine tüm yükseköğretim kurumları uzaktan eğitim için çalışmalara başlamıştır. Hastalığın ilerleyişi üzerine üniversiteler için eğitim öğretimin bahar döneminde uzaktan eğitim, dijital yollar ve açık öğretim şeklinde yapılması kararı alınmıştır (YÖK, 2020b). Üniversitelerin ara vermesi üzerine ülkede öğrenci göçü yaşanmıştır. Ayrıca öğrencilerin evlerine gitmelerinden dolayı öğrenci yurtları boşalmıştır. Boşalan yurtlara ibadet için umreye giden vatandaşlar yerleştirilmiş ve 14 günlük bir izolasyon süreci başlatılmıştır (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2020a). 16 Mart-30 Mart 2020 tarih arasında ülke genelindeki tüm okulların tatil edildiği Milli Eğitimi Bakanı tarafından duyurulmuştur. 2 haftalık tatil sonrasında öğrencilere Eğitim Bilişim Ağı (EBA) programlarıyla uzaktan eğitim süreci sağlayacağı duyurulmuştur (T.C Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

2.2.1.4. Açık Alana Çıkmama Yasağı ve Özel Günlere (Nişan, Düğün, Cenaze vb.) Katılmama

Türkiye’de salgının ilerlemesinin önüne geçmek adına önlemler ve tedbirler için İçişleri Bakanlığı valiliklere genelge göndermiştir. Bu genelgelerden biri ile 81 şehirde kamusal alanlar olan, toplumun birlikte vakit geçirdikleri mekânlarda bulunmak geçici süreliğine kısıtlanmıştır. 16 Mart 2020 tarihli bu genelge ile sivil toplum kuruluşlarının bütün faaliyetlerini ve taziye evlerinin faaliyetleri de durdurulmuştur (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020e). Çünkü salgın temas ve hava yoluyla buluşmaktaydı. Taziye evlerinde ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde insanların bir arada bulunması gerek temas ve gerek aynı ortamda bulunmasından kaynaklı olarak virüsün bulaşması, salgının ilerlemesindeki diğer bir nedendi. Düğün, asker gönderme, partiler, toplantılar gibi insanların bir arada bulunduğu etkinlikler geçici süreliğine yasaklanmıştır. Fiziksel temasın önüne geçilmek için T.C. Sağlık Bakanlığınca alkollü veya alkolsüz bütün restoranlar, lokantalar, pastaneler gibi işyerlerin sadece “al-git” usulü ile hizmet vermeleri ve

müşterilerin kalmasına izin vermemeleri istenmiştir. Bu yüzden pastane, lokanta ve restoran gibi iş yerlerinden masa ve sandalye gibi müşterinin bir şeyler yemek için oturduğu alanların kaldırılması istenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Salgınla mücadelede insanların fiziksel temasta bulunmaması için geçici olarak faaliyetlerini durdurdukları diğer bir alan ise berber, kuaför ve güzellik merkezleri gibi işyerleridir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020g). Yaşanan bu gelişmeler üzerine insanlar saç kesimi ya da cilt bakımı gibi ihtiyaçları kendisi yapmak zorunda kalmıştır.

Tedbirlerin kapsamı genişletilmiştir. Marketlerin hizmet saatleri 09:00-21:00 arası olarak belirlenmiş ve marketin içindeki müşteri sayısına sınırlandırma getirilmiştir. Artık marketin içinde en fazla market alanının 1/10 kadar müşteri olma zorunluluğu getirilmiştir. Bir marketin en fazla kaç müşteri alabileceği yazılı olan bir ilanın girişlere asılması istenmiştir. Ayrıca zaruret dışı madde ve eşyaların satışları geçici süreliğine durdurulmuştur.

T.C. İçişleri Bakanlığının valiliklere gönderdiği genelge ile birlikte cumartesi ve pazar günleri piknik alanlarında yürüyüş ve piknik yapımı gibi aktiviteler, yerleşim merkezlerindeki sahil, ören ve mesire mekânlarında bulunmayı yasaklamıştır. İnsanların dışarıya çıkmaması için anons/ikaz uygulamasına geçilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020h). Toplu bir halde bulunmaması için Diyanet İşleri Bakanlığı'nca korona virüs hastalarının veya şüphe sebebiyle 14 günlük gözetim altında bulunan kişilerin cuma namazına veya insanların bir arada olduğu mekanlara gitmelerinin caiz olmadığı ve cuma namazından ise mazeretli sayıldığı ilan edilmiştir (T.C. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2020). Salgında vaka sayılarının artması üzerine cuma namazlarının ülkede salgının kontrol altına alındığı süreye kadar kılınmaması yönünde karar alınmıştır.

Pandemi ile birlikte artan evliliklerden dolayı salgının yayılmasını önlemek için İçişleri Bakanlığı 02.09.2020 tarihinde 81 il valisine gönderdiği genelge ile birlikte düğün, sünnet, kına gecesi, nişan, gibi bütün etkinliklerin yapılmasına izin verilmediği belirtilmiştir. Sadece nikah merasimi için bir saati geçmeyecek şekilde düğün ile nikâhlara izin verilmiştir. Nikah merasimi sırasında oturma düzeni fiziki mesafe (1 metre) koşullarına uygun olması gerektiği, pist gibi alanların kapatılması istenmiştir. Nikah merasiminde yiyecek-içecek servisi yasaklanmıştır. Gelinin ve

damadın birinci ve ikinci dereceden yakınları olmayan ve 65 yaş ve üzeri vatandaşların ve 15 yaş altı çocukların düğün ve nikah merasimine katılmasına izin verilmemiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020l).

2.2.1.5. Maske Takma Zorunluluğu

Covid-19 virüsünün dünya ülkelerinin geneline yayılmasından sonra salgınla mücadelenin temel prensipleri maske, temizlik ve mesafe kuralları gibi pek çok tedbirler uygulamaya konulmuştur. Alınan tedbirlerde işletmelerin faaliyetlerine yönelik kısıtlamalar ve şehirlerarası ve şehir içi toplu taşımalara kısıtlamalar getirilmiştir. Ayrıca salgının ilk başından beri fiziki mesafenin önemine değinilmiş ve bunun üzerine tedbirler getirilmiş ancak alınan tüm tedbirlere rağmen hastalık hızlı yayılmıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı başkanlığında gerçekleşen Kabine Toplantısında tüm Türkiye'yi kapsayacak tedbirler getirilmiştir. Bu tedbirlerin başında ise ülke genelinde (meskenler hariç) kamuya açık alanlar, sokak, cadde, bahçe, park, piknik alanları, AVM'ler, toplu ulaşım araçları, işyerleri, fabrika vb., sahiller vb. tüm alanlar hiçbir vatandaşa istisnasız maske takma zorunluluğu 08.09.2020 tarihinde getirilmiştir. Restoran, kafe, otel gibi bütün yeme-içme veya eğlence yerlerinde saat 24.00'ten sonra canlı müzik, kayıt dinletilmesi gibi hiçbir müzik yayınına izin verilmeyeceği kararı verilmiştir. Alınan tüm tedbirlere riayet edilmediğinde adli ve idari işlemler yapılacağı belirtilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020m). Ülke genelinde maske takma zorunluluğu 27.04.2022 tarihine kadar devam etmiştir. İçişleri Bakanlığının 81 il valiliğine gönderdiği genelge ile vakaların düşüşüyle birlikte açık-kapalı alanlarda, bütün alanlarda ve bütün okullarda maske zorunluluğu kaldırılmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022a). Ancak toplu taşıma araçlarında maske takma zorunluluğu 30.05.2022 tarihinde kaldırılmıştır. Sağlık kuruluşlarındaki maske kullanımı bir müddet daha devam etmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022b).

2.2.1.6. Hayat Eve Sığar (HES kodu) Uygulaması

Salgına karşı verilen mücadele kapsamında İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelge ile Hayat Eve Sığar (HES) kodu sistemi tüm kamu kurum ve kuruluşların girişinde uygulamaya 23.08.2020 tarihinden itibaren başlanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020k). Hayat Eve Sığar mobil uygulaması ve kısa mesaj ile alınan HES kodu, Alan Karekod Okut ile vatandaşların şehirlerarası yolculuklarında, kamu

kurumlarına girişte, AVM girişinde, bireysel iletişim gerektiren kamusal alanlarda kullanılmıştır. Böylelikle kişinin Covid-19 riskini taşıp taşımadığı paylaşılabılır hale gelmiştir. Eğer risk taşıyan vatandaşlar HES kodu ile tespit edildiğinde vatandaşın seyahati onaylanmayacak ve kamu alanlarına, kurum ziyaretlerin girişine izin verilmeyecektir. Risk taşıyan vatandaş izolasyon alanına veya yurtlara yerleştirilecektir (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2020a; 2020b).

Salgın kapsamında geliştirilen Hayat Eve Sığar uygulaması ile vatandaşlar harita üzerinde bulunduğu lokasyon veya gitmek istediği bölgelerdeki risk durumunu ve hastalık yoğunluğu görebilmekteydi. Harita üzerinden hangi bölgede risk yoğunluğu fazla ise “kırmızı” renk ile gösterilir iken, orta riskli bölge ve alanlar ise turuncu-sarı renkler, risk durumun çok az olduğu alanlar ve bölgeler ise mavi renk ile gösterilmekteydi. Bu uygulama ile risk durumunun ve hastalık yoğunluk durumunun gösterilmesi dışında hastaneler, eczane, market ve durak gibi acil ihtiyaçlar için gerekli olan yerleri de göstermekteydi. Bu uygulama sayesinde aile ve yakınlarının izin/onayları alındıktan sonra, aile ve yakınların listelerine eklendikten sonra onların da riskli bölgelerden ve hastalık yoğunluğu olan bölgelerden haberdar olabilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca “Alan Karekod Okut” uygulaması ile alışveriş merkezleri (AVM), üniversite girişleri, restoran ve toplu taşıma gibi alanlarda ilgili yerde QR kodu okutularak sisteme kaydedilmekteydi. Böylelikle tespit edilmiş pozitif vaka ile aynı zaman diliminde ve aynı ortamda bulunan vatandaşlara bilgilendirilme yapılmaktaydı. Hayat eve sığar uygulamasında bulunan “İhbarda Bulun” menüsü ile de işletmelerde veya toplu etkinliklerde pandemide yayınlanan hijyen kurallarına ve maske, mesafe kurallarına uyulmaması görüldüğü anda vatandaş tarafından uygulama üzerinden ihbarda bulunulabilmekteydi. Bu ihbarlar bölgede bulunan en yakın denetim ve fiyasyon ekiplerine bildirilmekteydi (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020c).

Salgın süresi boyunca seyahatlerde, negatif PCR test sonucu ibrazı istenilmiştir. Negatif PCR testi, Covid-19 aşısı bulunmadan önce uçak seyahatlerinde zorunlu olarak istenilmekteydi. Ancak Covid-19 aşısı bulunmasıyla birlikte sadece aşısız ve aşı sürecini tamamlamayan ya da son 180 gün içerisinde virüs hastalığını geçirmemiş kişilerden PCR testi istenilmekteydi. Vakaların azalması ve salgının hızında yaşanan düşüş ve aşının etkisi üzerine istenilen negatif PCR testi

sonucu ile alışveriş merkezlerine (AVM), tiyatro, halı saha gibi alanlara girerken ve uçak, tren, otobüs gibi toplu ulaşım araçlarını kullanan vatandaşlardan istenilen HES kodu sorgulaması 03.03.2022 tarihinde İçişleri Bakanlığının yayınladığı bir genelge ile sona ermiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022c).

2.2.1.7. Covid-19 Aşısı Zorunluluğu

Covid-19 virüsünün Dünya geneline yayılması üzerine Almanya, Çin, Rusya, Türkiye gibi ülkeler virüse karşı aşı çalışmaları zaman kaybetmeden başlatılmıştır. Ve yapılan çalışmalar sonucunda Covid-19 aşısı bulunmuş ve dünya genelinde kullanılmaya başlanılmıştır. Aşının bulunmasıyla birlikte Türkiye’de “acil kullanım onayı” verilmesinin hemen ardından dönemin Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’ya ilk koronavirüs (CoronaVac) aşısı 29 Aralık 2021 tarihinde yapılmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2021a). Aşı daha sonra ülke genelinde ilk sağlık çalışanlarına, daha sonra 65 yaş ve üstü vatandaşlara yapılmıştır. Aşılama 50-64 yaş altına indirilmiş daha sonra belli yaş gruplarına indirilerek 17 yaş ve üstü tüm bireylere aşı yapılabileceği bir döneme girilmiştir. Covid-19 aşısı birinci dozu yapıldıktan 6 ay sonra ikinci doz, yani hatırlatma dozu yapılması şeklinde aşamalardan oluşmaktaydı. Aşı ücretsiz bir şekilde vatandaşlara yapılmıştır. Aşı olması gereken herkesin gerek cep telefonundan kısa mesaj ile gerekse e-Nabız uygulaması hesabından randevu alma işlemi erişime açılmıştır. Bu uygulamalarla Aşı olmak isteyenler randevu alıp günü geldiğinde aşılarını yapabilmişlerdir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021a). Ancak dünya ülkelerinde ve Türkiye’de de aşı olmak istemeyen kesimler olmuştur. Bazı ülkelerde aşı olmak istemeyenlere yaptırımlar uygulanmıştır. Ama Türkiye’de aşı olmak istemeyen vatandaşlara yönelik bir yaptırım söz konusu olmamıştır. Aşı yapmanın gönüllülük esasına dayandırılması gerektiği üzerine durulmuştur (Hürriyet Gazetesi, 2021). Aşı olmayanlardan sadece uçak seyahatlerinde hastalığı taşımadığına yönelik negatif PCR testi sonucu istenmiştir. Sağlık Bakanlığının yürüttüğü aşı kampanyasında ünlü isimler kamu spotlarında yer alarak vatandaşların aşı yapmaları istenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021b).

2.2.2. Pandemi Sürecinde Belediye

Covid-19 ile mücadele sürecinde merkezi yönetim sorumluluklar üstlendiği gibi yerel yönetimler de önemli görevler, sorumluluklar üstlenmiştir. Belediyeler

kendilerine verilen yetkiler çerçevesinde yerel ihtiyaçları ve kaynakları göz önünde tutarak salgın ile mücadele yöntemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bazı belediyeler salgın sürecinde yenilikçi uygulamalar getirirken bazı belediyeler ise salgın öncesindeki var olan uygulamalarına devam etmişlerdir (Kap, 2020). Bu çalışmada belediyelerin internet siteleri ve dijital kaynaklar incelenmiş ve bu alanda yapılan hizmetler derlenmiştir. Özellikle salgın sürecinde en fazla etkilenen 30 büyükşehir belediyesi ve Zonguldak belediyesine öncelik verilmiştir.

Covid-19 virüsünde alınan tedbirler, kısıtlamalar ve genel önlemler merkezi hükümet tarafından kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Ayrıca 30 büyükşehir belediyesinin tamamı kamuoyunu bilgilendirmek ve salgınla ilgili farkındalığı artırmak için faaliyetler yürütmüştür. Büyükşehir belediyelerinin tamamı, sosyal medya hesaplarında ve internet sitelerinde şehir genelinde alınan önemleri ve salgınla mücadele kapsamında alınması gereken önlemleri paylaşmışlardır. Ayrıca belediyeler tarafından hazırlanan posterler, toplu taşımalarda, iş yerlerinde ve okullarda gerçekleştirilen farkındalık artırma kampanyaları ile toplumu bilgilendirme amaçlanmıştır. Örneğin birçok belediye bireylerin zorunlu olmadıkça evden çıkmamaları yönünde dikkat çekmek için trafik ışıklarında düzenleme yapmıştır. Trafik ışıklarında hem sürücülere hem de yayalara kırmızı ışık yandığında 'Evde Kal', yeşil ışık yandığında ise 'Eve Git' mesajı verilmiştir. Yapılan bu uygulama ile birlikte 'Evde Kal Türkiye' sloganına destek verilmiştir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2020a).

Türkiye'de belediyeler benzer çalışmalar yürüttüğü gibi farklı çalışmalar da yürütmüştür. Örneğin diğer büyükşehir belediyelerinden farklı olarak Mersin Büyükşehir Belediyesi, çocuklar üzerinde farkındalık oluşturmak için ailelere ücretsiz olarak ebeveyn eğitimi vermiştir (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020). İstanbul Büyükşehir Belediyesi ise diğer belediyelerden farklı olarak Enstitü İstanbul adında Covid-19 araştırma web sitesini kurmuş ve salgın boyunca dünya çapında yaşanan gelişmeleri ve alınan tedbirleri toplumla güncel bir şekilde sunmuştur (Enstitü İstanbul Covid-19 Araştırmaları, 2020).

Türkiye'de Covid-19 vaka sayıları, ölüm oranları ve yoğun bakımda bulunan kişi sayısı Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Aynı şekilde ülke genelinde alınan kısıtlamalar İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelgeler ile

Cumhurbaşkanı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Belediyeler bu duyuru ve bilgilendirmeleri yapmamış sadece farkındalık yaratma ve kamuoyunu temel önlemlerle bilgilendirme yapmıştır (Bayraktar, 2020).

Covid-19 virüsünün temas ve hava yoluyla bulaşan bir hastalık olmasından dolayı temizlik ve hijyene önem verilmiştir. Özellikle bu salgın sürecinde topluma açık olan mekanların ve temas edilen yüzeylerin temizliği salgın bulaşma riskini belirleyen faktörlerden birisidir. Bundan dolayı özellikle şehir genelinde mekanların hijyeninin sağlanması adına kente belediyeler tarafından dezenfeksiyon çalışmaları yapılmıştır. 30 büyükşehir belediyesinin tamamında şehir içi temizlik ve dezenfekte çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi caddeler, meydan ve çarşı gibi bireyin her gün kullanmış olduğu yerleri ilaçlamış ve dezenfekte etmiştir (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2020). Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ise kişiye özel araçların ve günlük olarak 2 bine yakın toplu taşımaların dezenfekte işlemi yürütmüştür (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2020). Eskişehir Büyükşehir Belediyesi de aynı işlemi yapmıştır. Belediye otobüsler, duraklar, terminal, tramvay ve bilet gişelerine günlük dezenfekte işlemi yapmıştır (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Covid-19 salgınıyla mücadelede alınan öncü önemlerden birisi maske takmadır. İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelge ile birlikte açık ve kapalı alanda maske takma zorunlu hale gelmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020m). Nisan ayında yayınlanan genelge ile birlikte 30 büyükşehir belediyesinin neredeyse tamamında yerli maske üretimi ve belediye görevlileri tarafından üretilen maskelerin dağıtımı yapılmıştır. Örneğin 15 tekstil fabrikası ile iş birliği yapan Malatya Büyükşehir Belediyesi maske üretimine geçmiştir. Üretilen maskelerin dağıtımı ise belediye görevlileri tarafından yapılmıştır (Malatya Büyükşehir Belediyesi, 2020). Benzer çalışmayı İzmir Büyükşehir Belediyesi de yapmıştır. Meslek Liseleri ve kurslarda üretilen maskelerin belediye personeli aracılığıyla dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca metro istasyonlarında maskematik makinalarıyla bireyin ücretsiz şekilde maskeye ulaşımı sağlanmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020).

24 Mart 2020 tarihli Resmî Gazete' de yayınlanarak yürürlüğe giren Cumhurbaşkanı kararı ile sağlık çalışanlarına konaklama ve ücretsiz ulaşım imkânı sağlanmıştır. Sunulan bu imkân ile birlikte belediyelerin sunduğu hizmetlerden

sağlık çalışanlarının ücretsiz şekilde yararlanılmasının önü açılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020e). Yayınlanan karar üzerine büyükşehir belediyelerinin tamamı sağlık çalışanlarına ücretsiz ulaşım desteğine başlamışlardır. Ayrıca Gaziantep, Van, Sakarya ve İstanbul gibi büyükşehir belediyeler ise sağlık destek çağrı merkezi kurmak, hastanelere hasta nakil hizmeti vermek, hastanelerden taburcu olacak bireye servis desteği sunmak gibi çeşitli hizmetler ile sağlık hizmetlerine yardımcı olmaya çalışılmıştır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2020; Van Büyükşehir Belediyesi, 2020; Medyabar, 2020; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020b).

Salgınla mücadele sürecinde sosyal yardım konusunda belediyelerin önemli faaliyetleri üstlendiği görülmektedir. Pandemi sürecinde büyükşehir belediyelerinin tamamı vatandaşlara sosyal yardım ve hizmetler gerçekleştirmişlerdir. Belediyeler tarafından vatandaşlara nakit yardımı, gıda paketleri, alışveriş yardımı, sıcak yemek servisi ve evde bakım hizmetleri ayrıca evi olmayan ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara barınma desteği sağlanmıştır. Bu hizmetler dışında her belediye vatandaşlara kolaylık sağlanması adına başka uygulamalara da geçmiştir (Özgün, 2021, s. 576).

Belediyelerin salgınla mücadelede daha iyi hizmet suna bilmeleri için belediyeler özelinde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenleme yerel yönetimlerin mülkiyeti olan taşınmaz için alacaklarının vatandaşlara kolaylık sağlaması adına belirli bir süre ertelenmesine yöneliktir. Bu düzeltme doğrultusunda İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Manisa, Mersin ve Antalya büyükşehir belediyeleri su faturaları, kira gibi alacakları belirli bir süreye kadar ertelenmiştir. Böylelikle salgın döneminde halka özellikle de esnafa kolaylık sağlanmıştır (Özgün, 2021, s. 578). Belediyelerin yapmış olduğu sosyal yardımlar ve alacakların ertelenmesiyle, Covid-19 salgınının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisinin vatandaşa yansıma oranı hafifletilmeye çalışılmıştır.

Salgın döneminde bazı belediyeler – İstanbul, Ankara, Gaziantep, Konya ve Kayseri- muhtaç kesimlere daha fazla yardım edebilmek için bağış kampanyaları yürütmüşlerdir. Ancak bu bağış kampanyaları İçişleri Bakanlığı tarafından müdahale edilerek durdurulmuştur. Çünkü İçişleri Bakanlığının yayınladığı bilgilendirme ile belediyeler tarafından toplanan maddi yardımların bağıştan daha çok yardım kampanyası kapsamında görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca

Yardım Toplama Kanuna göre belediyelerin izinsiz yardım kampanyası düzenlediği gerekçesiyle de hukuka aykırı bir durumun söz konusu olduğu belirtilmiş ve belediyelerin para topladığı banka hesaplarına bloke konulmuş ve süreç durdurulmuştur (T.C İçişleri Bakanlığı, 2020n). İçişleri bakanlığının bu kararı üzerinde İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri bu duruma itiraz ederek durumun yerel yönetimler kanunlarına göre bir aykırılık oluşturmadığını iddia etmişlerdir. Yaşanan bu anlaşmazlık üzerine hükümet “Biz Bize Yeteriz Türkiye’ın” yardım kampanyası ile yardımları bir kaynakta toplamıştır (Alyanak, Paksoy & Özkan, 2020).

İstanbul Büyükşehir Belediyesinin ilk başlattığı “Askıda Fatura” uygulaması salgın süresince faturalarını ödemekte zorluk çeken vatandaşların faturalarını ödeyerek vatandaşlara el uzatma amacı taşımıştır. Bu uygulama daha sonra Ankara, İzmir, Antalya, Hatay ve Aydın’da da hayata geçirilmiştir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020a). Ankara Büyükşehir Belediyesi pek çok hizmet ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Örneğin “Su Ver”, “Bilet Ver” ve “El Ver” sloganlarıyla vatandaşlara yardım edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca birçok esnafın veresiye defterini kapatmış ve yapılan kampanyalarda başarılı olarak toplam 28 milyon nakdi yardım ile muhtaç kesimlere ulaşılmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Salgın döneminde birçok büyükşehir belediyesi vatandaşlara kültür, sanat, spor ve psikolojik destek hizmetleri sunmuştur. Örneğin Ordu Büyükşehir Belediyesi Online Satranç Turnuvası düzenlemiş ve vatandaşlar sosyal medya hesaplarından turnuvayı canlı izleme imkânı bulmuştur (Türkiye Belediyeler Birliği, 2020b). Ayrıca bazı belediyeler canlı konserler düzenlerken bazı belediyeler ise fotoğraf yarışması düzenlemiştir.

Bunun dışında belediyeler özellikle Hayat Eve Sığar uygulamasıyla alınan HES kodu denetimleri, maske takma zorunluğu ve sosyal mesafeye uyulup uyulmadığı gibi kuralların denetimini zabıta düzenli bir şekilde yürütmüştür. Örneğin Erzurum Büyükşehir Belediyesinde bireylerce sosyal mesafe kurallarına uyulup uyulmadığını ve gıda reyonlarında çalışan esnafların maske ve eldiven kullanıp kullanmadığını zabıta denetlemiştir (Erzurum Büyükşehir Belediyesi, 2020). Hatay Büyükşehir Belediyesi ise vatandaşlar tarafından maske ve sosyal

mesafe kurallarına uyulup uyulmadığı ve cadde, park ve meydanların temizliği yine zabıta tarafından denetimi yapılmıştır (Hatay Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Covid-19 salgınında en çok etkilenen illerden bir tanesi Zonguldak ilidir. Çünkü virüs ciğerleri etkilemektedir. Zonguldak ilinde en çok görülen hastalık akciğer hastalığıdır. Bunun üzerine yetkililerin aldığı kısıtlamalara 30 büyükşehrin dışında Zonguldak ili de dahil edilmiştir. Zonguldak belediyesi de salgın süresince özellikle temizlik ve hijyen konusunda önemli adımlar atmıştır. Belediye kamusal alanları, toplu taşıma araçları, parklar, çocuk oyun alanları gibi vatandaşların yoğun olarak bulunduğu alanlarda dezenfekte ve temizlik çalışmaları yapılmıştır. Belediye salgın süresince kullanılmış maske ve eldivenler için atık kutusu konteynırları belirli güzergahlara yerleştirmiştir. Ve bu kutular belediye ekipleri tarafından toplanmıştır. Ayrıca vatandaşların kullanması için 6 farklı alanda dezenfektanlar yerleştirilmiştir. Belediye sağlık çalışanlarına otobüs ve belediyeye ait otoparklarda ücretsiz bir şekilde hizmet sunulmuştur. Son olarak belediye ekonomik açıdan etkilenen esnafları korumak adına “Esnaf Vatandaş El Ele-Covid Günleri” adlı indirim kampanyası düzenlemiştir. Esnafların indirim yaparak vatandaşların alışveriş yapması istenmiştir (Zonguldak Belediyesi, 2020a; 2020b; 2020c; 2020d; 2021).

2.2.3. Covid-19 Salgını Sürecinde Sunulan İmkanlar

İçişleri Bakanlığınca yayınlanan genelge sonucunda Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında 30 büyükşehir ve Zonguldak ili için hafta sonları sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Bu kısıtlama süresince fırınların kendi araç ve personelleri ile Vefa Sosyal Destek Grubu aracılığıyla ekmek dağıtımı yapılmıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Salgın öncesinde sosyal yardımlardan yararlanan ailelere yönelik yapılan nakit yardımlarında ailelerin paralarını bizzat bankadan çekmesi durumu söz konusu iken salgınla birlikte sosyal mesafenin korunması için PTT görevlileri tarafından bu ailelere yardım paraları evlerinde teslim edilmiştir.

Salgından en çok etkilenen kesim 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı bulunan bireylerdir. Bu kesime yönelik sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Uygulanan sokağa çıkma yasağı ile birlikte yaşlıların maaşlarını çekme, alışveriş yapma gibi bazı ihtiyaçlarını karşılamayacak duruma gelmiştir. Bu durum üzerine Vefa Sosyal Destek Grubu oluşturulmuştur. İl ve ilçelerde polisler, jandarma ve vali,

kaymakam tarafından belirlenen kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, yerel yönetimler, AFAD, Kızılay ve Sivil Toplum Kuruluşları gibi gönülleri tarafından 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı bulunan bireylerin ihtiyaçları karşılanarak evlerine götürülmüştür (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020o).

Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan yaptığı konuşma ile “Milli Dayanışma Kampanyası” adında bir bağış kampanyası başlattığını duyurmuştur. Bu kampanya ile yevmiye ile geçimini sağlayan vatandaşlar başta olmak üzere alınan önlemlerden kaynaklı olarak zor durumda olan dar gelirli kesimlere ilave destek sağlamaya çalışılmıştır. Ayrıca ihtiyaç sahibi olan 2 milyon haneye 1000'er TL yardım yapılmıştır (BBC, 2020).



3. COVID-19 KISITLAMALARI VE KAMUSAL-ÖZEL ALAN AYRIMI

20. yüzyılda bireye verilen temel hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi için devlete bazı haklar, yükümlülükler verilmiştir. Bu yükümlülüklerden olan negatif hak ile devlete düşünce özgürlüğü, vicdan hürriyeti ve konut dokunulmazlığı gibi özgürlüklere müdahalede bulunmama sorumluluğu verilmiştir. Negatif haklar ile birey devlete karşı korunmaya çalışılmıştır. Bireyin dış görünümü, dini, dili, ırkı, cinsiyeti gibi devredemeyeceği özgürlükler negatif özgürlüklerdir. Bu özgürlüklere devlet tarafından saygı duymalı ve müdahalede bulunmaması ve devlete verilen sınırların dışına çıkılmaması gereklidir. Ancak devlete bireyin temel hak ve özgürlüklerine saygı duyup müdahale etmeme yetkisi dışında bireyin hürriyetlerini daha iyi bir şekilde kullanması için bazı sorumluluklar da verilmiştir. Birey özgürlüklerini tam olarak elde edemediği için devletin yardımına ve hizmetine ihtiyaç duymaktadır. Devlete verilen pozitif haklar ile bireye sosyal güvenlik, sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet ve yardım sağlanması yükümlüğü verilmiştir. Devlete verilen bu hak ve yükümlülüklerle birlikte bireylerin bir arada yaşadığı ve bütün bireylerin eşit olduğu kamusal alanda devletin otoritesi söz konusudur. Fakat modern zamanda devletin otoritesi sadece kamusal alanda değil özel alanda da oluşmaya başlamıştır. Özel alan bireye ait gizli ve özel olan ve bireyin toplumdan izole yaşadığı bir dünya iken yaşanan teknolojik gelişmeler ile görünürlük kazanmıştır. Bireyin özel alanda interneti, sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanması özel alanın sınırlarının daralmasına sebebiyet vermektedir (Özbek, 2004, s. 44). Bu da kamusal alan üzerinde bulunan sosyal/siyasal denetimin benzerini özel alan üzerinde de oluşmasına neden olmaktadır. Devlet, bireyin kişisel verilerini ve güvenliğini korumakla yükümlü olmasından dolayı özel alanın teknoloji ve internetin kullanımıyla alenileşmesi bu alanlara devletin müdahale etmesine açık hale gelmesini sağlamıştır. Ayrıca son dönemlerde kamusal alanlarda cinsel eğilimlerin -heterojen veya homoseksüel fark etmeksizin- görünür kılınmaya çalışılması özel alanın kamusallaştırılmasıyla ilişkilidir. Bu durum bireyin haklarının genişlemesini ve özel alanda yapılanların hak haline getirilerek kamusallaştırılmasını sağlamaktadır. Böylelikle bireyin cinsel eğilimlerinin kamusal alanda görünür kılınması devletin müdahale yetkisine olanak tanınmasına neden olmaktadır.

Buradan da anlaşılabileceği üzere özel alan ve kamusal alanın sınırlarının net olmadığı, kırılgan olduğu ve devletin müdahalesine açık olabileceği görülmektedir. Özellikle de kriz dönemlerinde kamusal ve özel alanların sınırları geçişken olabilmektedir. Bu geçişkenlikler sayesinde devlete müdahale alanı oluşturmaktadır. Örneğin özel ve kamusal alanların sınırları dünya geneline yayılan Covid-19 virüsü döneminde geçişken olmasından dolayı pek çok kısıtlamalar ve uygulamalar devlet tarafından yapılmıştır. Örneğin Covid-19 döneminde HES uygulaması sayesinde bireyin sağlık verilerinin ve konumunun devlet tarafından bilinmesi göstermektedir ki özel alana ait ve şahsi olan bilgiler kriz döneminde devletin denetimine ve bilgisine sunulmuştur. Özel alana ait unsurların özel alanın sınırları dışından görülebilir olması, kriz dönemlerinde özel/kamusal alanın sınırlarında geçişkenlik olduğuna işaret etmektedir. 1 Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü dünyanın pek çok ülkesine yayılmış ve küresel salgın halini almıştır. Pek çok ülke farklı zamanlarda ancak benzer önlemler almışlardır. Tez çalışmasının bu bölümünde case study yöntemi kullanılarak Türkiye’de devlet tarafından salgın boyunca alınan tedbirlerin bazıları seçilmiştir. Bunlar: sokağa çıkma yasağı, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, uzaktan eğitim, maske zorunluluğu, açık alana çıkma yasağı, nikah, cenaze katılım sınırlılığı, marketlere giriş çıkış kısıtlamaları, HES uygulaması ve HES kodu, aşı zorunluluğu ve Covid-19 verilerinin aktarımıdır. Seçilen bu tedbirlerin üzerine yapılan çalışmalar göz önüne alınarak tez çalışmasında analiz ve değerlendirme yapılmıştır.

3.1. Sokağa Çıkma Yasağı

Salgının önlenmesi için pek çok ülkede ve Türkiye’de sokağa çıkma kısıtlanması uygulanmıştır. Türkiye’de sokağa çıkma kısıtlaması ilk olarak 21 Mart 2020 tarihinde 65 yaş ve üstü bireylere yönelik uygulanmıştır. İlerleyen süreçte 65 yaş ve üstü bireylerin yanı sıra 20 yaş altı bireylere de sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Devletin salgını önlemek ya da etkilerini en aza indirmek için aldığı sokağa çıkma tedbirleri uygulanmıştır. Yaş sınırının 65 yaş ve üstü olarak belirlenmesinde Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) değerlendirmesi temel alınmıştır. Buna göre DSÖ 65 yaş ve üzerini yaşlılık olarak kategorilendirmiştir (Öztan Ulusoy, 2020, s. 588). Dünyadaki bütün ülkeler sokağa çıkma kısıtlamalarında 65 yaş bir sınır olarak kabul etmiştir. Yapılan incelemede Türkiye’de 65 yaş ve üzerinde olup çalışmak zorunda olan bir grubun olduğu görülmüştür. Bu grubun

kendi yaş grubundaki oranı %12'dir (Euronews, 2021). Başlangıçta Türkiye'de alınan sokağa çıkma yasağının 65 yaş ve üzerini kapsadığı düşünüldüğünde çalışmak zorunda olan %12'lik grubun göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırma sonucunda 65 yaş ve üstü bireylerde kronik rahatsızlığı ve Covid-19 salgın hastalığının belirtileri bulunmayan sağlık çalışanlarının sokağa çıkma yasağından muaf tutulduğu görülmüştür (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021).

Tüm bunlar ele alındığında tüm yaş grupları içerisinde ve 65 yaş ve üstü bireyler arasında olmak üzere iki farklı uygulama yapıldığı söylenebilmektedir. Tüm yaş grupları içerisinde yaşlı bireyler hem sosyal hem de ekonomik alandan izole edilmiştir. Aynı şekilde 65 yaş üstü bireyler arasında ancak sağlık çalışanları dışında sağlık sorunu ve salgın hastalığı belirtisi olmayan ve çalışmak zorunda olan bireylerin evde tutularak ekonomik anlamda zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Bir de çalışmayanların sokağa çıkmasının engellenmesi ile bu grubun korunduğu düşüncesi vardır. Devlet 65 yaş ve üstü bireylerin Covid-19 salgınından daha fazla etkilendiği için önlerin sağlığını öncelermiştir. Normal dönemlerde devlet, bireylerin özel alandan kamusal alana geçişi önünde bir engel teşkil etmemektedir. Ancak salgın hastalık döneminde kamu sağlığı için belirli bir grup bireylerin özel alanda kalmasını zorunlu tutmuştur. Böylece olağan dönem ile salgın dönemi devlet uygulamaları arasında değişkenlik, alanlara müdahale pratiklerinde geçişkenlik yaşandığı anlaşılmaktadır.

Türk Tabipler Birliği'nin (TTB) yapmış olduğu açıklamada 65 yaş ve üstü bireylere uygulanan sokağa çıkma yasağının ölçsüz, ayrıca grup içerisinde eşitsiz ve tutarsız olduğu, alınan sokağa çıkma tedbirinin sonuçları için epidemiyolojik bir rapor yayınlanmadığı belirtmiştir. 65 yaş ve üstü bireylerin her gün sadece 12.00 ve 20.00 saatleri arasında sokağa çıkmasına izin verilmesinin bilimsel bir dayanağı olmadığı belirtilmiş bunun için 65 yaş ve üstü bireylere yönelik yapılan kısıtlanmaların kaldırılması istenmiştir (TTB, 2020). Bozkurt da alınan önlemlerin hareket özgürlüğünü ve çalışma hakkını sınırlayarak ayrımcılık ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir (2021, s. 495-508). Salgının yayılmasını önlemek için alınan kararlarla salgından fazla etkilenen grup olarak görülen yaşlı kesime ve 20 yaş altı bireylere yönelik kısıtlamaların bu grubu koruduğu düşünülmektedir. Fakat

devletin almış olduğu bu kısıtlamaların 20-64 yaş aralığındaki çalışan kesimi kapsamaması nedeniyle alınan önemlerin ekonomik öncüller doğrultusunda alındığı iddia edilebilir. Ayrıca Kasapoğlu Turhan (2020, s. 552) sokağa çıkma yasağının bazı vatandaşlara uygulanıp bazı vatandaşlara uygulanmamasının eşitlik ilkesine aykırı bir durum olduğunu iddia etmiştir.

Eşitlik ilkesine aykırılık söz konusu olabilir ancak salgından en çok etkilenen kesimin 65 yaş ve üstü bireyler olmasından dolayı alınan kararın bu kesimi kapsayacak şekilde olmasının doğru olduğunu ileri sürülebilir. Salgın döneminde belli bir zaman boyunca 20-64 yaş arası bireyler salgından etkilenmelerine rağmen çalışmalarına ve sokağa çıkmalarına yönelik bir kısıtlama getirilmemiştir. Ancak salgın yönetiminde sadece yaşlı ve 20 yaş altı bireylere yönelik sokağa çıkma yasağı uygulanmayıp aynı süre boyunca bütün vatandaşlara yönelik sokağa çıkma kısıtlaması uygulandığında gıda sıkıntısı başta olmak üzere pek çok açıdan sıkıntı yaşanabilecektir. Bundan dolayı önlemler ekonomi düşünülerek alınmıştır. Buradan yola çıkarak, kısıtlamaya tabi olanların can güvenliği sağlanırken kısıtlamaya tabi olmayanların salgından ölmeleri durumu devleti sorumlu gösterir mi sorusu ortaya çıkmaktadır

65 yaş ve üstü bireylerin özellikle Avrupa ülkelerinde korona virüsü sebebiyle ölüm sayısı artmıştır. Artan yaşlı ölümlerinin devlet tarafından sayılmaması ve kamuya açıklanmaması nedeniyle soruşturmalar açılmıştır. Devletin yaşlı bireyleri Covid-19 virüsünden korumak için yeterli düzeyde hizmet sağlamadığı, yaşlı bireyleri korumadığı hatta yaşlı bireylerin devlet tarafından ölüme terk edildiği şeklinde iddialar ortaya atılmıştır (Bianet, 2020). Avrupa’da bu tür olaylar yaşanırken Türkiye’de koordinasyonun devlet tarafından iyi sağlanması neticesinde bu tür olayların yaşanmasının önüne geçilmiştir. Devlet aldığı önlemlerle her ne kadar bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamış olsa bile salgından kaynaklı ölüm oranını düşürmeye çalışmıştır.

Pandemi döneminde devletin temel hak ve özgürlüklerinden biri olan seyahat özgürlüğüne bakıldığında şu sonuç çıkmaktadır: normal şartlarda bir insan hakkı olan seyahat özgürlüğü pandemi döneminde devlet tarafından kısıtlanmış ve böylece devlet olağan yetki sınırlarını aşarak kamusal alandaki etkisini artıracak bir

uygulamayı hayata geçirmiştir. Netice itibariyle bireyin özel alanından çıkarak dahil olduğu kamusal alanın sınırları genişlemiş özel alan ise daralmıştır.

Aynı şekilde pandemi döneminde kısıtlanmış bir diğer hak toplanma hürriyetidir. Anayasal bir hak olarak vatandaşlara tanınmış olan toplanma hürriyeti pandemi döneminde sağlık endişesi gerekçe gösterilerek kısıtlanmıştır. Kamusal alanda devletin etkinliği artmıştır. Bu uygulamanın sonucu olarak kamusal alana özgü bazı faaliyetlerin özel alana taşındığı görülmektedir. Örneğin sanal toplantılar, sanal konferanslar, sanal tiyatro, konserler ve sanal geziler özel alana dahil olmuştur. Bu durum göstermektedir ki kamusal ile özel alanın niteliklerinde salgın döneminde geçişkenlik yaşanmıştır.

65 yaş ve üstü bireylerin sokağa çıkma kısıtlamasından dolayı alışveriş yapma, emekli maaşlarını çekme gibi bireyin özel alanı içerisinde bulunan işleri yapamama durumuna gelmişlerdir. Bu durum karşısında devlet sahada çalışmak üzere birçok kamu görevlisi görevlendirmiştir. Köylerde jandarma, şehir ve kasabalarda ise kamu görevlileri ve yardımsever bireyler tarafından yaşlı bireylerin gerekli ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu hizmetin sosyal mesafe kurallarına uyarak ve her iki tarafın maske kullanarak gerçekleştiği görülmüştür. Tüm bunlar ele alındığında yaşlı bireylerin özel alanı içerisinde bulunan alışveriş yapma, maaşlarını çekme gibi durumların devletin görevlendirdiği kişiler tarafından yapılması sonucunda devletin 65 yaş ve üstü bireylerin özel alanına girdiği yorumu yapılabilmektedir. Yaşlı bireylerin kamusal alandan soyutlandığı ve özel alan ile özel gereksinimlerinin yapılan kısıtlamalarla birlikte daraldığı görülmektedir.

Nisan ayında başlayan 30 büyükşehir ve Zonguldak'ı kapsayan hafta sonlarında sokağa çıkma yasağı ile birlikte 29 Nisan 2021-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında “Tam kapanma” dönemine geçilmiştir. Bütün ülkenin karantinaya alınması durumu ve yapılan tüm sokağa çıkma kısıtlanmaları anayasaya uygunluğu açısından tartışılmıştır. 1982 anayasasında 2001 yılında yapılan değişiklikte 13 maddenin değiştirilmesinden dolayı “kamu yararı, kamu düzeni ve genel sağlığına” dayandırılarak bireyin hak ve özgürlüklerini kısıtlayan sokağa çıkma yasağının anayasaya aykırı bir durum olduğu ortaya çıkmıştır (Gözler, 2001, s. 64-69; Aslan, 2020, s. 830). Pandemi süresince alınan tedbirlere Umumi Hıfzıssıhha Kanununa ve İl İdaresi Kanuna dayanak olarak gösterilmiştir. Bu durum topluma yapılacak

müdahalenin yasalara uygun olduğunu göstermek içindir. Ancak yapılan çalışmalarda kısıtlamalar için dayanak gösterilen maddelerin kısıtlamaya dayanak teşkil etmediği ortaya çıkmaktadır (Çeliköz, 2021, s. 49). Bu bağlamda yapılan kısıtlamaların kanunsuz bir durumunun olmadığı gösterilerek devletin müdahalelerde şekli, boyutu ve süreyi istediği gibi yönetebileceği anlamına gelmektedir. Devletin kanunları farklı konularda dayanak gösterip bireyin temel hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunabileceği yorumu da yapılabilmektedir.

İdari açıdan Olağanüstü Hâl Kanununa göre sokağa çıkma yasağının ilan edilmesi görevi İçişleri Bakanlığı'na verilmemiştir. Ayrıca önlemlerin kanunun yetkin kıldığı Sağlık Bakanlığı yerine İçişleri Bakanlığı'na alınmasının ağır yetki tecavüzüne neden olduğu görülmektedir (Çeliköz, 2021, s. 6-47; Kasapoğlu Turhan 2020, s. 560-565). Bununla beraber devletin pandemide yapmış olduğu kısıtlamalar İçişleri Bakanlığı'na bir genelge ile yayınlanarak belirtilmiş, resmî gazetede yayınlanmamıştır. İçişleri bakanının kısıtlamaları ilan etmede yetkisi olmaması ve sokağa çıkma yasağının herhangi bir kanuni dayanağı olmaması nedeniyle bu alanda hukuki tartışmalar olduğu görülmektedir. Hukuki tartışmalardan söz ediliyorsa şu şekilde yorum yapılabilir: Devlet bireyin yaşam hakkını korumak için anayasada kendisine verilmeyen bir hakkı kullanarak bireyin temel hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunmuştur. Bu da beraberinde devletin bireye, yani özel alana müdahalesi için kendi yetki alanını genişletmiş olduğunu gösterir. Kısacası hem kamusal hem de özel alana anayasaya dayanmadan müdahale etmiş ve böylece müdahale sınırını genişlettiğinden söz edilebilir. Devletin topluma ve bireye müdahale yetkisinde esneklik olduğu belirtilebilir.

Salgın boyunca devlet toplum sağlığı için bireyin hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Bu kısıtlama ile birlikte parklar, sokaklar, caddeler, spor alanları, alışveriş merkezleri ve meydanlar gibi kamusal alanlarda bireyin bulunması sınırlandırılmıştır. Aynı şekilde bireyin salgın hastalığa yakalanması durumunda evde karantinaya alınması ve polisler tarafından kontrol edilip evde bulunmasının sağlanması da devletin yine bireyin özel alanına bir müdahalesidir. Sokağa çıkma yasağıyla bireyin yakın akraba veya arkadaşlarıyla kendi evinde dahi görüşmesi yasaklanmıştır. Aynı şekilde bireylerin apartman bahçelerinde bulunmaması

kısıtlamalar arasındadır. Bütün bunlar, bireyin kamusal ve özel alanına devletin müdahale ettiğinin göstergesidir.

Covid-19 salgını boyunca alınan önemler özellikle karantina döneminde bazı işyerlerinin kapatılmasına rağmen fabrikaların çalışmalarına devam ettiği görülmüştür. Bireyler gerekli izin belgesini almaları durumunda karantinadan muaf görülüp çalışmışlardır. İzin belgesi alamayan bireyler evlerinde kalmışlardır. Tüm bunlardan yola çıkarak yapılacak yorum, devletin aldığı önlemlerin toplum içerisinde eşitsizliği artırdığı yönündedir. Ancak devlet kısıtlama dönemi boyunca bireyleri mağdur etmemek için ekonomik açıdan destek paketlerini hayata geçirmiştir. Bu destekler salgın süresince bireyleri ekonomik açıdan göreceli olarak rahatlamıştır. Ancak devletin ekonomi desteği toplumda var olan eşitsizliği azaltmamıştır. Kısıtlama döneminde fabrikaların açık olması ve izin belgesi alan kişilerin çalışmasına izin verilmesi durumu genel sağlığı koruma söz konusu olsa bile ekonomi olgusunu göz ardı ederek önlemlerin alınmayacağıının göstergesidir.

Devletin uyguladığı sokağa çıkma yasağı mı yoksa bireylerin bu kısıtlamaya uymaması mı hukuka aykırıdır? Bu tartışmayı ele aldığımızda bireylerin sokağa çıkma kısıtlanmasını ihlal etmesi durumunda hukuka aykırı eylemde bulunduğu gerekçesiyle yetkili kişiler tarafından uyarılarak evlerine gitmelerini sağlanmaya çalışılmış ayrıca idari para cezası verildiği görülmüştür. Sokağa çıkma yasağı boyunca birçok kişi evinden çıkıp bahçede, sokaklarda, parkta oturma gerekliliği duymuştur. Bireyler bu isteğini yerine getirdiğinden dolayı idari para cezası almıştır. Bu durum pandemi boyunca sürmüştür. Birçok vatandaş hukuka aykırı davrandığı gerekçesiyle almış olduğu para cezasını ödemek zorunda kalmış bazı kişiler ise ödememişlerdir. Ancak pandeminin ardından konunun yargıya taşınması sonucunda 5. Sulh Ceza Hakimliği tarafından bireylere kolluk kuvvetleri tarafından kesilen idari para cezalarının iptali kararı verilmiştir. İdari para cezasının iptalini *“Hıfzıssıhha Kanunu’na göre idari para cezalarının kolluk kuvvetleri tarafından kesilemeyeceği”* (TUGA Hukuk ve Danışmanlık, 2023) gerekçe olarak gösterilmiştir. Fakat mahkeme kararında cezaları hâlihazırda ödemiş olanlara ödedikleri tutarın geri verilmeyeceğinin belirtilmesi üzerine muhataplar Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi *“1593 sayılı kanun kapsamında uygulanan salgın cezalarının Anayasa’nın 38. maddesinin birinci*

fıkrasında düzenlenen suçta ve cezada kanunilik ilkesini ihlal ettiği” kararına varmıştır. Salgın döneminde kişilerin almış olduğu idari cezaların iptali ve kanunda eşitlik ilkesi gereğince cezalarını ödeyen kişilere ödedikleri tutarın geri verilmesine yönelik karar alınmıştır (Koşar & Ekin, 2023).

Verilen bu kararlar doğrultusunda pandemi boyunca yapılan kısıtlamalara bireylerin uymaması halinin kanuna aykırı görülüp idari para cezasının kesilmesi hukuka uygun bir durumun olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak mahkeme kararında uygulanan kısıtlamaların hukuka aykırı bir durum olduğu belirtilmemiştir. Fakat sokağa çıkma yasağının ilan edilmesi gibi bazı uygulamaların yapılması için anayasada net bir açıklama bulunmamaktadır (Gözler, 2021). Bu da pandemi döneminde devletin yaptığı sokağa çıkma yasağı, seyahat özgürlüğün kısıtlanması gibi kısıtlamaların anayasaya uygun olmadığı yönünde tartışmalar gerçekleşmiştir. Tüm bunlar ele alındığında pandeminin geçmesine rağmen ve tezin yazım süreci safhasında oluşabilecek bir başka salgın ya da kriz için devlet tarafından kanunda düzenleme, ekleme veya konuyla ilgili bir çalışma başlatılmadığı görülmektedir. Bu alanda düzenleme yapılmaması devletin müdahale alanını esnek kıldığı için kanunda düzenleme yaparak devletin kendi müdahale alanını sınırlamak istemediği anlamı doğabilmektedir. Ayrıca devlet müdahale yapması için meşru bir dayanağa gerek duymadığı anlamı çıkartılabilir.

Temel hak ve hürriyetlerin hangi şartlarda kısıtlanacağını yazmak bile aslında temel hak ve hürriyetlerin olağan dışı bir dönemde kısıtlanacağını göze almak demektir. Covid-19 salgını dışında hiç beklenilmeyen bir sorunun baş göstermesi durumunda da devlet kamu sağlığını korumak amacıyla anayasaya dayanmadan aldığı önlemler sonucunda eleştirilmektedir. Temel hak ve hürriyetlerin sağlanması için can güvenliğinin sağlanması birincildir. Dolayısıyla devlet vatandaşların can güvenliğini sağlamak için bireysel ve toplumsal düzeyde bir karantina uygulaması halinde anayasaya uygun olmamasına rağmen yasal olmayan fakat doğru bir iş yapmış olarak değerlendirilmektedir. Devlet bireysel ve toplumsal düzeyde bir karantina uygulamaması durumunda birey kendini koruyabilecek midir? Cevabı hem bazı kişilerin kendi özgürlüklerinin kısıtlanmaması için başkalarının sağlığına zarar vermesi hem de hiçbir belirti göstermeyen sadece taşıyıcı olanların toplumun diğer kesimine bulaştırma oranı yüksektir. Çünkü salgın boyunca başkalarına

Covid-19 virüsünü bulaştıranlara yönelik bir ceza verilmediği görülmektedir. Bu da sadece taşıyıcı veya taşıyıcı olmayıp enfekte olan bireylerin rahat hareket etmelerine yol açmaktadır. Benzer şekilde birey salgın hastalıktan kendini tek başına koruyamayacaktır. Bu duruma 11 Nisan 2020 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı genelge ile 30 büyükşehir ve Zonguldak ilinde hafta sonu sokağa çıkma yasağı ilan edilişi örneği verilebilir. Genelge akşamüzeri yayınlanmasından dolayı vatandaşlar halk ekmek ve gıda gibi ihtiyaçları temin edebilmek için fırınlara ve marketlere akın etmiş, fırın ve marketlerin önünde kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Bazı yerlerde sosyal mesafeye uyulurken bazı yerlerde ise sosyal mesafeye uyulmamıştır. Genelgenin yürürlüğe girmeden hemen önce yayınlanması, kişilerin sağlığını değil evdeki ihtiyaçlarını düşünerek bireyler rızalarıyla kalabalık mekânlara giriş yapıp alışveriş yapmışlardır. Salgının en yoğun olduğu dönemde birey özgür iradeleriyle hareket etmişlerdir. Vatandaşlar içgüdüsel davranarak kendilerini koruma altına almamışlardır. Ayrıca alınan önlemlerin yanlış zamanda alınması gibi olumsuzluklar da pandemi boyunca yaşanmıştır. Bütün bunlar vaka ve ölüm sayısının artmasına neden olmuştur. Eğer bireyler özgürce hareketlerine devam etseydi ve kısıtlanmaların yanlış zamanda alınmaya devam edilseydi hem birey hem de devlet sosyal, ekonomik, psikolojik gibi pek çok alanda daha zor duruma girecektir.

Ancak İçişleri Bakanlığı genelgeyi akşamüzeri yayınlanmasından dolayı uzmanlar ve vatandaşlar tarafından genelge yayınlanma zamanı ve vatandaşın önceden bilgilendirilmemesi eleştirilmiştir. Yönetimin genelgeyi geç saatte yayınlaması bireylerin sağlığını etkilemiştir. Devletin yaşanan bu olaydan sonra bireyin içgüdüsel hareketlerini hesaba katarak önemli derecede önemler aldığı görülmektedir. Peki, sokağa çıkma kısıtlaması ilanının geç saatlerde yapılması konusunda sadece devleti suçlamak yanlış olabilir. Çünkü bireylerin çoğu temel gereksinimlerin dışında alışveriş yapmak ve ATM den para çekmek gibi bazı işlemleri gerçekleştirmek için içgüdüsel davranarak kalabalık ortamlarda bulunmuşlardır. Ayrıca bazı bireylerin virüsün varlığına inanmaması bazı kesim ise bu alanda üretilen komplo teoriler gibi sebepler bireyin kalabalık ortamda bulunmada kendini sakınmadıkları görülmüştür. Bu da devlet ve birey olarak iki taraflı bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir.

Pandemi döneminde alınan sokağa çıkma yasağı ile birlikte bazı kesimlerin çalışması bazı kesimlerin ise çalışmaması nedeniyle eşitsizlik ortamı doğmuştur. Nar (2020) ve Şimşek (2021) alınan tedbirlerin gerek ekonomik yönde olması gerekse yetersiz olmasından kaynaklı olarak toplumda eşitsizliğin artmasına neden olacağını belirtmişlerdir. Sokağa çıkma yasağı ile birlikte bireylerin eve kapanması, düzensiz gelir durumunun oluşması ve beraberinde gelen ekonomik sıkıntılar bireylerde psikolojik anlamda bozulmaların meydana gelmesine neden olmaktadır. Düzenli gelirin olmadığı hallerde bireyler kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayamaması noktasında kendilerini kötü hissetmektedir. Bu durumuna virüsten dolayı ortaya çıkan korku ve endişenin de eklenmesi stres, anksiyete bozuklukları, depresyon gibi psikolojik sorunların artmasını sağlamıştır. Pandeminin ekonomik alandaki etkisi salgının ardından da görülmekte ve bireylerin yaşamına etkisi devam etmektedir. Bu durum pandemi ve sonrasında bireyleri antidepresan kullanımına itmiştir. Antidepresan, pandemi öncesinde de kullanılan bir ilaç olsa da pandemi ve pandemi sonrasında kullanan kişi sayısında giderek artış yaşanmıştır (Aslan, Zengin & Demir, 2022, s. 16).

3.2. Seyahat Özgürlüğün Kısıtlanması

Covid-19 döneminde salgının insandan insana temas ve hava yoluyla bulaştığı için bireylerin hem kendi hem de çevresindeki kişilerin sağlığını düşünerek hareket etmesi gerekmektedir. Ancak pandemi boyunca bazı bireylerin Covid-19 salgınının gerçekliğine inanmaması sebebiyle kendini veya çevresini virüsten koruyamamıştır. Bu durum bireyin kendi sağlığını ve toplumda bulunan diğer bireylerin sağlığını tehlikeye sokmuştur. Bu durum karşısında devlete önemli bir görev düşmüştür. Çünkü anayasada kişi hak ve ödevleri ilkesinin 23. maddesinde bireyin seyahat etme özgürlüğü eğer bir suç oluşturabilecekse, başka kişi ya da kişilerin yaşam hakkını tehlikeye atma durumu söz konusuysa devlet suçu önlemek amacıyla bireyin seyahat etme özgürlüğünü kısıtlayabilmektedir. Ancak bu sınırlandırmayı kanunla yapabilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası). Salgın hastalığında bireylerin kendisini ve çevresindekileri düşünmeden seyahat etmeleri ve bunun sonucundan bazı bireylerin enfekte olup ölmeleri durumu bir suç olabilir. Locke'un da belirttiği gibi devlet, vatandaşların istek ve tercihlerine tek bir şartla müdahale etme hakkına sahiptir: Kişinin kendi yaşamına ve başka kişilerin yaşamlarına son vermeye girişmesi durumunda

devletin müdahalesi gerekir (Locke, 2019, s. 150). Enfekte olan bir bireyin toplumda serbestçe dolaşması aslında virüsün başka kişilere buluşmasına ve yaşamlarına son vermesine neden olabilmektedir. Bilinçli veya bilinçsizce yapılan bir suçtan söz edilmektedir. Bundan dolayı devlet pandemi boyunca kendi ve çevresindeki kişilerin yaşam hakkını riske atan bireylere müdahalede bulunma hakkında sahiptir. Bu durumda da bireye veya topluma rağmen Devletin yaşam hakkını korumak veya kamusal sağlığı öncelemek için önlem alıcı kısıtlamalara gitmesi özel alanı kamusal hale getirerek gerçekleştirebileceği bir ortam hazırlamaktadır.

Dünyada yaşanan kara veba, kızamık, domuz gribi gibi salgınlara göre Covid-19 salgını daha hızlı yayılmıştır. Çünkü ulaşım ağlarının geçmişe oranla daha çok ilerlediği, bireyler hızlı bir şekilde seyahat ettiği için Covid-19 virüsü 3 ay içinde dünyada birçok ülkeye yayılarak pandeminin ilan edilmesine neden olmuştur. Enfekte olan bireylerin seyahat etmesinden dolayı hızla yayılan salgına karşı birçok ülke seyahat kısıtlamaları getirmiştir. Türkiye’de 27 Mart 2020 tarihinde yurt dışına giden tüm uçuşlar durdurulmuştur. Böylelikle insanların yurt dışına seyahat etmeleri engellenmiştir. Ayrıca yurt içi seyahat kısıtlamalarına yönelik alınan tedbirlerde şehirlerarası ve şehir içi toplu taşımalara kısıtlamalar getirilmiştir. Şehirlerarası ve şehir içi toplu taşımada yolcu sayısı azaltılmıştır. Ayrıca maske ve HES kodu ile yolculuk yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Abalı’ya göre seyahat özgürlüğü kısıtlamaları anayasaya uygun değildir.

Abalı 1982 Anayasanın 2001 yılında yapılan değişikliğinde ‘genel sağlık’ nedeniyle seyahat sınırlandırılması çıkarıldığını belirtmiştir (Abalı, 2020, s. 97). Oysa anayasasının 23. maddesi devlete vermiş olduğu hak ile seyahat özgürlüğüne belirli kısıtlama getirerek toplumun ve bireyin sağlığını korumaya çalışmıştır. Ancak devlet bu sınırlandırmayı anayasanın 23. maddesinde belirttiği gibi yasayla yapmamıştır. Bunlardan yola çıkarak devletin yapmış olduğu seyahat hürriyetinin kısıtlanmasının anayasaya uygun olmadığı görülmektedir. Ancak salgın döneminde bazı bireyler bilerek virüsü başka kişilere bulaştırmaya çalışmışlardır (Balantekin, 2020). Bu durumun önüne geçmek için devletin seyahat özgürlüğüne yapmış olduğu kısıtlama anayasaya uygun olmamasına rağmen bir zaruret halidir. Anayasanın devlete genel sağlık sebebiyle bireyin özgürlüklerine sınırlama getirme

yetkisini vermemesi fakat bireyin ve toplumun sağlığını korumakla görevli tutması tezatlığın göstergesidir. Yürütme, anayasa kendisine yetki vermedi diye hızla yayılan Covid-19 salgını karşısında önlemler almayıp sorumluluğu bireye bırakması durumunda devletin mi yoksa bireyin mi sorumlu tutulması gerekir? Anayasa, yürütme organına yetki vermediğinden yürütmenin keyfi davranamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü anayasanın 56. maddesi gereğince sağlığın korunması devletin ödevidir. Anayasada devletin “genel sağlığı” korumak için olağan dönemde bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayabilir şeklinde madde bulunmaması anayasada uygunluk noktasında alandaki tartışmaların çıkış noktalarından biri olmuştur.

Enfekte olan bireyler kendilerini düşünmeyi bırakıp çalışmaya veya kamusal alanda bulunmaya devam etmişlerdir. Bundan mütevellit toplumda başka bireylerinin yaşam hakkını tehlikeye atmasını önlemek için devlet bireyin seyahat etmesine engel olmuştur. Toplumun ve bireyin yaşam hakkını korumak için devletin seyahat özgürlüğünü kısıtlaması aslında bireyin kamusal alanına yönelik bir müdahale anlamına gelmektedir. Şehirlerarası yolculukta HES kodu veya PCR testi ve maske zorunluğu getirilmesiyle kamusal alanlarda yapılan seyahatlerin önüne bir engel konulmuştur. Bu da bireyin kamusal alanda özgürce dolaşmasına engel olarak devletin kamusal alana bir müdahalesi demektir.

Bazı bireyler kalabalık ortamlardan uzak durmak için kişisel arabalarını kullanarak seyahat etmişlerdir. Bireyin şahsına ait arabasını kullanması özel alanı olarak sayılabilir. Bu özel alana yetkili kişiler tarafından HES kodu veya PCR testi ve maske takma zorunluluğu sebebiyle müdahalede bulunulmuştur. Yani devlet toplumun sağlığını korumak için bireyin özel seyahatine bile müdahale etmiştir. Böylelikle pandemide devlet seyahat kısıtlamaları ile bireyin özel ve kamusal alanına müdahale ederek kendi yetki alanını genişletmiş, özel alanları daraltmıştır.

T. H. Green bireyin özgürlüğü için devletin bazı sorumlulukları alması gerektiğini belirtmiştir. Özgürlüğü toplumsal bir kavram olarak gördüğü için devletin bazı toplumsal amaçlar etrafında bireyin özel alanına müdahale etmesinin özgürlüğü artırıcı olduğunu değerlendirmiştir (Brenkert, 1991). Pandemi sürecine bakıldığında toplumun yararı amacıyla özel ve kamusal alanda devlet müdahalesinin varlığı görülmektedir. Covid-19 döneminde devletin seyahat

özgürlüğünü kısıtlaması, sokağa çıkma yasağı getirilmesi gibi müdahaleler farklı kesimler tarafından farklı yorumlanmıştır. Örneğin Abalı (2020) ve Aslan'ın (2020) sokağa çıkma yasağı gibi kısıtlamaların anayasaya aykırı olduğu ve bireyin temel hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği yönünde görüşleri olmuştur. Devletin anayasa uygun olmayan bir müdahalede bulunduğundan söz edilmiştir. Ancak bu görüşlerin aksine Alameşe (2021) devletin aldığı önlemlerin, kısıtlamaların yetersiz kaldığını ve insan güvenliğini önceleyen kararlar alınması gerektiğini belirterek farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşmıştır. Alameşe, pandemi boyunca alınacak kararlarda daha fazla müdahaleci bir devlet anlayışının benimsenmesi gerektiği görüşündedir. Bazı kesimler devletin müdahalesini uygun bulmazken bazı kesimler ise devletin müdahalesinin yetersiz kaldığını savunmuştur.

Yapılan yorumlar devlete yönelik bakış açısıyla ilişkilidir. Toplumsal hayata devletin müdahalesinin çok olmasını isteyen kesimler pandemi boyunca kamusal ve özel alan fark etmeksizin devletin yaptığı müdahalelere olumlu bakarken, devletin küçültülmesi taraftarları ise devletin müdahalelerini özgürlüğü kısıtlayıcı olarak yorumlamış, devletin kısıtlayıcı, aykırı önlemler aldığı şeklinde düşünmüşlerdir. Kişi devleti nasıl görmek istiyorsa pandemi süresince alınan tedbirlere de o şekilde bakmaktadır. Devleti üst müdahale aracı olarak görenler müdahalenin gerekliliğine dikkat çekerken, devleti küçültülmüş bir araç olarak görenler ise kriz döneminde uygulanan politikaları devleti büyüten birer güzergâh olarak değerlendirmektedir. Kısacası bireyler devleti ne şekilde kabul görmüşlerse pandemi döneminde devletin kamusal veya özel alana yaptığı müdahaleleri devleti kabul görme şekline göre yorumlamışlardır.

Pandemi boyunca bazı kesimler tarafında devletin kamu yararı adına aldığı kısıtlamalara karşı gelmeden bu sürece uyum sağlayarak salgın dönemini atlarmaya çalıştığı görülürken, bazı kesimlerin ise alınan kısıtlamaların bireyin temel hak ve hürriyetini kısıtladığı bu yüzden devletin aldığı kısıtlamayı kaldırmak için mahkemelere başvurduğu görülmüştür. Bu noktada devletin aldığı karara özgürlüğü kısıtladığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bütün bunlar devleti kabul şekline yönelik yapılan davranışlar olarak yorumlanabilir. Devleti üst müdahaleci bir yapı olarak görenler alınan önemlerin ve kısıtlamaların yerinde olduğu düşüncesiyle uygulamalara karşı çıkmamış devletin aldığı kararlara itaat etmişlerdir. Ancak

devletin müdahaleci yönünü kabul etmeyen kesim ise devletin aldığı kararları bozmak için ilgili mahkemelere başvurmuşlardır. Bütün bunlara bakıldığında bireylerin devlete bakış açısı kriz döneminde kendi yararı için alınan kararlara da karşı gelmesine veya itaat etmesine neden olduğu görülmüştür. Yani kriz döneminde bile bireyin devleti kabul ediş biçiminin devam ettiği görülmüştür.

3.3. Maske Takma Zorunluluğu

Covid-19 salgınının yayılmasını önlemek için devletin almış olduğu ilk önlemlerden bir tanesi maske takma zorunluluğudur. Salgının Çin'in Wuhan kentinin dışına yayılması sonucunda halk sağlığı uzmanlarından oluşan 31 kişilik akademisyen ile Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu oluşturmuştur. Bilim kurulunun almış olduğu kararlar doğrultusunda T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından 14 kural şeklinde bir afiş yayınlanmış ve bu kurallara uyulması istenmiştir. Bu 14 kural ve önlemler; el temizliği, ellerin yıkanmadan ağız, burun ve gözlerle temas etmemesi, maske takma, sosyal mesafe vb. kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallara uyulması gerektiği vurgulanmış özellikle maske takmayan bireyler hakkında idari para cezası öngörülmüştür. Ayrıca devlet bireylerin ellerini yıkamalarını ve dışarda pek çok alanda dezenfektan bulundurularak bireylerden kullanılması istenmiştir. Bütün bunlarla devletin toplum sağlığını korumak adına bireyin hijyen tercihlerine müdahale ettiği anlamı çıkarılabilir. Maske takmanın zararlı yönleri ve bireyin maske kullanmaktan dolayı yaşadığı rahatsızlıklara rağmen devlet toplum sağlığı için bireyi ikinci plana attığı söylenebilir. Birey kendi bedeni üzerinde hakkı bulunmasına rağmen devlet belirlediği kurallar etrafında bireyin bedeni üzerinde etki oluşturmuş ve yetki kullanarak bireyi kısıtlamıştır. Sosyal mesafe ile insanların diğer insanlarla olan etkileşim düzeyini yine genelin sağlığı için yeniden dizayn etmiştir. Tüm bunlar toplum sağlığı için bireyin hem özel hem de kamusal alanına devletin müdahale ettiğinin örneğidir. Salgın boyunca kamusal alan genişletilerek ve özel alan daraltılarak, devletin yetki sınırının genişlediği görülmektedir.

Karbuş vd. (2021, s. 568) bireylerin maske takarken belli zorluklar yaşamalarına rağmen kendilerini ve çevrelerini korumak adına maske takmaya özen gösterdiklerini belirtmiştir. Fildiş (2020, s. 336) maske takmanın bireyin sorumluluğunda olduğunu belirtmiş, bu yüzden yetkili merciler veya bireyler tarafından maske takmayan kişilerin uyarılmasına bireylerin mesafeli kaldıklarını

vurgulamıştır. Devletin bireylerin maske takmasını zorunlu kılmasının bireysel hak ihlali olarak değerlendirilmesine rağmen kişiler kendini ve çevresindeki insanları korumak için maske takmaya rıza göstermektedirler. Ancak rıza göstermeyen bireylere idari para cezası uygulanmıştır. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 282. maddesine aykırı fiilde bulundukları gerekçesiyle maske takmayan bireylere uygulanan para cezaları Yargıtay'a taşınmıştır. Yargıtay 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunda maske takma zorunluluğun bulunmamasından ve sağlığın korunmasının devletin ödevi olduğu için maske takma zorunluluğunun hukuka dayanak kabul edilse bile, sosyal hukuk devleti olma gereği bireylere günlük 3 adet maske temin etmesi gerektiği gerekçesiyle maske takılmamasına yönelik verilen idari para cezalarını kaldırmıştır. Ayrıca idari yaptırım kararı verme yetkisinin idari kolluğun olmaması, mahalli mülki amire ait olmasından dolayı yapılan ceza işlemin yetki unsuru açısından hukuka aykırı bulunmuştur (Uğur, 2023).

Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla birlikte devlet bilim kurulunun görüşüyle maske takmayı zorunlu hale getirmiştir. Çünkü hastalıktan maske yoluyla kaçınılabileceği belirtilmiştir. Maske kullanımı zorunlu hale gelmesiyle piyasada maske fiyatların artmış ve tedarikinde ilk başta sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte tedarik etme sorunu ortadan kalkmıştır. Devlet sosyal hukuk devleti anlayışı gereği her bireye maske dağıtımı için çalışma başlatmıştır. Günlük bir paket maskenin (5 adet maske) PTT kargo yoluyla evlere teslim edilmesi için e-devlet üzerinden başvuru yapılması istenmiştir (TRT Haber, 2020). Ücretsiz dağıtma kararı alınan maskelerin dağıtımı bireylerin başvurularına rağmen gerçekleşmemiştir. Anlaşılmaktadır ki devlet maske dağıtımı yoluyla piyasaya müdahale etmek istemiştir. Aslında devletin yaptığı kamunun sağlığını korumak için maske takma zorunluluğu getirmektir. Bu amaçla bireyin maske ihtiyacını karşılamak için günlük ücretsiz maske dağıtımına geçilmek istenmiştir. Devletin sosyal devlet anlayışıyla üstlenmek istediği bu politika külfeti ağır geldiği için geri çekilmiştir. Bireylere yönelik ücretsiz maske dağıtımı yerine sadece yaşlıları kapsayan üç adet maskenin eczaneler tarafından dağıtılması yoluna gidilmiş ve bu süreç başarılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki devlet kriz döneminde kamu sağlığı için yeni bir politika yürütmeye kalkıştı ancak başarısız olmuştur. Bu sonuç, maske takmayan bireylere verilen para cezalarının iptal edilmesine yol açmıştır. Çünkü

Yargıtay'ın bu konu hakkında kararında maske takma zorunluluğu için sosyal devlet anlayışı gereği bireylere devlet tarafından ücretsiz maske dağıtımının yapılması gerektiği belirtilmiştir. Devletin maske dağıtmaya çalışması aslında kamusal alana yapılan başarısız bir müdahale denemesidir.

Pandemi süreci maske konusunda bireylerin algılarının değişmesine etki etmiştir. Salgın öncesinde maske takmış bir kişiyi görüldüğünde kişinin ya kanser olduğu ya da başka bir tür hastalığı bulunduğu düşünülerek maske takan kişilerden uzaklaşıyordu. Bu durum maske takanlar için psikolojik olarak negatif bir durum iken maske takmayanlar için ise kendini korumanın bir yolu olmuştur. Ancak Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle de maske takma zorunluğunun getirilmesiyle bireylerin maskeye bakış açısı değişmiştir. Artık maske takanlar görüldüğünde hasta olduğunu düşünmek yerine kişinin kendisini koruduğu algısı oluşmuştur. Böylelikle Covid-19 öncesinde maske hastalık göstergesi iken Covid-19 sonrasında koruma ve aksesuar göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte insanların kamusal alanda gördüğü maske takma durumuna karşı bir algı değişimi yaşandığı görülmüştür. Bireylerin kamusal alanda maske ve sosyal mesafe kurallarına uyması aslında kamusal alanda özel alanın kısıtlanmasına neden olmaktadır. İletişim ve etkileşimin azaldığı kamusal alanda devletin müdahale sınırı genişlemiştir. Benzer şekilde Jasinski (2020, s. 5) de kamusal alanın daraldığı, özel alanın genişlediğinden söz etmiştir. Bireyin Covid-19 virüsüne enfekte olmamak için kalabalık ortamlardan kaçındığı, maske, güneş gözlükleri, şapka ve kulaklık takarak kendini çevreden soyutladığını belirtmiştir. Böylece kamusal ortamdan sanal alanın başka boyutuna kamusal alanın özelleştirildiğini iddia etmiştir. Kamusal alanın daralmasının bireylerin salgın hastalığına yakalanmamak için devletin aldığı tedbirlere uymasından dolayı sosyal davranışlar ve bu alanın kullanım biçiminden kaynaklıdır. Kamusal alanlarda bireyler maske takma zorunluğu ve 1,5 metre ile sosyal mesafe ile sosyalleşmeye çalışmıştır. Cafe, restoran gibi bireylerin sosyalleştiği kamusal alanlarda sadece “al-git” usulü ile hizmet vermeleri ve müşterilerin kalmasına izin vermemeleri istenmiştir. Bu yüzden pastane, lokanta ve restoran gibi iş yerlerinden masa ve sandalye gibi müşterinin bir şeyler yemek için oturduğu alanların kaldırılmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020b). Bu durum bireyi özel alana itmiştir. Ayrıca birey enfekte olmamak için kamusal alandaki işlerini hızlı bir şekilde halledip özel alanda

bulunmayı çalışmıştır. Burada kamusal alanda getirilen önemler ve bireyin enfekte olma korkusu kamusal alanın sınırlarını daraltmasına neden olmuştur. Bireyler kamusal alanda eşit bir şekilde topluca bulunulmasının önüne geçilerek aslında kamusal alanın özelleşmesine yol açmıştır. Burada özel/ kamusal alanın sınırlarında geçişkenlik olduğuna işaretir.

3.4. Hayat Eve Sığar (HES Kodu) Uygulamasının Zorunlu Tutulması

T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen Hayat Eve Sığar (HES) uygulaması ile bireylerin sağlık verileri ve konumları gibi bilgileri içermektedir. Uygulama ile enfekte olanların belirlendiği, 14 gün boyunca dışarıda bulunmamları için bireysel HES kodu ve Alan Karekod Okut ile enfekte olanların kamusal alanda bulunmalarına izinleri verilmediği görülmüştür. Ancak salgın hastalığı bulunmayan bireyler uygulama aracılığıyla hem HES kodu ve Alan Karekod Okut ile şehirlerarası yolculuklarında, kamu kurumlarına girişte, AVM girişinde, bireysel iletişim gerektiren kamusal alanlarda bulunabilmişlerdir. HES uygulamasında bireyler konum bilgilerini paylaşarak çevresinde salgın hastalığının yoğunluğunu görebilmektedir. Uygulama salgın hastalığın yoğun olduğu bölgeleri kırmızı, yoğunluğun az olduğu yerleri ise sarı renkle belirterek bireylere haber vermektedir. Bireyler konum bilgilerini paylaşarak uygulama üzerinden salgının yoğun olduğunu gösteren kırmızı bölgelerden uzak durmayı tercih etmişlerdir.

Bireyler HES uygulamasını kullanarak aslında sağlık bilgilerini ve konumlarını paylaşarak devletin onları gözetlemesine olanak sağlamışlardır. Devlet, bireyin konum bilgilerini uygulama üzerinden toplumla paylaşmaktadır. İnsanlar uygulama ile bireylerin direkt konum bilgilerine sahip olmasa bile salgın hastalığına yakalanıp yakalanmadığını bölgelerin renk kategorilerinden anlamasına neden olmuştur. Burada birey kişisel bilgilerini uygulama ile paylaşarak özel alanının alenileşmesine neden olmaktadır. Devlet alenileşen bu özel alanı daha rahat bir şekilde gözlemlemektedir. Fakat birey devletin onu gözlemesinden rahatsızlık duymamaktadır. Ankara ve Tekin'in (2021, s. 157-158) belirttiği gibi bireylerin özel bilgileri paylaşırken rahatsızlık duymamalarına devlet tarafından geliştirilmiş bir uygulama olması gerekçe gösterilmiştir. Bireyler devlete güven duyarak uygulama aracılığıyla kamusal alanda ya da özel alanda olduğunu uygulamanın diğer ucundaki kişi ya da kuruma göstermektedir. Teknolojiyi kullanarak bireyi rahatsız

etmeden bireyi gözlemleyerek veri alışı söz konusudur. Burada teknolojinin kullanılmasıyla birlikte devletin özel ve kamusal alan üzerindeki hâkimiyetinin genişlediği görülmektedir.

Türkiye’de mobil uygulamalar aracılığıyla toplanan kişisel verileri ve güvenliği için mevzuat eksikliği olmasına rağmen bireyler Hayat Eve Sığar uygulamasını kullanmışlar ve bireyler kişisel verilerini güvende olduğunu düşünmüşlerdir (Oğuz, 2022). Uygulama aracılığıyla bireyin sağlık bilgilerine ulaşılmaktadır. Bir kişinin sağlık bilgisi kişisel bilgisidir. Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) uyarınca sağlık bilgilerinin saklanması, verilerin akıbetinin belirsiz olması kişisel verilerin ileride farklı amaçlarla kullanılması gibi olası sorunlara neden olabilir.

“Alan Karekod Okut” uygulaması ile alışveriş merkezleri (AVM), üniversite girişleri, restoran ve toplu taşıma gibi alanlarda belirli yerde QR kod okutularak sisteme giriş sağlanmıştır. Böylelikle tespit edilmiş pozitif vaka ile aynı zaman diliminde ve aynı ortamda bulunan vatandaşlara bilgilendirilme yapılmıştır. Böylece bireylerin özgürce kamusal alanda bulunmasının önüne geçilmiştir. Birey enfekte veya temaslı olmadığı sürece HES kodu veya QR kodunu okutarak ve maske takarak kamusal alanda bulabilmekteydi. Ancak devlet toplumun sağlığını korumak için bireyin özgürlüğünü kısıtlamış ve kamusal alanda özgürce bulunmasının önüne engel koymuştur. Bundan dolayı bazı bireyler temaslı olmalarına rağmen başkalarının HES kodunu veya QR kodunu kullanarak özgürlüklerinin kısıtlanmasını istememiştir. Enfekte olan bireyler bile kamusal alandan ve çalışma hayatlarından geri kalmamak için hastaneye gitmeyerek süreci atlatmaya çalışmışlardır. Bu da salgının önlenmesi önünde büyük bir engel olmuştur. Bireyler, kamusal alanda özgürce yer almalarının engellenmesi için devlet tarafından alınan önlemleri kendilerince atlatarak alanda yer almayı sürdürmüşlerdir. Bu durum devletin almış olduğu önemlerin kolay bir şekilde aşabileceğinin göstergesi midir? Alınan önlemleri es geçen bireylerin kendini ve çevresindekileri düşünmeden yapmış olduğu bu davranışlar için birey mi yoksa daha sert önlemler almadığı için devlet mi sorumlu tutulmalıdır? Çin gibi bazı ülkeler sadece bireyin kamusal veya özel alanına müdahalede bulunmamıştır, bireylerin karantinaya girmek istememeleri sonucunda görevli kişiler tarafından

dövülmeleri veya elleri bağlanıp tek sıra halinde karantinaya sokulmaya çalışılması (Dailymotion, 2022) aslında bireylerin vücut dokunulmazlığına ve kişisel dokunulmazlığına da müdahale edildiğinin göstergesidir. Bu tarz görüntüler internette yer almaktadır. Bu durumun Türkiye’de yaşanmaması, aksine alınan önemlerin bazı bireyler tarafından ihlal edilmesine rağmen sadece idari para cezası ile sonuçlanması devletin salgın boyunca daha fazla bireye yönelik hak ihlaline girmek istememesine gerekçe gösterilebilir. Ayrıca salgının hissedilme şiddeti ülkeden ülkeye değişmektedir. Türkiye, Çin’in yaşadığı kadar salgını ağır yaşamamıştır. Ne kadar ağır yaşanılırsa önlemlerde o kadar sert olması da diğer bir sebep olabilir. Toplumun sağlığını korumak için kamusal ve özel alana gerek getirilen önlemler gerekse kullanılan uygulamalarla müdahale edilmekte ve kontrol edilmektedir. Ancak devletin aldığı önlemlerde özensizlik olduğu söylenebilir.

Pandemi süresince bireyler kamusal alanlarını sanal alana taşımak zorunda kalmıştır. Bu süreçte sosyal ilişkiler ve sağlık bilgilendirmeleri sosyal medya ve geliştirilen uygulamalar aracılığıyla yapılmıştır. Pandemi sürecinde, pandemi öncesi döneme kıyasla telefon, tablet ve bilgisayar gibi araçların kullanımı artmıştır. Bu süreç boyunca telefona yüklenebilen HES uygulaması kişilerin kişisel verilerini karşı tarafa görünür kılmış, kullanıcının haricinde farklı bireylerin tam olarak konumlarına sahip olunmasa da lokal enfeksiyon durumu uygulamadaki renk durumuna göre anlaşılabilir olmuştur. Salgın boyunca daha önce telefon ve bilgisayar kullanmayan yaşlı ve orta yaş grupları da kendilerini yalnız durumdan kurtarmak için sanal alanlara ve uygulamalara yönelmişlerdir. Yani daha öncesinde hiç deneyimlenmediği kadar çok hem sanal mecraların hem de HES ve benzeri uygulamaların kullanımı artmıştır. Birey özel alanda HES uygulaması ile kamusal ve özel alanları kapsayan bölgelerin enfekte olma durumunu net bir şekilde takip etmiştir. Telefon aracılığıyla bireyler HES uygulaması dışında da gerekli ihtiyaçlarını yine belirli uygulamalarla gidermeye çalışmışlardır.

3.5. Açık Alana Çıkmama Yasağı ve Özel Günlere (Nişan, Düğün, Cenaze vb.) Katılmama

Covid-19 pandemisinde salgının yayılmasını önlemek için devlet tarafında vatandaşların park, bahçe, orman gibi açık alanlarda bulunması yasaklanmıştır. Benzer şekilde ilk başta düğün, nişan ve cenaze gibi özel günlerin yapılması

yasaklanmış ancak salgının yayılma hızının düşmesiyle sadece birinci derece akrabaların katılmasına izin verilerek özel günlerin gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Pandemi boyunca kamusal alanda yapabilecekleri konserler, festivaller, müze gezileri gibi pek çok etkinlik sanal ortama taşınmıştır. Böylece vatandaşlar hem özel anlarını hem de konserler gibi etkinlikleri çevrimiçi yollarla gerçekleştirmiştir. Bireyler Covid-19 virüsünden korunmak için evde vakit geçirmiştir. Bu da pek çok şey gibi market alışverişlerinin çevrimiçi marketlerde gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Her ne kadar bazı bireyler marketlere gidip kendine kişisel alan yaratarak alışveriş yapsalar bile yine de çevrimiçi alışverişlere yönelik önem artmıştır. Bütün bu yaşananlardan yola çıkarak bireylerin pandemi ile birlikte özellikle de karantina döneminde evden çalışma, sanal olarak geziler, konserler, uzaktan eğitim modeli gibi teknoloji kullanılarak ulaşılabilecek veya piknik yapmama, düğün, taziye evlerine gitmeme gibi evden ayrılmasına gerek kalmaması durumu, bireyin bunları kendi evinde ve rahat bir ortamda gerçekleştireceği bir döneme geçmesi, bireyde rahatlık, tembellik gibi duyguların artmasına neden olmuştur. Bireylerin evde çalışarak daha az masraf yapmaları, rahat bir ortamda işlerini halletmeleri veya eğitime istediği zaman ulaşabilmelerinden dolayı pandemi sürecinin bitimine rağmen bireylerde evden çalışma isteği artmıştır. Bu da bireyin kamusal alanını özel alana taşıma isteğini doğurmaktadır. Özellikle pandemi ile evde kalıp telefon, tablet ile oynayan çocuklar ilerleyen süreçte özel alandan çıkmadan sanal alanda yaşamayı tercih edeceklerdir. Bu durum gelecek neslin özel alanı içerisinde bir sanal kamusal alanın oluşmasına etki edecektir. Bireyin evde teknolojiyi kullanarak yaşadığı rahatlık duygusu kamusal alan ve özel alan sınırının değişikliğe uğramasına neden olacaktır (Nar 2020, s. 379; Radha vd., 2020, s. 1097). Özellikle de bireyler kendi evinin salonunda çevrimiçi uygulamalar ile kamusal alanda bulunabilmeleri özel alanın kamusal alana dönüşmesine yol açmıştır. Ayrıca kullanılan cihazlarla birlikte bireyin mahremiyeti, kişisel verileri risk altına girmektedir. Bu durumda devlet bireyi korumakla görevli olduğu için bireyin özel alanında oluşturduğu kamusal alana ve oluşan risklere karşı devletin müdahale etmesi söz konusu olacaktır. Özellikle de özel alanın kamusal alana dönüşmesi devletin özel alan üzerindeki hakimiyetini artırmasına sebebiyet verecektir. Yani özel alanın sınırları daralmaya başlarken, devletin müdahale alanı ise genişlemektedir.

Salgın boyunca fiziksel temasın önüne geçilmek için T.C. Sağlık Bakanlığı'nca bütün restoranlar, lokantalar, pastaneler gibi işyerlerinin sadece “algit” usulü ile hizmet vermeleri ve müşterilerin kalmasına izin vermemeleri istenmiştir. Bu yüzden pastane, lokanta ve restoran gibi iş yerlerinden masa ve sandalye gibi müşterinin bir şeyler yemek için oturduğu alanların kaldırılması istenmiştir. Ayrıca marketlerin hizmet saatleri 09:00-21:00 arası olarak belirlenmiş ve marketin içindeki müşteri sayısına sınırlandırma getirilmiştir. Devletin salgını önlemek için aldığı bu tedbirler aslında bireylerin günlük rutinlerine direkt müdahalesi olarak ele alınabilir. Alınan önlemlerle devlet bireyin yeme alışkanlıklarını yönlendirmeye çalışmıştır. Bireyler özgürce günlük rutini yerine getirememekte, rutinlerini devletin belirlediği şartlar etrafında gerçekleştirmektedir. Bu toplumun sağlığını korumak için devletin bireye müdahalesi demektir. Devletin salgını önlemek için iş yerlerine müdahalesi aslında serbest piyasaya müdahalesi demektir. Alışveriş, günlük rutin ve gece hayatı gibi bireylerin özgür alanları genel sağlığı korumak adına sınırlandırılmıştır. Birey kendisinin ve çevresindekilerin enfekte olmaması için devlet tarafından özgürlük alanlarının sınırlandırılmasına maruz kaldığı ancak bu duruma karşı çıkmadıkları görülmektedir. Bireyler salgının önlenmesi için alınan tedbirlere kendi özgürlüklerini kısıtlamasına rağmen uymuşlardır. Ancak alınan tedbirlerden dolayı bireylerin mahalle arası parklara, kapı önlerine, sokaklara çıkarak kendisine en yakın kamusal mekanları kullanmıştır. Tekçe'nin (2021, s. 57-62) belirttiği gibi kamusal mekanların kullanımına yönelik tedbirler toplumsal ilişkileri olumsuz etkilemekte, bireysel eğilimi ise kuvvetlendirmektedir. Pandemi ile birlikte kamusal alanın daraldığı ve özel alanın genişlediği düşünülse bile aslında özel alan daralmıştır. Özel alanın özellikle sanal uygulamaların kullanımıyla kamusal alan haline getirilmesi devletin müdahalesine açık tutmaktadır. Devletin müdahalesine açık olan özel alanın ne kadar genişleyebileceği tartışmaya açık bir durumdur. Aksine devletin sürekli müdahalesine açık olması özel alanın da daralmasına yol açmaktadır.

Devlet, toplumun sağlığını korumak için kamusal alana girişlerde tedbirler almıştır. Bireylerin temaslı olmadığı sürece HES kodu veya QR kodunu okutarak ve maske takarak kamusal alanda bulunması izni verilmiştir. Bu kısıtlamalar kamusal alan, kamusal olmaktan çıkarmaktadır. Kamusal alanın yeni bir yorumu

olarak ortaya çıkan sözde kamusal alan, kâr amacı güden kuruluşlar tarafından yönetilen AVM gibi alanları ifade etmek için kullanılmaktadır. (Paköz, Sözer & Doğan, 2021, s. 65). Devletin kamusal alana girişlere belli kurallar çerçevesinde izin vermesi durumu sözde kamusal alan oluşmasını sağlamaktadır. Tek fark kâr amacı güden kuruluşlar tarafından yönetilmemesidir. Burada devletin kamusal alan üzerindeki etkisinin büyüklüğü görülmektedir. Bireyler salgından korunmak için toplu taşımaları kullanmamışlardır. Bunun sonucunda toplu taşımların kullanımı azalmıştır. Benzer şekilde parklar, bahçeler gibi toplumun tercih ettiği alanlarda bulunmaması durumu kamusal alanın anlamına bağdaşmamaktadır. Topluma açık olan bir alanın kamu sağlığı adına yasaklanması, belli kurallarla sınırlandırılması kamusal alanı kamusal olmaktan uzaklaştırmaktadır. Salgın hastalığın yönetiminde alınan önemler aslında kamusal ve özel alanların anlamları ile kullanılış biçimleri arasında farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Tedbirler sonucunda vatandaşlar kamusal alanın içerisinde özel alan yaşamaya başlamıştır.

29 Nisan-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında “Tam kapanma” dönemi, yani kesintisiz sokağa çıkma kısıtlaması uygulanmıştır. Yapılan kısıtlanmalar sonucunda vakaların artışında bir düşüş yaşanmıştır. 81 ili kapsayan sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde bakkal, market, manav, kasap, kuruyemişiçi ve tatlıcıların çalışma saatleri 10.00-17.00 arası olarak gösterilmiştir. Esnafın, AVM’lerin, marketlerin ve birçok ticarethanelerin açılış ve kapanış saatlerine karışılmıştır. Ayrıca konser vb. etkinliklerin ve sanat alanında yapılan birçok etkinliğin yasaklanması sonucunda bu alanlarda çalışan kişilerin pandemi boyunca işsiz kalması durumu ortaya çıkmıştır. Fakat fabrikalar ise tam kapanma döneminde bile çalışmalarına devam etmiştir. Bütün bunlar devletin kamu sağlığı ve ekonomi arasında denge kurmaya çalıştığının göstergesidir. Yani hem toplumun sağlığını korumaya çalışan hem de ülke ekonomisini ayakta tutarak bireylerin gıda sıkıntısı gibi sorunların oluşmasını engellemeye çalışan bir devlet modeli oluşmuştur.

Devlet her ne kadar genelin sağlığını ve ekonomi arasında denge kurmaya çalışmış olsa bile alınan kararların farklı gruplar arasında eşitsizliği artırmasına neden olmuştur. Şimşek, yaşam hakkını koruma görevi kapsamında toplumun sağlığını korumak için devletin yeterli tedbirleri alması gerektiğini ancak salgında ölen kişilerinin sayılarına bakıldığında devletin yeterli tedbir almadığını iddia

etmiştir. Covid-19 salgın tedbirleri kapsamında gelir seviyesi düşük olan veya istihdam dışı insanların diğer insanlarla bir görülüp tedbirler alındığını, bu yüzden salgının yoksul kesimi, savunmasız ve kırılgan grupları daha çok etkilediğini açıklamıştır (Nar, 2020, s. 379; Şimşek, 2021, s. 261). Fakat devlet ekonomik açıdan düşünmeden tedbirler alması durumunda ekonomik açıdan daha büyük sıkıntıların doğmasına neden olabilirdi. Pandemiden dolayı devletin aldığı önlemlere rağmen pek çok işletme kapanmak zorunda kalmıştır. Devlet her ne kadar esnafı ve çalışan vatandaşları pandemi boyunca ekonomik paketler aileye destek sağlasa bile ekonomik açıdan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sıkıntılar oluşmuştur. Devletin ekonomiyi düşünerek aldığı önlemler de kamu sağlığını korumak adınadır. Pandeminin ortaya çıkması ile tüm dünyada ekonomik açıdan gerileme yaşanmıştır. Bunun sonucunda işsizlikler artmış, birçok şirket ve işletme kapanmıştır. Bu sonuçların daha kötü olmasını önlemek ve pandemiden sonra kamusal sağlığı ve düzeni korumak amacıyla tedbirler alınmıştır. Alınan önlemler sadece toplumun sağlığını düşünerek alınsaydı o zaman kamu sağlığı alanına daha fazla harcama yapılması gerekirdi. Salgının kontrol altına alınıp normalleşme dönemine geçildiğinde işsizlik oranlarının artması, gıda sektörü gibi pek çok sektörde yanacak sorunlardan dolayı toplumun belli bir kesimi yetersiz besleme sorunu ile karşılaşacak bu da sağlık sorunlarını beraberinde getirmesine neden olacaktır. Devletin ekonomi alanını düşünerek önlemler almasının nedeni bu olası durumların önüne geçmeye çalışmasıdır.

Salgın döneminde alışveriş, günlük rutin ve gece hayatı gibi bireylerin özgür alanlarına karışılması ayrıca AVM’lerin, marketlerin ve birçok ticarethanelerin açılış ve kapanış saatlerine karışılması gibi devletin pek çok müdahalesi olmuştur. Bireyin kamusal alanda bulunması için HES kodu zorunluluğu, PRC testi gibi zorunluluklar getirilmiştir. Birey kafelerde ve restoranlarda istediği zaman bulunamaması açık alanlarda bulunmanın yasaklanması, sosyal mesafe kuralı ile bireyler arkadaş ortamında rahat bir şekilde duramaması gibi pek çok durumla pandemi sürecinde karşılaşmıştır. Devlet, getirdiği kurallar veya uygulamalar ile bireyi çevresinden ve kamusal alandan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bunu yaparken kamusal yarar adına yapmıştır. Yani devlet kamusal yarar adına aldığı önlemlerle bireyi kamusal alandan soyutlamaya çalışmıştır. Bu durum toplumda bir dönüşüm yaşatmıştır. Birey yalnızlığa itilmiş, çevresindeki kişilerle yüz yüze değil, sanal

alanlarda iletişime geçmiştir. Birey gerek devletin kural ve uygulamalarıyla gerekse kendi ve çevresindekilerin sağlığı adına kendisini kamusal alandan soyutlamış, yalnız kalmayı tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Toplumsal sözleşmecilere göre birey yaşamını devam ettirmek için tek başına yapamayacağı konularda başka insanlardan yardım almaya çalışmıştır. Bu da toplumun oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Toplumun oluşmasıyla birlikte yapılan sözleşme ile insanlar kendilerini korumuş ve toplum düzenini sağlayacak yapıyı kurmuşlardır. Böylelikle birey yaşamını devam ettirebilmiştir. Pandemi dönemine bakıldığında birey yine yaşamını devam ettirmek için yollar aramıştır. Kendisinin kurmuş olduğu yapı yani devlet toplumsal yarar için bireylerin yalnız kalması gerektiğini savunmuş ve buna yönelik kararlar almıştır. Aynı şekilde virüsün bulaşıcı olmasından kaynaklı olarak birey de kendini toplumdan soyutlamaya çalışmıştır. Kimileri şehir dışına kırsal yerlere giderken kimilerinin ise kamusal alanda şapka, kulaklık, maske ve gözlüklerle kendini dışarıya karşı soyutladığı görülmüştür. İnsanlar doğa durumunda yaşamını devam ettirmek için bir araya gelerek toplumu oluşturmuştur. Ancak pandemi döneminde ise tersi bir durum yaşanmıştır. Toplumsal ve sosyal bir varlık olan insan hayatını devam ettirebilmek için pandemi döneminde yalnız olmaya itilmiştir. Bireyin toplumsallıktan yalnızlığa itilme sürecinin devlet tarafından alınan önlemler ve tedbirler ile desteklendiği görülmektedir.

3.6. Uzaktan Eğitim

Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla bütün kademelerde eğitime ara verilmiştir. Ancak salgının uzun süre devam etmesi ve bireylerin eğitim hakkının yerine getirilmesi için uzaktan eğitim anlayışına geçilmiştir. Bu da beraberinde pek çok sorunu getirmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı'nca çevrimiçi platformlar oluşturulmuş ve TV kanalları aracılığıyla uzaktan eğitim modeline geçilmiştir. Bu model bireylerin eğitime ulaşması için olumlu bir gelişme olsa bile ülkede bazı bireyler için dezavantajlı duruma neden olmuştur. Uzaktan eğitime katılmak için teknoloji ve internet gibi gerekli olan araçlardan yoksun olan kesimler için eğitim hakkı yerine getirilmemiştir. Devlet bu konuda öğrencilere tablet dağıtmak ve belli bir kotaya sahip internet bağlantısı sağlamak yoluyla öğrencilerin eğitime ulaşabilmelerine yardım etmiştir. Ancak ülkenin doğu kesimlerinden kimi bölgeler yetersiz alt yapıdan dolayı uzaktan eğitim imkanlarına ulaşamamıştır. Bu da uzaktan eğitim ile birlikte toplumda eğitim alanında bir eşitsizliğe neden olmuştur.

Devlet tam anlamıyla bireyin eğitim hakkına ulaşmasını sağlayamamıştır. Bunun birinci nedeni salgının bir anda ortaya çıkması ve devleti hazırlıksız yakalaması, ikincisi ise ülkenin bazı köylerinde teknoloji anlamda yeterli alt yapıya sahip olunmaması ve son olarak bazı ailelerin uzaktan eğitim için teknolojik cihazlar ve internet gibi gerekli araçlara ulaşabilecek maddi durumunun olmadığı görülmektedir. Devlet bu konuda öğrencilere tablet dağıtmış ve belli bir kotaya kadar internet bağlantısı sunmuştur. Ancak ülkenin doğu kesimlerinde kimi bölgeler yetersiz alt yapıdan kaynaklı olarak uzaktan eğitim imkanlarına ulaşamamıştır (İHA, 2020). Diğer yandan, bireylerin eğitim hakkına ulaşmak adına uzaktan eğitime katılamayanlar için telefî derslerin yapılması devletin salgın döneminde bireylerin temel hak ve hürriyetlerine ulaşabilmeleri için pozitif yükümlülüklerini yerine getirmeye çalıştığını göstermektedir.

Uzaktan eğitim ile birlikte kamusal alanda görülen eğitim özel alanda görülmeye başlamış, çevrimiçi eğitim ile özel alan kamusal alana dönüşmüştür. Bireyler istediği saatte ve rahat bir ortamda eğitime ulaşabilmiştir. Bireylerin yaşadığı bu rahatlık pandemi bitiminde de devam edilmesi isteği uyandırmıştır. Yani bireyler özel alan içerisinde teknolojiyi kullanarak kamusal alanda bulunmayı istemiştir. Teknoloji ve internet kullanımıyla kamusal alana özgü olan eğitim, çalışma gibi işlerin özel alanda yapılması kamusal alanı daraltmaktan ziyade başka bir boyuta evrilmesini sağlamıştır. Özel alanda kamusal işlerin yapılması devletin özel alan müdahalesinin önünü açmaktadır. Özel alanın daralması devletin müdahale alanının genişlemesine neden olmaktadır.

Salgın süresince eğitim dijital mecralar kullanarak verilmiştir. Daha önce kitlesel anlamda denemesi yapılmamış bir eğitim modeline geçilmesiyle eğitimcilerin bu konudaki hazırlıkları veya hazırlıksızlıkları görülmüştür. Bu deneyime bakılarak ilerleyen süreçte eğitimcilerin dijital mecralara ve dijital öğretim süreçlerine yatkın yetiştirilmesi ve öğretmenler için yapılan ölçme ve sınav yöntemlerinin dijital mecraya uygun şekilde yapılması gerekli görülmektedir. Yani devletin eğitimcileri yetiştirme şekillerinde değişiklikler görülebilecektir. Burada devletin olası krize karşı öğretmelerin yetiştirme şekline müdahalesi söz konusu olabilecektir. Pandemi süreci göstermiştir ki daha öncesinde hiç uygulanmayan eğitim modelinin salgın döneminde uygulanmasıyla artık gelecekte oluşabilecek

herhangi bir krizde eğitim süreci durmayacaktır. Pandemi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim modeli ile eğitimin olası kriz döneminde nasıl ilerletileceği cevap bulmuştur.

P. Tarkar (2020) çalışmasında uzaktan eğitimle birlikte öğrencilerin eleştirme verimliliğinin azaldığını, öğrencilerin not ortalaması ve sıralamalarının mezun olduktan sonra iş bulmada etki ettiği için öğrencilerin işe girmelerinin etkilendiğini belirtmiştir. Bu tespitle paralel şekilde pandemi mezunları olarak adlandırılan mezunlara karşı toplumda bir güvensizlik olduğu görülmüştür. Daha açık bir şekilde ifade ile pandemi döneminde mezun olan öğrenciler iş bulduklarında çevre tarafından pandemi mezun oldukları için yeterli bilgiye sahip olmadığı ön yargısı gelişmiştir. Bu önyargının gerekçesi uzaktan eğitim ile mezuniyettir. Ayrıca devletin vermiş olduğu uzaktan eğitimin halk tarafından yeterli görülmediği, öğrencilerin öğrenim sürecini yeterli şekilde tamamlamadığı şeklinde algı oluşmuştur. Devletin veya özel kurumların vermiş olduğu uzaktan eğitime yönelik bir güvensizlik söz konusudur. Eğitime duyulan güvensizliğin sebebinin eğitimin veriliş şekli olduğunu belirtmek doğru gözükmemektedir. Çünkü pandemi döneminde öğrenciler istediği zaman, istediği şekilde düzenli ve disiplinli bir şekilde eğitim alamamışlardır. Rahat ve konforlu bir alanda eğitim süreci yürütülmüştür. Bazı öğrencilerin sadece sistemde derse girdiğini göstermek için derse girmesi, öğrencilerin dersi dinlerken başka işlerle meşgul olması gibi şekillerde eğitim almaları düşünüldüğünde verimli bir eğitimden söz edilememektedir. Bazı kesimlerin ise yeterli ekipmana sahip olmamalarından dolayı hiç eğitim alamamış olması uzaktan eğitimine duyulan güvensizliğin diğer nedenlerindendir.

Uzaktan eğitim modelinde ihtiyaç duyulan alt yapı gerek devletin kurmuş olduğu kanallar gerekse özel şirketlerin çevrimiçi uygulamaları ile gerçekleştirilmiştir. Pandemi döneminde özellikle yoğun şekilde tüketilen özel şirketlere ait yazılımlardan Zoom, Google Classroom gibi bilgisayar uygulamaları ve programlar sayesinde devlet vergi geliri elde etmiştir. Uygulamaların küresel ölçekte yoğun kullanımıyla şirketlerin geliri artmış, bu şirketler merkezlerinin bulunduğu devletlere vergisel açıdan bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Bu kaynak devletin tüm gelir kaynaklarıyla kıyaslandığında büyük bir kaynak olmasa da

hazineye pozitif bir katkısı vardır. Devlet aldığı vergilerle kamusal ve özel alana müdahale edeceği araçlar için bir kaynak oluşturmuştur. Uzaktan eğitimin ekonomik açıdan bakıldığında devlete bu şekilde bir katkısının olduğu görülmüştür.

3.7. Salgını Döneminde Covid-19 Verilerin Aktarımı

Bireyin ve toplumun bilgi edinme hakkı bulunmaktadır. Yetkililerin kriz dönemlerini nasıl yönettikleri, gidişatın ne yöne doğru olduğu ve tedbirlerin, önlemlerin yeteri kadar önemsenip önemsenmediği toplumun edindiği bilgiler üzerinden anlaşılmaktadır. Sağlık sisteminin etkili işletilmesi için Sağlık Bakanlığı tarafından elde edilen verilerin şeffaflık ve detaylarıyla kamuya paylaşması gerekmektedir. Ancak elde edilen verilerin doğruluğu, nasıl elde edildiği, işlendiği ve denetlendiği, bunun nasıl paylaşıldığı gibi ayrıntılar hesap verebilirlik, şeffaflık ve denetim açısından da önemlidir. Salgın boyunca Sağlık Bakanlığı yapmış olduğu açıklamalarla toplumun bilgi edinmesini sağlamıştır. Günlük yayınlayan koronavirüs tablosunda hastaneye gelip koronavirüs testi yapanlar, vaka sayıları gösterilmiş, entübe edilen hastaların sayıları gösterilerek bilgilendirici bilgiler sunulmuştur. Ancak 29 Temmuz 2020 tarihinden sonra Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı koronavirüs tablosunda değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikte hastanede koronavirüs testi yapılan ve pozitif çıkan hastalardan sadece hastanede tedavi edilenler hasta sayısı olarak gösterilmiştir. Yani test sonucunda pozitif çıkanların vaka olarak gösterilmesi bırakılmıştır. Hastanede tedavi görmeyen ancak evde izole edilenler taşıyıcı olarak gösterilmiş ve bu durum tabloda gösterilmemiştir.

Bu değişikliğin yapılması pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bazı kesime göre yapılan değişiklik ile toplumda panik havasının önüne geçilmesi, ayrıca salgınla birlikte ekonominin daha fazla hasar almasının önüne geçilmesi istenmiştir. Ayrıca Avrupa'da virüsün akciğerlere inmesinden dolayı yapılan testlerin negatif çıktığı için vaka sayısı olarak yansıtılmadığından dolayı verilerin uluslararası verilere uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı iddia edilmiştir. Diğer kesim ise salgının kontrol altına alınamadığı, hastanelerin dolduğu, bu yüzden verilerin gizlendiği iddia etmiştir (Acet, 2020). Sağlık Bakanlığı'nın süreci iyi yönetemediği için verileri sakladığı bunun bazı kesimlerde tedirginliği artırırken bazı kesimleri ise vaka sayılarının düştüğü düşüncesiyle rahatlığa itilmiştir.

Toplumda kaosun çıkmasını önlemek için verilerin yayınlanması önemlidir. Vatandaşlar bu bilgiler ışığında kamu otoritesine güven duyacak veya duymayacaktır. Bireylerin bilgi edinme hakkının önüne geçilmesi tartışmaların başlamasına ve toplumda huzursuzluğun artmasına neden olmaktadır. Aslında verilerle oynama durumu kamusal alana doğrudan olamasa bile dolaylı yoldan müdahale demektir. Bireyler kendilerini ve çevresindekileri korumak için bu veriler ışığında kamusal alanda bulunmayı tercih edeceklerdir. Toplumun bilgi edinmesinin önüne geçilmesi kamusal alanda huzursuzluğa neden olabilmektedir. Vatandaşlar bilgi edinme hakkı için kamusal alanda bir araya gelerek kamusal otoriteyi protesto edebilmektedir. Bu da bulaşıcı riskinin artmasına neden olmaktadır. Vatandaşların yetkililerin aldıkları tedbirlere ve kısıtlamalara uyması için verilerin vatandaşlarla paylaşılması gerekmektedir. Bu durum toplumun bilgi edinim ile sürecin iyi yönetilmesi arasında büyük bir ilişkinin göstergesidir.

Covid-19 salgını boyunca bazı ülkelerin benimsedikleri sosyal devlet anlayışı gereği pek çok alana müdahalesi söz konusu olmuştur. Ancak Avrupa’da bazı devletler benimsediklerini neoliberal anlayış etrafında salgın dönemi atlatılmaya çalışılmıştır. Ancak salgın döneminde ve sonrasında gerek vaka ve ölüm sayısı gerek ülkenin genel anlamda salgından etkilenme durumu ele alındığında Türkiye bu süreci birçok devlete göre daha iyi atlatılmıştır. Türkiye’de sosyal devlet anlayışı etrafında hükümetin açmış olduğu devlet hastaneleri ve sosyal yardımların bu süreci atlattırma konusunda önemli katkıları olmuştur. Ülkedeki özel hastanelere enfekte olan kişilerin gerekli tedavi ve testlerinin yapılması şeklinde bir bildiride bulunulmuştur. Bu bildirim ile pandemi sürecinde toplumun her ferdinin sağlık alanlarından yararlanmasını istemiştir.

Pandemi sürecinin devlet tarafından nasıl yürütüldüğü, devletin almış olduğu önlemlerin yerinde ve yeterli olup olmadığı, vaka ve ölüm oranlarının tedbirler ve önlemlere ilişkisi gibi durumlar göz önüne alınarak insanlarda fikir değişikliğinin olduğu söylenebilmektedir. Her ne kadar Türkiye sosyal devlet anlayışı etrafında müdahalelerde bulunsun ve bu müdahaleler sonucunda bireyin kişisel verileri devlet ve üçüncü kişi veya kurumlara görünür kılınmasında bile bireylerin sosyal devlet anlayışına olumlu bakıldığı söylenebilmektedir. Ancak Avrupa da pandemi döneminde devlet müdahaleleri önceleyen siyasal akımlarının daha fazla oy

kazanmasına yol açmamıştır. Örneğin yapılan son iki seçimler karşılaştırıldığında Almanya ve İtalya devlet müdahalelerini önceleyen partilerin oylarında artış gözükmezken Hollanda, Fransa ve Yunanistan ise sınırlı bir artış yaşanmıştır. Pandemi sürecinin yönetilme şekli bireyler nezdinde kimi fikir akımlarının ilgi görmesine neden olmuştur. Türkiye özelinde bakıldığında sosyal devlet modelinin hükümet tarafından uygulanmasıyla siyasal yaşamda Avrupa’da olduğu kadar bir değişim yaşanmamıştır. Çünkü pandemi öncesinde ve sonrasında hükümetin benimsediği sosyal devlet model anlayışı devam etmektedir. Bu konu tezin kapsamına girmediği için üzerinde durulmamıştır. Pandemi süreci pek çok şeyi sorgulattığı gibi bazı ideolojik fikirleri ve anlayışları da sorgulatmıştır. Çünkü salgının bulaşıcı hızı bireyin kendi başına kalabilirliğini ve devletin müdahalesine açık bir kriz dönemi yaşatmıştır.

3.8. Covid-19 Aşısı Zorunluluğu

Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasıyla birlikte pek çok önlem alınmaya çalışılmıştır. Ancak virüs ile mücadelede en etkili yolun aşı olması nedeniyle pek çok ülke salgının başlarında aşı çalışmalarına başlamıştır. Dünyanın pek çok ülkesinde aşı bulma yarışı yaşanmıştır. Covid-19 aşısının bulunmasıyla birlikte dünyada aşılama işlemine geçilmiştir. Türkiye’de de aşı çalışmaları yapılmış ve “Turkovac” adı verilen aşısı bulunmuştur. Aşının bulunması ile birlikte T.C. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’ya ilk aşı yapılmasıyla ülkede aşı yapılmaya başlamıştır. Aşılama çalışması kademeli gerçekleşmiştir. İlk öncelik sağlıkçılara ve 65 yaş ve üstü bireylere verilmiştir. Aşı olması gereken herkesin gerek cep telefonundan kısa mesaj ile gerekse e-Nabız uygulaması hesabından randevu alma işlemi erişime açılmıştır. Bu uygulamalarla aşı olmak isteyenler randevu alıp günü geldiğinde aşılarını yapabilmişlerdir. Ancak aşının hızlı bir şekilde geliştirilmesi, aşının yan etkisi olacağı ve aşı yapan firmalara güvensizlik gerekçelerini doğurmuş, aşı olmak istemeyen kesim oluşmuştur. Bazı ülkelerde aşı olmak istemeyen kişilere yönelik kamusal alanda yer alma kısıtlaması gibi yaptırımlar uygulanmıştır. Bazı ülkeler ise aşı yapımını zorunlu kılmıştır. Aşı zorunluluğunun getirilmesi özellikle de Avrupa’da protesto edilmiştir. Türkiye’de aşı olmanın gönüllülük esasına dayandırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak valiliğin onayı ile aşı karşıtları tarafından İstanbul’da “Büyük Uyanış” mitingi ile protesto yapıldığı görülmüştür. Mitingde gazeteci-yazar Abdurrahman Dilipak konuşma yapıştır.

Yapılan konuşmada 6 ay gibi kısa sürede aşı geliştirildiği yine bu süre zarfında 7 farklı mutasyona uğrayan virüs olduğu belirtilerek aşının hangi mikroba karşı yapıldığının açıklanması istemiştir (Kadioğlu, 2021). Her ne kadar aşı olmanın gönüllülük esasına dayandırılması önemli olsa bile aşı olmak istemeyen kesimin kamusal alanda bulunması, seyahat edebilmesi için uyulması gereken bazı şartlar söz konusu olmuştur. Aşı olmak istemeyen bireylere AVM'ye girmek, seyahat etmek, eğitim için okullarda (üniversite) bulunmak amacıyla PCR testi ve HES kodu zorunluluğu getirilmiştir. Burada devlet bireyin rızası olmamasına rağmen kamu sağlığını korumak adına bireyi aşı yapmaya zorlamıştır. Birey özgür iradesi ile karar veren bir varlık olmasına rağmen genelin yararı için özgür iradeyi kısıtlayabilen bir durum oluşmuştur. Birey rızası olmamasına rağmen aşı yapılması için doğrudan veya dolaylı yoldan baskı altında tutulmuştur. Gerek devletin aşı olmak istemeyen bireylere yönelik almış olduğu tedbirler gerekse geleneksel medya ve sosyal medyada tanınmış ünlü simaların kamu spotlarında, reklamlarda yer alarak birey aşı olmasına etki etmeye çalışılmıştır. Aslında birey baskı ortamında aşı yapıp yapmama kararını vermiştir. Aşı olan insanların çoğu salgın sonucunda ölüm sayılarının artması ve virüsten dolayı ölen bireylerin görüntülerinin sosyal medyada dolaşmasından dolayı korku sonucunda aşı olma isteği oluşmuştur.

Devlet toplumun sağlığını korumak için bütün vatandaşların aşı olmasını istemektedir. Ancak aşı karşıtları devletin bu isteğini kamunun sağlığını korumak için değil de toplumu kontrol etmek için olduğunu düşünmektedir. Siyasetçilere, yetkili kişilere yönelik bir güvensizlik duygusunun olması ve aşının özellikle biyolojik bir savaş olduğu inancı aşı karşıtlığının en büyük sebeplerindendir (H. Şahin, 2022, s. 588-589). Toplumun genelinde aşı karşıtlığı olması durumunda devlet kamu sağlığını korumak için meşru gücü kullanabilir mi? Kamu sağlığı için devlet aşı yapmayı zorunlu kılabilir mi? Devlet genelin sağlığı için aşı olmayanlara yönelik almış olduğu tedbirler aslında bireyin aşı olmaya zorlaması anlamına gelir mi? Aslında devletin asıl görevlerinden biri toplumun ve bireyin sağlığını korumaktır. Fakat anayasanın 17. maddesindeki “*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz*” ibaresinden dolayı tıbbi zorunluluklar ve kanunda belirtilen haller dışında aşı zorunluluğu gibi tıbbi müdahaleler

yasaklanmıştır. Ancak aşı zorunluluğuyla ilgili yapılan tek kanun 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanundaki çiçek aşısının zorunlu aşılama alanında yer almasıdır. Zorunlu aşılama çiçek aşısı ile sınırlı olup, ancak zorunlu aşı uygulamanın yapılması için kanunilik ilkesi açısından net ve anlaşılır bir düzenleme yapılabilir (Akbulut, 2021, s. 200-203). Yani mevcut mevzuatta Covid-19 virüsüne yönelik geliştirilen aşılar yasal olarak zorunlu aşı kapsamında yer almamaktadır. Ancak toplumun aşı olmaması durumunda anayasada gerekli yasal düzenlemelerle kamu sağlığını korumak amacıyla devlet aşı olmayı zorunlu kılabilir. Bireyin rızası dışındaki bu durum bireyin özgürlüğünün kısıtlanması demektir. Yani bireysel alana veya bireysel hayata müdahale anlamına gelmektedir. Zaten pandemi boyunca kamu sağlığı için devlet bireyin pek çok hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Aşı yapımı için bireyin hürriyetinin kısıtlanması ve bunun anayasaya dayanmadan yapılması durumunda hak ihlaline neden olmaktadır.

Kamu sağlığını korumak için devletin aşı olmayanların özgürlükleri tam anlamıyla kısıtlamamıştır. Sadece toplumda rahatça dolaşabilmeleri için bazı yükümlülükler getirmiştir. AVM'ye girmek, seyahat etmek, eğitim adına okullarda (üniversite) bulunmak için PCR testi ve HES kodu zorunluluğu getirilmesi gibi yükümlülükler aslında bireyin özel ve kamusal alanına devletin müdahalesini göstergesidir. Devlet özel ve kamusal alanda bulunabilmesi için bireyin önüne bir engel koymuştur. Birey önündeki PCR testi ve HES kodu gibi engelleri geçtikten sonra rahat bir şekilde kamusal ve özel alanda bulunabilecek. Bu durum bireyin kamusal ve özel alanının devlet tarafından sınırlandırılmasıdır. Bu sınırlandırmayı bariyerler koyarak yapmıştır. Birey bu bariyeri geçtiğinde sahip olduğu alana girebilmektedir. Devletin yapmış olduğu bu müdahaleler bireyi korkutmadan yapılmıştır. Kamu sağlığı için devlet müdahale sınırını genişletmiştir.

Pandemi boyunca tüm dünyada bazı bireyler rıza göstererek bazı bireyler zorunluluktan aşı yaparken bazı bireyler ise aşı yaptırmamışlardır. Pandemi bitiminden sonra bile aşı üzerine pek çok tartışma devam etmiştir. En büyük tartışmalardan birisi ise BioNTech aşısına yöneliktir. Bir kadın BioNTech aşısı olduktan sonra bazı yan etkiler ile karşılaştığı gerekçesiyle BioNTech şirketine dava açmıştır. BioNTech şirketi ise yaklaşık 1 buçuk milyar insanın BioNTech aşısı yaptırdığını ve aşının salgın döneminde 20 milyon insanın hayatını kurtardığını

belirterek iddiayı reddetmiştir. Ayrıca şirket, Avrupa Birliği düzenleyicileri ve Alman aşı değerlendirme kurumlarından aşı ile ilgili olumlu raporu olduğunu belirtilerek küresel çapta hayat kurtardıklarını açıklamışlardır (Euronews, 2023). Kadının davayı kazanması durumunda BioNTech şirketi tazminat ödemeyecektir çünkü Avrupa Birliği yasal bir şekilde aşı üreticilerini koruduğu için davanın kaybı durumunda ancak hükümet suçlanabilecektir. Hükümet söz konusu muhtemel tazminatı halktan aldığı vergilerden ödeyecektir. Bu da hem sağlık açısından hem de maddi açıdan bedelin toplum tarafından ödenmesi demektir. Almanya’da görülen davada kadının aşı sonrası oluşan yan etkiler iddiasının kabul edilmesi durumu sadece Almanya vatandaşlarını değil BioNTech aşısını yapan yaklaşık 1 buçuk milyar kişiyi etkilemektedir. Bu durumda Türkiye’de aşı kullanan bireylere karşı sorumluluğu devlet alabilecek midir? Yoksa devlet bireylerin BioNTech, Sinovac ve Turkovac aşı seçenekleri arasında kendi rızalarıyla BioNTech aşısını seçtikleri için sorumluluğu bireye mi bırakacak? Aşı olmadan önce imzalanan evrakın söz konusu sorumluluk ve bedel ödeme durumlarında kullanılması olası mıdır?

Aşıların bulunması üzerine devlet hangi aşının kullanılacağına karar vererek kamu sağlığına direkt etki etmiştir. Genellikle büyük şirketlerin aşıları seçilerek şirketlerin daha fazla para kazanması sağlanmıştır. Covid-19 virüsüne yönelik bulunan aşıların koruyuculuk oranı açıklanmıştır. Devlet koruyuculuk oranı belli olan aşıların kullanılmasına izin vermiştir. Bireyler de aşının koruyuculuk oranı üzerinden seçim yapmıştır. Ancak Turkovac aşısının koruyuculuk oranı açıklanmamıştır. Buna rağmen devlet aşının Türkiye’de acil kullanımına onay vermiştir. Ancak Türkiye dışında Turkovac aşısını başka ülke kullanmamıştır. Peki Türkiye Cumhuriyeti devleti neye göre kullanımına onay vermiştir? Turkovac aşısının koruyuculuk oranı net bir şekilde açıklanmamış sadece yapılan bir çalışmada Coronavac yani Sinovac aşısı ile aynı koruyuculuk orana sahip olduğu açıklanmıştır (Yücel, 2022). Devlet aşının koruyuculuk puanını açıklamadan acil kullanıma onay vermesi aşı ile kamu sağlığı korumaya çalışmıştır. Ancak bu durumda salgının bitiminde bireylerde aşidan kaynaklı oluşabilecek yan etkileri göz ardı mı etti?

Pandemi döneminde devlet yeterli düzeyde önlem almadığı için eleştirilmiştir. Covid-19 ile birlikte devletin geleneksel güvenlik anlayışının yetersiz kaldığı yani devletin bireyi güvende tutmak için müdahaleleri sınırlı kaldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı devletin öncelikle bireyin güvenliğini sağlayacak bir anlayışı benimsemesi gerektiği vurgulanmıştır. Eğer devlet bireyin güvenliğini öncelirse müdahale sınırlarını genişletmesi gerekmektedir çünkü Alameşa'ya göre birey devletin sağladığı güvenlik ile özgür olmaktadır. Bundan dolayı devletin müdahale alanının genişlemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Alameşa, 2021, s. 46). Ancak devletin önceliği kamu sağlığının güvenliğini sağlamaktır. Bunun için devlet aldığı önemlerle bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Sokağa çıkma yasağı, seyahat, eğitim, çalışma, gezme gibi pek çok özgürlük kısıtlanmıştır. Bireyi birey yapan temel hak ve özgürlüklerinin ortadan kaldırılma riskini taşımasına neden olabilir. Devletin ise mutlak güç olarak ortaya çıkmasına neden olabilir. Salgın yönetiminde devletin yetki ve görevlerini gösteren hukuki tartışmalar bulunmasına rağmen devlet bu süreçte kamu düzenini, kamu sağlığını korumak için pek çok önlem almıştır. Alınan bazı önlemler bireylerin haklarını ihlal etmesine rağmen salgın dönemi düşünüldüğünde bu önlemlerin gerekliliği göze çarpmaktadır. Ayrıca toplumun sağlığını korumak için devletin müdahale alanına açık bir model anlayışına sahip olunmasının Avrupa devletlerine nazaran Türkiye'de salgın döneminin daha iyi atlatılmasını sağladığı söylenebilir. Avrupa'da pek çok ülke devletin müdahalesine kapalı olması durumu salgının yönetilmesinde zorluklar yaşanmasına sebep gösterilebilir. Süreç boyunca bazı aksaklıklar ve yetersizlikler yaşanmıştır. Ancak Türkiye'de ekonomik, sağlık ve sosyal gibi pek çok alanda devletin müdahalesi süreci iyi atlatmasını sağlamıştır. Devletin topluma ve bireye doğrudan veya dolaylı olarak müdahalesi söz konusu olmuştur. Bu müdahaleler kamusal alanın ve özel alanın sınırlarında değişmelere neden olmuştur. Ancak şu net şekilde ifade edilebilir ki salgın yönetiminde devlet kanunlara uygun veya aykırı fark etmeksizin yaptığı müdahalelerle yetki sınırlarını genişletmiştir.

SONUÇ

Kamusal ve özel alanın literatürde birçok tanımlaması olmasına rağmen günümüzde yaşanan pek çok gelişmeden dolayı net ve kapsayıcı bir tanımdan söz edilemez. Fakat bireyler arasında herhangi bir ayrımın olmadığı, bir arada bulunup sosyal davranışların gerçekleştirildiği ve devletin yetkisinin bulunduğu alan kamusal alandır. Ancak kamusal alanın net bir tanımı modern zamanla birlikte muğlaklaşmaya başlamıştır. Çünkü kamusal alanın sınırlılığı ve genişliği bulunduğu toplumun eşitliği, özgürlüğü, düşünceleri ifade etme, toplanma, örgütlenme ve insan hakların gelişmişliği gibi genelin konumuna ve durumuna bağlıdır. Bütün bunların dışında teknoloji ve internetin kullanımı ile birlikte kamusal olmayan alanları kamusal alan/sanal kamusal alan haline getirmektedir. Teknoloji ve internetin kullanımı dışında toplumda kamusal alana dahil edilmeye başlanan haklar kamusal alanın sınırlarının genişlemesine neden olmaktadır. Aslında kamusal alanın sınırlarında bir geçişkenliğin oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü özel alan içerisindeki bir hakkın kamusal alanda alenileştirilmesi aslında özel ve kamusal alan arasındaki netliğin belirsizleşmesine neden olmaktadır. Aslında Bodin'in belirttiği gibi kamusal alanın varlığı özele, özelin varlığı kamusala bağlıdır. Kamusal alanda yaşanan bir değişim özel alanı, özel alanda yaşanan bir değişim kamusal alanı etkilemektedir.

Bireyin kendi mahremiyet alanı içerisinde sadece bireyin izin verdiği kişilerin dahil olduğu, bireyin yaşı, cinsiyeti, dini, dilinin önemli olduğu alan özel alandır. Bireyin bu nitelikleri aslında kamusal alanı değil özel alanı ilgilendiren niteliklerdir. Bu alanda devletin yetki alanı kısıtlıdır. Ancak özellikle kullanılan teknolojik aygıtlar ile mahrem/gizli olan özel alan alenileşmeye başlamıştır. Bu da özel alanı gizli bir alan olmaktan çıkartmıştır Habermas'ın savunduğu gibi mahremiyet alanının şeffaflaştığı ve içi boşaldığı ayrıca kitle iletişim araçları ile özel alanın sınırlarının saydamlaştığı görülmektedir. Ayrıca özel alanda sadece bireyin izin verdiği ailesi, akrabaları ve arkadaşları bulunmakta iken, kullanılan teknolojik ürünler aracılığıyla bireyin izin verdiği veya izin vermediği kişiler tarafından mahremiyet alanı gözetlenmektedir. Devletin teknoloji üzerinde düzenleyici ve kontrolcü etkisi bulunmaktadır. Bu da özel alan üzerinde devletin yetkisinin

oluşmasına neden olmaktadır. Görüldüğü üzere modern zamanla birlikte kamusal ve özel alanın sınırlarının muğlaklaştığı görülmektedir.

Değişen kamusal ve özel alan sınırlarıyla birlikte devletin müdahale yetkisinde değişimler olmuştur. Rousseau'nun belirttiği gibi devlet özel alana müdahale etme yetkisine sahip değildir. Ancak 21. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve beraberinde getirilen pek çok şey devletin özel alan müdahalesine olanak tanımıştır. Rousseau devletin temel amacının bireyin güvenliği ve özgürlüğünü sağlamak olduğunu belirtmiştir. Özel alanda yaşanan değişimler bireyin kişisel verilerini, güvenliğini ve özgürlüğünü korumak adına devletin müdahale etmesine olanak yaratmıştır. Özellikle yaşanan kriz dönemlerinde devletin kamusal ve özel alan müdahalelerinin boyutu genişlemektedir. Kriz dönemlerinden biri olan Covid-19 salgınında devlet tarafından maske takma zorunluluğu, 1.5m sosyal mesafe zorunluluğu, AVM, restoran gibi kamusal alanlara giriş için QR kodu veya HES kodu gibi getirilen önlemler, kurallar kamusal alana bir müdahalenin göstergesidir. Bu müdahaleler kamusal alanı daraltmıştır. Birey kamusal alan içerisinde çevresindekilere karşı izole olarak kendisine özel alan oluşturmaktadır. Böylece kamusal alan içerisinde özel alan oluşmuş ve özel alan sınırlarının genişlemesini sağlamıştır. Kamusal alanda bireyin temel hak ve hürriyetlerine ulaşabilmesi için devletin getirdiği kurallar ve önlemlerden yola çıkarak devletin müdahale sınırını genişlettiği net şekilde ifade edilebilir.

Rousseau kamusal yararı, özel istençlerden daha önce geldiğini belirtmiş bu durum Covid-19 salgını döneminde de görülmüştür. Devlet, aldığı önlemler ile kamu sağlığına ve yararına daha öncelik vermiştir. Aldığı tedbirler ve uygulamaları toplumun sağlığı adına almıştır. Kamu sağlığını korumak, bireyin kamusal alanda bulunmasını önlemek için gerek 65 yaş ve üstü bireyler ve 20 yaş altı kişiler gerekse bütün ülkede uygulanan karantina uygulaması ile devlet kamusal alana müdahale etmiştir. Karantina uygulanması, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe gibi tedbirlerle bireyler arası etkileşimi azaltmaya çalışarak bireyin özel alanda bulunmasını sağlamıştır. Ancak bireylerin özel alanda kullandıkları kitle iletişim araçları ve internet ile bireyler arası etkileşimi sağlamış bu da özel alan içerisinde kamusal alanın oluşmasına neden olmuştur. Devlet kamusal alana müdahale ederek kamusal alanı kısıtlamaya çalışmış gibi gözükabilir

ancak bireylerin özel alanını kamusal alana çevirerek kamusal alanın sınırının genişlemesine ve devletin özel alan müdahale etmesine neden olmuştur. Kamusal alanın sınırı genişlemiş ancak özel alanın sınırının bu konuda daraldığı görülmektedir. Yani devletin almış olduğu kısıtlamalar/uygulamalar kamusal ve özel alanın sınırlarında daralmaya veya genişlemeye neden olmuştur. Kamusal ve özel alan tanımlaması ve günümüzdeki tartışmaları göz önünde bulundurularak devletin Covid-19 salgını yönetimin de almış olduğu tedbirler doğrultusunda özel alan ve kamusal alan müdahalesi söz konusu olmuştur. Özel alan ve kamusal alan sınırlarında daralma ve genişleme olduğu görülmüştür. Bütün bunlarla birlikte pandemi döneminde alınan uygulamalar ve kısıtlamalar devletin müdahale alanını genişletmektedir.

Covid-19 salgını ile birlikte eğlence, boş vakti değerlendirme, bilgi edinme, araştırma ve tüketim gibi faaliyetlerin kamusal alanda yapılmasına izin verilmemiştir. Bireyler bu faaliyetleri gerçekleştirmesi durumunda bulaşıcı olan Covid-19 virüsünün yayılmasına yol açacağı için devletin getirdiği kısıtlamalar doğrultusunda engellenmiştir. Ancak daha önceleri sadece kamusal alanda gerçekleşen bu faaliyetler özellikle internet ve teknolojinin gelişimiyle özel alanda da gerçekleşmiştir. Pandemi boyunca devlet tarafından bireyin eğitim hakkını yerine getirmek için uzaktan eğitim modeli uygulamaya koyması, sanal konserler, geziler, toplantılar yapılması özel alanda kamusal alanın oluşmasını sağlamıştır. İnternet ve teknolojinin gelişimi ile pandemide devlet tarafından getirilen uzaktan eğitim, açık alana çıkma yasağı, nikah, cenaze gibi özel faaliyetlere katılımın sınırlılığı, marketlere giriş çıkışların sınırlandırılması gibi kısıtlamalar ile daha önceleri kamusal alanda yapılan bu faaliyetlerin kısıtlamalar sonrasında özel alanda da yapılması kamusal/ özel alan sınırlarının geçişken olmasını sağlamış, bu da devlete müdahale alanı yaratmıştır.

Pandemi döneminde devlet kriz ile mücadele etmek yerine durumu bireye bıraksaydı Machiavelli'nin belirttiği gibi ortaya kişisel çıkarlar, içgüdüsel davranışlar çıkardı, bu da beraberinde korkuyu getirir ve kriz en kötü şekilde atlatılmış olabilirdi. Zaten salgın beraberinde korkuyu da getirdiği için sadece bireyin değil devletin de önlemler alması gerekmektedir. Salgın döneminde de devlet kısıtlamalar ve önlemler almıştır. Devletin Covid-19 salgınında aldığı

sokağa çıkma yasağı, seyahat özgürlüğü, toplanma hakkının kısıtlanması gibi önlemler her ne kadar bireyin temel hak ve hürriyetini kısıtlanmış olsa bile bütün bunlar Thomas Hobbes'un savunduğu gibi bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasının bireyin yararına olduğu ve barışın, huzurun bu sınırlandırmalar doğrultusunda olabileceği gerçektir. Ancak kamu sağlığını korumak için devletin almış olduğu tedbirler aslında devletin varoluş amacını yansıtmaktadır; Locke'un da belirttiği gibi devletin amacı bireyin yaşam hakkını ve özgürlüklerini korumaktır. Salgın döneminde devlet bu amacını yerine getirmek için seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, toplanma hakkının sınırlanması ve sokağa çıkma yasağı getirmesi gibi bireyin bazı haklarına kısıtlamalar getirmiştir. Bu uygulamalar ışığında salgın atlatılmaya çalışılmıştır. Ancak salgının atlatılması için bireyin temel hak ve hürriyetlerine yapılan bu müdahaleler pek çok devlet tarafından yapılmış ve bunun resmi olarak bir hak ihlali olarak ifade edilmediği görülmüştür.

Pozitif ve negatif haklar kapsamında bakıldığında devlet pandemi boyunca yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Uzaktan eğitim, sağlık hizmetleri gibi pek çok alanda sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak anayasaya dayanmadan sokağa çıkma yasağı ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasının getirilmesiyle devletin kendi müdahale sınırını, yetkisini genişlettiği düşünülmektedir. Devletin almış olduğu tedbirlere bireyler tarafından karşı bir izlenim çok fazla görülmemiştir. Her ne kadar sokağa çıkma yasağına rağmen bazı bireyler sokağa çıkması, bazı bireylerin maske kullanmaması, aşı yapmak istemeyenlerin aşı yapmaması gibi devletin tedbirlerine karşı çıkmış olsa bile toplumun çoğunluğu kendi sağlığı ve çevresindekilerin sağlığı için korktuklarından tedbirlere karşı bir tavır alınmamıştır.

Devlet tarafından alınan tedbirler doğrultusunda pandemi ile mücadelede edilmiştir. Bu mücadeleye yerel yönetimlerin desteği süreç boyunca hissedilmiştir. Belediyeler hükümetin aldığı kararlara, tedbirlere uymuş ve bu kararlar doğrultusunda yeni uygulamalar ile vatandaşlara hizmet sağlamışlardır. Belediyelerin hükümet gibi doğrudan özel alana bir müdahalesi söylenemez ancak kamusal alana müdahalesi söz konusudur. Ancak kamusal alana müdahale boyutunun şekli ve biçimi yine hükümetin çizdiği sınırlar etrafındadır. Belediyeler, hükümetin kamusal alana müdahaleci kurallarına destekleyici uygulamalarla

kamusal alana müdahale etmiştir. Özellikle belediyelere bağlı olan zabıta tarafından maske, sosyal mesafe ve HES kodu gibi kuralların kontrol edilmesi kamusal alana yapılan müdahaleyi destekler niteliktedir. Salgınla mücadele sürecinde belediyelerin hizmetleri bireyin salgın sürecini daha iyi atlatmasına destek niteliktedir. Bireylere yapılan yardım ve hizmetler bireyin yararınadır.

Devletin almış olduğu önlemler özellikle sokağa çıkma yasağının getirilmesi ve 30 büyükşehir ve Zonguldak iline 15 günlüğüne giriş çıkışların izin verilmemesi gibi müdahalelerin güçlü olması ve bu müdahalelere esneme yapılmaması bazı kesimler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türkiye’de kararlar büyük ölçüde merkezden çevreye yayıldığı için uygulama noktasında küçük esnemelerin gerçekleşmesi zor olmaktadır. Katı kurallar ve esneme zorluğu nedeniyle istisnai olsa da mağduriyetler yaşanmıştır. Sağlık hizmetlerine ulaşım, bakım, ulaşım gibi çeşitli alanlarda katı kurallar nedeniyle mağduriyetlerin yaşandığı bilinmektedir. Burada anlaşılmaktadır ki yeri geldiğinde kuralların pozitif ayrımcılık amacıyla esnetilmesinde yarar olabilir.

Kısacası dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınında birçok devlette olduğu gibi Türkiye’de de krizi yönetmek için devlet pek çok tedbir almış ve kısıtlamalar uygulamıştır. Bütün bunlar kamu sağlığını korumak amacı etrafında yapılmıştır. Kamu sağlığını korumak için yeki alanını genişletmiştir. Anayasaya uygun veya uygun olmayan önlemler olarak kriz dönemi atlatılmaya çalışılmıştır. Bireyin temel hak ve hürriyetini kısıtladığı gibi kamusal ve özel alanın sınırlarına da müdahale eden önlemler alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abalı, A. (2020). Seyahat Özgürlüğünün Genel Sağlık Nedeniyle Sınırlandırılmasının Anayasaya Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(1), 78-100.
- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Soylu Refah Devletin Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248-263.
- Acaray, D. (2013). İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devletin İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılımın Buna Etkisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 119-144.
- Acet, M. (2020, Eylül 23) Koronavirüs Tablosu Değişiyor. Yeni Tablo Hangi Veriler Olacak? *Yeni Şafak*. Haziran 12, 2023 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-acet/koronavirus-tablosu-degisiyor-yeni-tabloda-hangi-veriler-olacak-2056307> adresinde alındı.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbulak, M. A. & Çöl, M. (2022). Dünyada ve Türkiye'de Aşılama Tutumu ve COVID-19 Aşılarına Bakış. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 7(3), 531-40.
- Akbulut, B. (2021). Kabahatler Hukukunda Kanunilik İlkesi ve Covid-19 Nedeniyle Alınan Tedbirlere Aykırılık. *Journal of Penal Law and Criminology*, 9(1), 197-253.
- Akça, G. (2005). Postmodernite ve Ulus Devlet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 232-257.
- Alacahan, O. & Vatandaş, S. (2021). Kamusal-Özel Alan Ayrışmasının İnşa Süreci ve Sosyal Medya. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 720-733.
- Alameşe, Y. (2021). Covid-19 Salgını ve İnsani Güvenlik. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(1), 33-48.
- Alkış, N. & Fındık-Coşkunçay, D. (2021). Covid-19 Salgınında Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanıcılar Tarafından Benimsenmesi: Ampirik Bir Çalışma. *Bilişim Teknoloji Dergisi*, 14(4), 367-376.
- Alyanak, M. Ç., Paksoy, M., Özkan, B. & Bozdoğan, K. (2020, Mart, 31). Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Biz Bize Yeteriz Türkiyem" Kampanyasını Başlatıyoruz. *Anadolu Ajansı*, Şubat, 26, 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/cumhurbaskani-erdogan-biz-bize-yeteriz-turkiyem-kampanyasini-baslatiyoruz/1785164> adresinden alındı.
- Anadolu Ajansı. (2020, Nisan 11). Ekmek Dağıtımına İlişkin Açıklama. *NTV*, Şubat 28, 2024 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ekmek-dagitimina-iliskin-aciklama,eSRM8PP6A0yhKPI8YR8zFw> adresinden alındı.

Anayurt, Ö. (1996). *Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2020). 6 Milyon Tek Yürek Oldu Tüm Su Faturaları Ödendi. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.ankara.bel.tr/haberler/6-milyon-tek-yurek-oldu-tum-su-faturalari-odendi/> adresinden alındı.

Ankara, H. G. & Tekin, B. (2021). Bir Güven Araştırması: “Hayat Eve Sığar” Uygulaması. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 153-158.

Anonim (2020, Aralık 28) Bu köyde Çocuklar Uzaktan Eğitim Alabilmek İçin Tepelere Çıkıyor. *İhlas Haber Ajansı*. Ekim 28, 2023 tarihinde <https://www.ihb.com.tr/haber-bu-koyde-cocuklar-uzaktan-egitim-alabilmek-icin-tepelere-cikiyor-884491> adresinden alındı.

Anonim (2020, Mart 31). Koronavirüs Salgını: Milli Dayanışma Kampanyası Nedir? *BBC*, Şubat 28, 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52109314> adresinden alındı.

Anonim, (2020, Nisan 8). E-Devlet maske Başvurusu Nasıl Yapılabilir? PTT Maske Siparişi Nasıl Verilir? Epttvm Ücretsiz Maske ... *TRT Haber*. Şubat 2, 2024 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/saglik/e-devlet-maske-basvurusu-nasil-yapilir-ptt-maske-siparisi-nasil-verilir-epttvm-uccretsiz-maske-474430.html> adresinden alındı.

Anonim. (2020, Kasım 4). Korona Virüs Tedbirlerin Detayları Yayımlandı. *TRT Haber*. Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/81-il-valiligine-koronavirus-salgini-konulu-ek-genelge-gonderildi-528232.html> adresinden alındı.

Anonim. (2020, Nisan 11). Sokağa Çıkma Yasağı İlan Edilmesiyle Fırın ve marketlerin Önünde Uzun Kuyruklar Oluştı. *BBC*. Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52251144> adresinden alındı.

Anonim. (2020, Nisan 13). İletişim Başkanlığı Açıkladı: Süleyman Soylunun İstifası Kabul Edilmedi. *Hürriyet*. Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-iletisim-baskanligi-acikladi-suleyman-soylunun-istifasi-kabul-edilmedi-41492954> adresinden alındı.

Anonim. (2021, Mayıs 8). 65 Yaş ve Üzerine Uygulanan Yasaklar Çalışmak Zorunda Olanların Göz Ardı Etti. *Euronews*. Ekim 4, 2023 tarihinde <https://tr.euronews.com/2021/05/08/65-yas-ve-uzerine-uygulanan-yasaklar-cal-smak-zorunda-olanlar-goz-ard-etti-rapor> adresinden alındı.

Anonim. (2021, Temmuz 29). Aşılar Zorunlu Mu Olacak? Aşı Olmayana Yaptırım Gelecek Mi? Sağlık Bakanı Koca Yanıt Verdi. *Hürriyet*. Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-asilar-zorunlu-mu-olacak-asi->

yaptirimi-gelecek-mi-saglik-bakani-koca-yanit-verdi-41861717 adresinden alındı.

Anonim. (2022, Nisan 12). Korona Nedeniyle Kapatılan Şangay'da Karantinaya Girmeyi Reddeden Vatandaş Tekme Tokat Dövüldü. *Dailymotion*. Ekim 2, 2023 tarihinde <https://www.dailymotion.com/video/x89x8nl> adresinden alındı.

Anonim. (2023, Haziran 11). BioNTech, Covid-19 Aşısı Yan Etkileri Yüzünden Açılan Tazminat Davasında İlk Kez Mahkemeye Çıkacak. *Euronews*. Ekim 5, 2023 tarihinde <https://tr.euronews.com/2023/06/11/biontech-covid-19-asisi-yan-etkileri-yuzunden-acilan-tazminat-davasinda-ilk-kez-mahkemeye-> adresinden alındı.

Arendt, H. (2021). *İnsanlık Durumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aristoteles. (2011). *Nikomakhos'a Etik*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Aslan, V. (2020). COVID-19 Salgını Sebebiyle Uygulanan Sokağa Çıkma Kısıtlamalarının 1982 Anayasası'na Uygunluğu. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(2), 809-835.

Aslan, Y., Zengin, O. & Demir, L. (2022). Antidepresan İlaç Kullanımı ve İlişkili Faktörler: Türkiye ve Almanya Karşılaştırması. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 5(3), 12-19.

Asrak Hasdemir, T. & Keskin, M. (2023). Şeffaflık, Bilgi Edinme ve İletişim Hakkı: Covid-19 Pandemisi Koşullarında Kurumsal Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme. *Etkileşim*, 0(11), 12-42.

Ataay, F. (2007). *Neoliberalizm ve devletin yeniden yapılandırılması*. Ankara: Deki Basım Yayım,

Ataman, K., Bozkurt, V., Göka, E., İlhan, M., Yıldırım, N., Çiftçi, E., vd. (2021). COVID-19 Küresel Salgınının Toplumsal Etkileri The Social Effects Of COVID-19 Pandemic. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3), 235-248

Ay, H. & Uçar, Ö. (2015). Devletin Gelişim Süreci. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 195-206.

Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.

Bakan, S. & Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(3), 51-65.

Balantekin, A. R. (2020). Ekim 1, 2023 tarihinde <https://www.balantekin.av.tr/ben-hastaysam-sen-de-ol/> adresinden alındı.

Balkır, Z. G. (2012). İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkının Korunması: İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Organizasyonu. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 56-91.

- Banerjee, T. (2001). The Future of Public Space. *APA journal*, 67(1), 9-24.
- Başal, H. & Öksüz, E. E. (2022). Neden Herkes Aşı Olmuyor? Covid-19 Aşı Tutumu ile İlişkili Değişkenler. *HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 23-45.
- Başgil, A. (1946). Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 12(4), 981-990.
- Başkan, M.Y. (2022). Liberalizm ve Türk Siyasal Hayatında Liberal Eğilimler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 167-208.
- Bayar Bravo, I. (2006). Hegel ve liberalizm. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(2), 111-123.
- Baycık, G., Doğan, S., Dulay Yangın, D. & Yay, O. (2021). Covid-19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 3(70), 1683-1728.
- Bayraktar, U. (2022) Pandemide ve Sonrasında Yerel Yönetimler İçin Politika Önerileri. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://istanpol.org/post-pandemide-ve-sonrasında-yerel-yonetimler-i-cin-politika-nerileri> adresinden alındı.
- Beriş, H. E. (2008). *Moderniteden Postmoderniteye*. Siyaset. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Bodin, J. (1606). *The Six Bookes of a Commonweale*. (R. Knolles, Çev.) London: Worshipful Company of Goldsmiths; aktaran: Şamlı, E. (2020). Egemenliğin İki Tanımı: Bodin ve Bataille. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 452-470.
- Bodin, J. (1992). *On Sovereignty*. (J. H. Franklin, İng. Çev.) (Ed). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bozkurt, F. D. (2021). Assessment of Age-Stratified Lockdown Imposed During the Covid-19 Pandemic Regarding Prohibition of Discrimination. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), 495-510.
- Brenkert, G. G. (1991). *Political Freedom*. New York: Routledge.
- Budak, H. (2016). Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama. *SEFAD*, 0(36), 507-530.
- Büyük, C. (2003). Devlet ve Toplumsal Rolü. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, 3(14), 101-112.
- Carmona, M. (2021). The “Public-İsation” Of Private Space – Towards A Charter Of Public Space Rights And Responsibilities. *Journal Of Urbanism: International Research On Placemaking And Urban Sustainability*, 1(2), 133-164.

- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme Bağlamında Ulus- Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, 19(71), 23-39.
- Covid19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler. (2020, Mart 22) *Resmî Gazete* (Sayı 31076). Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200322M1-1.pdf> adresinden alındı.
- Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayıncılık.
- Çatal, B. (2018). İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 69-99.
- Çeliköz, Ç. (2021). *Seyahat Hürriyetine İlişkin Covid-19 Tedbirlerinin İdare Hukuku Bağlamında İncelenmesi*. Seminer Ödevi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçen, Y. B. (2023). Türkiye’de COVID-19 Aşı Kararlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2516-2538.
- Çüçen, A. K. (2003). İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 0(2), 27-35.
- Dalbay, S. (2019). Liberal Politikalarından Neoliberal politikalara: Sosyal Devletin Dönüşümü. *Akademikbakış Dergisi*, 0(74), 46-68.
- Dalgıç, M. Y. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Seyahat Özgürlüğünü Sınırlandırma Biçimleri Olarak Sokağa Çıkma Yasağı ve Karantina Uygulamaları. *TİHEK Akademik Dergi*, 4(7), 349-379.
- Daniel, S. J. (2020). Education and the Covid-19 Pandemic. *Prospects*, 49(1), 91-96.
- Demir, F., Özdaş, F. & Çakmak, M. (2022). COVID-19 Salgın Sürecinin Eğitime Yansımaları: Fırsatlar ve Zorluklar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 13(26), 275-300.
- Demirdağ, Z. (2021). Covid-19 Pandemisinin İnsan Hak ve Özgürlükleri Yönünden İncelenmesi, V. Aslan, B. Eşmeli (Ed.), *Covid-19’un Türk Hukuk Sistemine Etkisi içinden* (s. 9-23). Bursa: TESAM.
- Dikmen Caniklioğlu, M. (2001). *Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız*. İzmir: DEÜ.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (2020). Din İşleri Yüksek Kurulu’ndan Cuma Namazıyla İlgili Açıklama. Mayıs 20, 2023 tarihinde <https://kurul.diyanet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/640/din-isleri-yuksek-kurulu-ndan-cuma-namazıyla-ilgili-aciklama> adresinden alındı.

- Doğan, K.C. (2016). Küreselleşme ve Neo-Liberal Kuşaklar Çerçevesinde Devleti Konumlandırma Sorunsalı: “Minimal Devlet’ten Düzenleyici Devlet’e”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1795-1803.
- Doğru, O. (2018). *Yaşama Hakkı*, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-5. Ankara: Anayasa Mahkemesi.
- Donath, J. (2020). Privacy and public Space. Ağustos 30, 2023 tarihinde <https://covid-19.mitpress.mit.edu/pub/8icuynaf/release/2> adresinden alındı.
- Dönümcü, Ş. (2020, Nisan 15). Pandemi, Yaşlılar ve Ölüm. *Bianet*. Ekim 8, 2023 tarihinde 2020 <https://bianet.org/yazi/pandemi-yaslilar-ve-olumler-222906> adresinden alındı.
- Dursun, İ. (2009). Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel Özgürlükler: Negatif ve Pozitif Özgürlükler. *Akademik İnceleme Dergisi*, 4(1),1-19.
- Eke, K. (2022). *Koronavirüs (Covid-19) Pandemisinin Toplumsal ve Bireysel Yansımaları (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.
- Eken, H. (2006). Küreselleşme ve Ulus Devlet. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(16), 243-262.
- El Baradei, L. (2022). Public Versus Private Space. - *PA TIMES Online*. Eylül 12, 2023 tarihinde <https://patimes.org/public-versus-private-space/> adresinden alındı.
- Eltimur, D. Y. (2022). İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Yapay Zekâ Uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), 559-594.
- Enstitü İstanbul COVID-19 Araştırmaları. (2020). Dünya Kentlerinde Yerel Yönetimlerin COVID-19 Önlemleri. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://enstitu.ibb.istanbul/covid19/yerel-yonetimler/> adresinden alındı.
- Ercan, S. M. & Arıcı, A. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Yaşlılar Üzerindeki Biyo-Psiko-Sosyal Etkileri. *Afet ve Acil Tıp Derneği Dergisi*, 1(3), 5-22.
- Erdem, İ. (2020). Koronavirüse (Covid-19) Karşı Türkiye’nin Karantina ve Tedbir Politikaları. *Turkish Studies*, 15(4), 377-388.
- Eroğlu, C. (1990). *Devlet Nedir?*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Erol, S. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda İşveren, Çalışan ve Devletin Rolü, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2(4), 115-137.
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi. (2020). Büyükşehir Denetime Yoğunlaştı. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.erzurum.bel.tr/GuncelHaber-buyuksehir-denetime-yogunlasti/29/829727.html> adresinden alındı.

- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. (2020). Eskişehir Büyükşehir COVID-19 Eylem Planını Kararlılıkla Uyguluyor. Şubat 28, 2024 tarihinde http://cepte.eskisehir.bel.tr/icerik_dvm.php?icerik_id=5676&cat_icerik=1&menu_id=24 adresinden alındı.
- Eşitti, Ş. (2021). Covid-19 Pandemisi Sırası ve Sonrası Dijital Gözetim ve Toplumsal Kontrol Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Communication and Technology Congress* içinde (537-549). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 1-936.
- Feng, S., Shen, C., Xia, N., Song, W., Fan, M. & Cowling, B. J. (2020). Rational Use of Face Masks in the Covid-19 Pandemic. *The Lancet Respiratory Medicine*, 8(5), 434-436.
- Fildiş, B. (2020). Koronavirüs Salgını Sürecinde Maskenin Hayatımızdaki Yeri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 13(82), 323-337.
- Fisunoğlu, M., ve Köksel Tan, B. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31-60.
- Friedman, M. (2017). *Kapitalizm ve Özgürlük*. (D. Erberk, & N. Himmetoğlu, Çev.) Ankara: Tarcan Matbaası.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın Dönüşen Çehresi, Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(40), 145-166.
- Gençoğlu, C. & Çiftçi, M. (2020). Covid-19 Salgınında Eğitim: Türkiye Üzerinden Bir Analiz. *Journal of History School*, 13(46), 1648-1673.
- Gören, Zafer (1995). *Temel Hak Genel Teorisi*. Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yay. No:57.
- Gözler, K. (2000). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2001). Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 59(4), 53-67.
- Gözler, K. (2021). Genelge Devlet: Hukukta Şeklin Önemi Üzerine. Ekim 20, 2023 tarihinde www.anayasa.gen.tr/genelge-devleti.htm adresinden alındı.
- Güler, A. Y. (2020, Mart 13) Türkiye Koronavirüs İçin Etkin Önlemler Aldı. *Anadolu Ajansı*. Ekim 6, 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiye-koronavirus-icin-etkin-onlemler-aldi/1765471> adresinden alındı.
- Gümüş, A. T. (2010). Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 117-158.

- Habermas, J. (2007). *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hancock, R. D. & Algozzine, B. (2006). *Doing Case Study Research*. New York: Teachers College Press.
- Hardt, M., & Negri, A. (2021). *İmparatorluk*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hatay Büyükşehir Belediyesi. (2020). Hatay Büyükşehir, Korona Virüs Denetimlerini Sürdürüyor. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.haberturk.com/hatay-haberleri/80221999-hatay-buyuksehir-korona-virus-denetimlerini-surduruyor> adresinden alındı.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2014). *De Cive/Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. (C. D. Zarakolu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları
- İbni Haldun (2011). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnandı, T., Sakarya, S., Ünal, B. & Ergin, I. (2020). Covid-19 Salgını Özelinde Karar Vericiler İçin Risk Değerlendirme Yaklaşımı. *Sağlık ve Toplum*, (Özel sayı), 27-38.
- İnce, C. (2020). Afetlerde Sosyal Savunmasız Bir Grup Olarak Yaşlılar: Covid-19 Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(9), 184-198.
- İnce, N. M. (2001). *Elektronik Devlet Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu. (1990, Aralık 5). *Resmî Gazete* (Sayı 20719). Şubat 11, 2024 tarihinden <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3686.pdf> adresinden alındı.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2020a). Askıda Fatura. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://askidafatura.ibb.gov.tr/> adresinden alındı.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2020b). İstanbul Bülteni: İBB Dört Koldan Koronavirüs ile Mücadele Ediyor. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2020/4/istanbul-bulteni-nisan-2020-korona.pdf> adresinden alındı.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2020b). İzmir'in Metro İstasyonlarında Maskematik Dönemi. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-in-metro-istasyonlarında-maskematik-donemi/43494/156> adresinden alındı.
- Jasiński, A. (2020). Public Space or Safe Space – Remarks During The COVID- - 19 Pandemic. *Technical Transactions*, 117(1), 1-10.

- Joffe, A. R. (2021) COVID-19: Rethinking the Lockdown Groupthink. *Frontiers in Public Health*, 9(1), 1-25.
- Kadıoğlu, A. (2021, Eylül 12) Aşı Karşıtları Koruna Olma Pahasına Toplandı: ‘Ölürüz de Robot Olmayız’. *Hürriyet*. Eylül 29, 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/asi-karsitlari-korona-olma-pahasina-toplandi-oluruz-de-robot-olmayiz-41892938> adresinden alındı.
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi. (2020). Büyükşehir’den Meydanlara Dezenfekte Hizmeti. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://kahramanmaras.bel.tr/haber/2020/03/14/buyuksehirden-meydanlara-dezenfekte-hizmeti> adresinden alındı.
- Kalfa, C., & Atay, F. (2015). Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı. *Alternatif Politika*, 7(3), 461-464.
- Kap, D. (2020) Yerel Yönetimlerin Pandemiyle Mücadelesi (4) Salgınla Mücadelede Bütünlüklü Bir Politika Gerekli. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.sivilsayfalar.org> adresinden alındı.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kapıkıran, Ş., Kırmızı, F. & Işıtan, A. (2022). Yaşlı Yetişkinlerin COVID-19 Sürecindeki Yaşantıları: Nitel Bir Değerlendirme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(Özel Sayı 1), 1-20.
- Kara, E. (2020). Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırma Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 269-282.
- Karaca, S. (2019). *Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau’da Meşruiyet ve Kamusal Alan*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaçor, E. K. (2016). Public vs. Private: The Evaluation of Different Space Types in Terms of Publicness Dimension. *European Journal of Sustainable Development*, 5(3), 51-58.
- Karaoğlu, G. (2010). *Kamusal ve Özel Alan Ekseninde Medya ve Mahremiyet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karbuş, Ö., Engin, B. N., Gülaydın, N. A., Çiçek, Y., vd. (2021). Have We Got Used To It Despite The Challenges Mask Usage Habits and Usage Difficulties During Covid-19 Pandemic. *Journal of Contemporary Medicine*, 11(4), 565-569.
- Karslı, Ü. F. (2021). *İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye’de Kurumsal Yapılanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi.

- Kasapoğlu Turhan, M. (2020). Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 550-566.
- Kaya, S. B. (2022). İnsan Haklarında Devletin Pozitif Yükümlülüğü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Üzerine Bir Analiz. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 51-72.
- Kılıç, E. & Kılıç, E. (2022). Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Kamusal ve Özel Alan Üzerindeki Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(3), 170-191.
- Kızılkar, Ö. F. (2022). *Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunmasında Pozitif Yükümlülükler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, H. & Sarı, B. (2021). Türkiye’de Covid-19 ile Mücadele Sürecine Afet Yönetimi Açısından Bir Yaklaşım. *Resilience*, 5(1), 37-49.
- Koşar, N. & Ekin A. (2023). Ekim 4, 2023 tarihinde <https://www.ekinhukuk.com.tr/aym-karari-ile-salgin-cezalarinin-iadesi/> adresinden alındı.
- Köker, E. (2016). *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kömürcüoğlu, M. (2006). *N. Machiavelli ve T. Hobbes’ta Birey Çıkarı – Devlet Çıkarı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kulak, H. (2023). Kamusal Alan-Özel Alan Ayrımı ve Habermas’ın Kamusal Alan Düşüncesi. *HABITUS Journal of Sociology*, 4(4), 115-144.
- Locke, J. (2002). *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Toplumda Devlet*, (S. Taşçı, H. Akman, Çev.) İstanbul: Metropol Yayınlar.
- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Babil Yayıncılık.
- Locke, J. (2017). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*. (M. Yürüşen çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Locke, J. (2019). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Serbest Kitaplar.
- Machiavelli, N. (2016). *Hükümdar*. (M. Özay, Çev.) İstanbul: Şule Yay.
- Machiavelli, N. (2021). *Discourses*. (L. J. Walker, Çev.) London: Penguin Books.
- Malatya Büyükşehir Belediyesi. (2020). 600 Bin Maske Büyükşehir Belediyesine Teslim Edildi. Şubat 26, 2024 tarihinde <http://m.malatya.bel.tr/icerik/18/7989/600-bin-maskebuyuksehir-belediyesine-teslim-edildi.aspx> adresinden alındı.
- Martinich, A. P. (2013). *Thomas Hobbes*. (A. Terzi, Çev.) Ankara: Kültür Yayınları.

- Medyabar (2020, Nisan 27). Taburcu Olan Hastalara Büyükşehir'den Ulaşım Desteği. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://medyabar.com/haber/4309693/taburcu-olan-hastalara-buyuksehirden-ulasim-destegi> adresinden alındı.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (S. Turan, çev.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi. (2020). Büyükşehir'den Personele "Ebeveyn Farkındalık Eğitimi". Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.mersin.bel.tr/haber/buyuksehir-denpersoneler-ebeveyn-farkindalik-egitimi> adresinden alındı.
- Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası. *İMGELEM*, 4(7), 363- 382.
- Negt, O. & Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press; aktaran: Hansen, M. (2004). Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin "Kamusal Alan ve Tecrübe"si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar, Özbek, M. (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (141-177), İstanbul: Hil Yayın
- Noyan, B., Sidan, D., Balcı, H., Kevser, K. & Sevim, E. (2022). COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Geliştirilen Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanım Özelliklerinin İncelenmesi. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 8-26.
- Oğuz, Ş. C. (2022). E-Devlet Uygulamaları Kapsamında HES Kodu Uygulaması ve Kişisel Verilerin Korunması. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 9(1), 21-28.
- OHCHR. (2023). The Core International Human Rights Instruments and Their Monitoring Bodies. Haziran 26, 2023 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx> adresinden alındı.
- Onat, N. (2010). *Kamusal Alan ve Sınırları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onyeaka, H., Anumudu, C., T AL-Sharify, Z., Egele-Godswill, E. & Mbaegbu, P. (2021). COVID-19 Pandemic: A Review of the Global Lockdown And its Far-Reaching Effects. *Science Progress*, 104(2), 1-18.
- Orçanlı, K. & Bekmezci, M. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Pandemisinde Uzaktan Eğitim Algısının Belirlenmesi ve Bazı Demografik Değişkenlerle İlişkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 88-108.
- Önder, C. (2020). *Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau'da Birey- Devlet İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özbek, M. (2004). Kamusal Alanın Sınırları, M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 18-87). İstanbul: Hil Yayın.
- Özbudun, E. (2018). *Anayasa Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özcan, M. S. (2019). Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi. *JEBPIR*, 5(1), 49-62
- Özcü, A. & Atanur, G. S. (2020). Kovid-19 Pandemisinin Kent Yaşamına Etkisi: Kamusal Alan üzerine Değerlendirmeler. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(2), 234-250.
- Özgün, C. (2021). Koronavirüs Salgınının Belediye Hizmetlerine Etkisi: Trabzon Örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, 18(71), 571-589
- Özkaya, Ö. (2020). Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 8(16), 317-352.
- Öztan Ulusoy, Y. (2020). Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Bulundukları Yaş Dönemlerine İlişkin Algılarının İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 587-601.
- Paksöz, M. Z., Sözer, C., & Doğan, A. (2021). Changing Perceptions And Usage Of Public And Pseudo Public Spaces İn The Post Pandemic City: The Case Of Istanbul. *URBAN DESIGN International*, 27(1), 64-79.
- Palmer, T.G. (Ed.). (2013). *Refah Devletinden Sonra*. (B. Tartıcı, çev.) İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Parkan, B. (2006). Negatif Haklar, Pozitif Haklar ve Mülkiyet Hakkı Üzerine. *Felsefe Dünyası*, 2(44), 158-167.
- Perdecioğlu, İ. E. (2020). *Mülkiyet Hakkı Yönünden Devletin Pozitif Yükümlülükler*. 1.Baskı Ankara: Adalet Yayınevi.
- Platon, (2017). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pratt, A. (2017). The Rise Of The Quasi-Public Space And Its Consequences For Cities And Culture. *Palgrave Communications*, 3(1), 1-4.
- Radha. R., Mahalakshmi, K., Kumar, V. S. & Saravanakumar, AR. (2020). E-Learning During Lockdown of Covid-19 Pandemic: A Global Perspective. *International Journal of Control and Automation*, 13 (4), 1088-1099.
- Rousseau, J. J. (2007). *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. (Ö. Albayrak, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. (Y. Avunç, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Rousseau, J. J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruhi, M. E. (2005). Platon'un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları. *AÜEHFD*, 1(1-2), 241-278.
- Sallan, G. S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Sarı, E. & Sarı, B. (2020). Kriz Zamanlarında Eğitim Yönetimi: Covid-19 Örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 49-63.
- Saygılı, A. (2014). Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış. *AÜEHFD*, 63 (1), 185-198.
- Serpil Kerimoğlu ve diğerleri, (2013). Ekim 9, 2023 tarihinde <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/752> adresinden alındı.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020a). Koronavirüs (COVID-19) hakkında. Mayıs 20, 2023 tarihinde <http://web.shgm.gov.tr/tr/genel-duyurular/6336-koronavirüs-covid-19-hakkinda> adresinden alındı.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020b). Notam For Turkish Aerodromes. Mayıs 20, 2023 tarihinde <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid-19/27-03-2020-NOTAM-COVID-19.pdf> adresinden alındı.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020c). Uçuş Durdurma Tablosu. Mayıs 20, 2023 tarihinde <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid-19/Ucus-Durdurma-Tablosu.pdf> adresinden alındı.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sunay, R. (2015). İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu. *Selçuklu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 9-52.
- Şahin, B. (2022). The Perception of Personal Space and Crowding During Covid-19: An Example Of Grocery Shopping. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 15(1), 11-22.
- Şahin, H. (2022). Türkiye'de Covid-19 Aşısı Karşıtlığının Nedenleri: Twitter Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 579-593.
- Şamlı, E. (2020). Egemenliğin iki Tanımı: Bodin ve Bataille. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 452-470.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi. (2020). Büyükşehir İlçelere Dezenfekte İstasyonları Kuruyor. Şubat 27, 2024 tarihinde

<https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/9553/21/buyuksehirilcelere-dezenfekte-istasyonlari-kuruyor> adresinden alındı.

Şimşek, E. (2021). COVID-19 Döneminde Kamu Sağlığının Korunması İçin Alınan Tedbirlerin Yaşam Hakkı ve Eşitsizlikler Üzerindeki Etkileri. *Ankara Barosu Dergisi*, 79(2), 239- 268.

T. C. Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2020). Bakan Selçuk Korona Virüse Karşı Eğitim Alanında Alınan Tedbirleri Açıkladı. Mayıs 17, 2023 tarihinde <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> adresinden alındı.

T. C. Sağlık Bakanlığı. (2020a). Pandemi. Şubat 2, 2024 tarihinde <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html> adresinden alındı.

T. C. Sağlık Bakanlığı. (2020b). HES Kodu Nedir? Nasıl Alınır? Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/hes.html> adresinden alındı.

T. C. Sağlık Bakanlığı. (2021a). Covid-19 Aşısı Kayıt ve Bildirim. Mayıs 16, 2023 tarihinden alındı <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77821/covid-19-asisi-kayit-ve-bildirim.html> adresinden alındı.

T. C. Sağlık Bakanlığı. (2021b). Tedbirler ve Aşı ile Covid-19'u Aşıyoruz Kamu Spotları Ünlüler. Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://sggm.saglik.gov.tr/TR-84493/tedbirler-ve-asi-ile-covid-19u-asiyoruz-kamu-spotlari-unluler.html> adresinden alındı.

T.C Sağlık Bakanlığı. (2020d). Ülkemizden Uçuş Kısıtlaması Olan Ülkeler. Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/covid-19-haberler/ulkemizden-ucus-kisitlamasi-olan-ulkeler.html> adresinden alındı.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020b). Strateji Geliştirme Başkanlığı, bildiri 2020/2, sayı: 96007696-010-06-49, konu: koronavirüs (covid-19) tedbirleri. Mayıs 20, 2023 tarihinde <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/kurum/24304011> adresinden alındı.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020a). Bakan Selçuk: Bakanlığımız Tarafından Açılış İzni Verilen Özel Çocuk Kulüpleri 16 Marttan İtibaren Bir Sonraki Açıklamaya Kadar Tatil Edilmiştir. Mayıs 17, 2023 tarihinde <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakan-selcuk-bakanligimiz-tarafından-acilis-izni-verilen-ozel-kres-gunduz-bakimevleri-ile-ozel-cocuk-kulupleri-16-mart-tan- itibaren-bir-sonraki-aciklamamiza-kadar-tatil-edilmistir/> adresinden alındı.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). Covid-19 ile ilgili Sıkça Sorulan Sorular. Ekim 5, 2023 tarihinde <https://www.csgeb.gov.tr/covid19/sikca-sorulan-sorular> adresinden alındı.

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB]. (2020a). Umreden dönen vatandaşlar KYK yurtlarında misafir ediliyor. Mayıs 16, 2023 tarihinde

<https://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/1/184696/umreden-donen-vatandaslar-kyk-yurtlarinda-misafir-ediliyor.aspx> adresinden alındı.

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB]. (2020b). Kamuoyuna Duyuru. Mayıs 16, 2023 tarihinde <https://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/1/184694/kamuoyuna-duyuru.aspx> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020d). Koronavirüs Salgını ile Mücadele Kapsamında Marketlerle İlgili Ek Genelge. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele--kapsaminda-marketlerle-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020i). 2 Gün Sokağa Çıkma Yasağı. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2022a). 81 İl Valiliğine Kapalı Alanlarda Maske Kullanımı Genelgesi. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kapali-alanlarda-maske-kullanimi-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2022b). 81 İl Valiliğine Maske Kullanımı Genelgesi. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-maske-kullanimi-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020a), 81 İl Valiliğine Koronavirüs Tedbirleri Konulu Ek Bir Genelge Daha Gönderildi. Mayıs 25, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge-gonderildi> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020b). Koronavirüs salgını ile mücadele kapsamında lokantalarla ilgili ek genelge. Haziran 2, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-lokantalarla-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020c). 65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Ek Genelgesi. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-ek-genelgesi> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020e). Koronavirüs Salgını ile Mücadele Kapsamında Toplantılarla İlgili Ek Genelge. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-toplantilarla-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020f). Koronavirüs salgını ile mücadele kapsamında pazar/satış yerleri ile ilgili ek genelge. Haziran 2, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-pazar-satis-yerleri-ile-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.

- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020g). Koronavirüs Salgını İle Mücadele Kapsamında Pazar/Satış Yerleri İle İlgili Ek Genelge. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-pazar-satis-yerleri-ile-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020h) Koronavirüs Salgını İle Mücadele Kapsamında Park, Mesire, Piknik Yerleri İle İlgili Ek Genelge. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr /koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-park-mesire-piknik-yerleri-ile-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020ı) 30 Büyükşehir ve Zonguldak İlinde 23-24-25-26 Nisan Tarihlerinde Uygulanacak Sokağa Çıkma Kısıtlaması. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/30-buyuksehir-ve-zonguldak-ilinde-23-24-25-26-nisan-tarihlerinde-uygulanacak-sokaga-cikma-kisitlamasi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020j). 65 Yaş ve üstü Kişilerin Sokağa Çıkma Kısıtlaması İstisnası Genelgesi. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-uzeri20-yas-altikronik-rahatsizligi-bulunan-kisilerin-sokaga-cikma-kisitlamasi-istisnasi-genelgesi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020k). HES Uygulaması Hayata Geçirildi. Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/hes-uygulamasi-hayata-gecirildi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020l). 81 il Valiliğine Düğün Kına Gecesi, Nişan Vb. Etkinlikler ile ilgili Genelge. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr /81-il-valiligine-dugun-kina-gecesi-nisan-vb-etkinlikler-ile-ilgili-genelge> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020m). 81 İl Valiliğine Korona Virüs Tedbirleri Konulu Ek Genelge. Mayıs 15, 2023 tarihinden <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge-gonderildi-08-09-2020> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020n) Vefa Sosyal Destek Grupları 6.649.461 Haneye Ulaştı. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek-gruplari-6649461-haneye-ulasti> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020o). Yardım Toplama Hususuna İlişkin Kamuoyu Bilgilendirmesi. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/yardim-toplanmasi-hususuna-iliskin-kamuoyu-bilgilendirmesi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021a). İlk Korona Virüs Aşısı Sağlık Bakanı Fahrettin Kocaya Yapıldı. Mayıs 17, 2023 tarihinde <https://www.saglik.gov.tr/TR,78148/ilk-koronavirus-asisi-saglik-bakani-fahrettin-kocaya-yapildi> adresinden alındı.

- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021b). 81 İl Valiliğine Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi. Mayıs 10, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021c). 81 İl Valiliğine Kademeli Normalleşme Tedbirleri Genelgesi. Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2022c). 81 İl Valiliğine PCR Testi ve HES Koduna İlişkin Genelge. Mayıs 15, 2023 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-pcr-testi-ve-hes-koduna-iliskin-genelge-gonderildi> adresinden alındı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020c) Hayat Eve Sığar. Şubat 3, 2024 tarihinde <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/> adresinden alındı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020e). Sağlık Çalışanlarına Ücretsiz Ulaşım ve Konaklama ile İlgili Düzenleme Yapıldı. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://yhgm.saglik.gov.tr/TR,64663/saglik-calisanlarina-uccretsiz-ulasim-ve-konaklama-ile-ilgili-duzenleme-yapildi.html> adresinden alındı.
- Tarkar, P. (2020). Impact of Covid-19 Pandemic on Education System. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(9), 3812-3814.
- Taylan, Ö. & Çiçek, A. (2023). Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü ve Ulus Devletin Yükselişi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(65), 1-6.
- Tekçe, Ö. (2021). Pandemi Sürecinde Yeniden Anlam Kazanan Kamusal Mekân ve Toplumsal İlişkiler. *İdeal Kent*, 12(Özel Sayı), 46-70.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O., & Önok, R. M. (2016). *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tokgöz Şahoğlu, C. (2020). Covid-19 ile Mücadelede Kurumsal Gözetimin Kurumsallaşması. *Kültür ve İletişim*, 23(2), 310-341.
- Tombaloğlu, N. (2014). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Yararı Kavramı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 353-388.
- Topakkaya, A. & Özyürek Şahin, B. (2015). Sakıncalı Rejim Demokrasi: Platon-Aristoteles Örneği. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 10(20), 191-210.
- TUGA Hukuk & Danışmanlık. (2023). Ekim 5, 2023 tarihinde <https://tu-ga.com/covid-19-kapsaminda-uygulanan-idari-para-cezalari/> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2023). Türkçe Sözlük. Temmuz 1, 2023 tarihinden <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

- Türk Tabipleri Birliği [TTB]. (2020). Ekim 5, 2023 tarihinde https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=7ad41de6-cc03-11ea-ae98-95a88cc32d95 adresinden alındı.
- Türkiye Belediyeler Birliği. (2020a). Türkiye Belediyeler Birliği. Antalya Büyükşehir Belediyesi'nden Halkı Bilinçlendirme Çalışması. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin> adresinden alındı.
- Türkiye Belediyeler Birliği. (2020b) Ordu Büyükşehirden Online Satranç Turnuvası/Satranç Severler Bu Turnuvayı Kaçırmayın. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/covid-19> adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyet Anayasası. (1982, 9 Ekim). *Resmî gazete* (Sayı 17863). Eylül 07, 2023 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Yasama Bölümü. (1982, Ekim 20) *Resmî Gazete* (Sayı 17844). Ekim 6, 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye Futbol Federasyonu [TFF]. (2020). Ligler İleri Bir Tarihe Ertelendi. Haziran 1, 2023 tarihinde <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&ftxtID=33181> adresinden alındı.
- Uğur Hukuk Bürosu. (2023). Ekim 4, 2023 tarihinde <https://www.ugurhukukburosusu.com.tr/hukuki-haber/yargitay-maske-takilmamasina-yonelik-idari-ceza-ip-10787> adresinden alındı.
- Van Büyükşehir Belediyesi. (2020). Büyükşehir Belediyesi'nden Yoğun Hasta Nakil Mesaisi. Şubat 26, 2024 tarihinde <https://van.bel.tr/HaberDetay/buyuksehir-belediyesindenyoğun-hastanakil-mesaisi-18042020181145.html> adresinden alındı.
- World Health Organization [WHO]. (2020). WHO Director-General's Opening Remarks At The Media Briefing On COVID-19. Haziran 3, 2023 tarihinde <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> adresinden alındı.
- World Health Organization [WHO]. (2023). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Haziran 3, 2023 tarihinde <https://covid19.who.int/> adresinden alındı.
- Yanbaş, B. (2019). *Sosyal Devlet ve Anayasal İktisat Sentezi: Üçüncü Bir Yol Olarak Sosyal Liberalizm*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yanıkdağ, T. (2023). Aşı Milliyetçiliğinden Aşı Diplomasisine: Covid-19 Pandemisinin Siyasal Anatomisi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 23-43.
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük Yolu*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yıldız, E. & Yurt, E. (2018). Platon'un Devlet-Toplum- İnsan Anlayışı. *Tabula Rasa*, 0(29), 125-139.
- Yılmaz, H. İ., Turgut, B., Çıtlak, G., Mert, O., vd. (2021). Türkiye'de İnsanların Covud-19 Aşısına Bakışı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583-594.
- Yin, R. (1984). *Case Study Research: Desing and Methods*. California: Sage Publications; aktaran: Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Yücel, O. (2022). Yerli Aşı Turkovac ile Sinovac'ı Kıyaslayan Çalışmanın Ara Sonuçları Açıklandı, Turkovac'ın Koruyuculuk Oranı Hala Kamuoyu ile Paylaşılmadı. *Bianet*. Ekim 1, 2023 tarihinde <https://medyascope.tv/2022/01/12/yerli-asi-turkovac-ile-sinovaci-kiyaslayan-callismanin-ara-sonuclari-aciklandi-turkovacin-koruyuculuk-orani-hala-kamuoyu-ile-paylasilmedi/> adresinden alındı.
- Yükseköğretim Kurulu [YÖK]. (2020a). Koronavirüs (Covid-19) Bilgilendirme Notu. Mayıs 14, 2023 tarihinde https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/coronavirus_bilgilendirme_1.aspx adresinden alındı.
- Yükseköğretim Kurulu [YÖK]. (2020b). Basın açıklaması, 26.03.2020. Mayıs 14, 2023 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/YKS%20Ertelenmesi%20Bas%C4%B1n%20AC%20A7%C4%B1klamas%C4%B1.aspx> adresinden alındı.
- Zabcı, F. (2018). Kamusal Alan. F. Başkaya (Ed.), *Siyaset Bilimi Kavramla, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* İçinden, (s. 109-120). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zonguldak Belediyesi (2020b). Koronavirüs (COVID-19) Tehlikesine Karşı 6 Farklı Noktada Dezenfekte İstasyonları Oluşturduk. Şubat 27, 2024 tarihinde [https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/Koronavir%C3%BCs%20%20\(COVID19\)%20Tehlikesine%20Kar%C5%9F%C4%B1%206%20Farkl%C4%B1%20Noktada%20Dezenfekte%20%C4%B0stasyonlar%C4%B1%20Olu%C5%9Fturduk/274](https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/Koronavir%C3%BCs%20%20(COVID19)%20Tehlikesine%20Kar%C5%9F%C4%B1%206%20Farkl%C4%B1%20Noktada%20Dezenfekte%20%C4%B0stasyonlar%C4%B1%20Olu%C5%9Fturduk/274) adresinden alındı.
- Zonguldak Belediyesi (2020d). Esnaf Vatandaş El Ele- Covid Günleri Başlıyor. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/Esnaf%20Vatanda%C5%9F%20El%20Ele-%20Covid%20G%C3%BCnleri%20Ba%C5%9F%20El%20Yor/2479> adresinden alındı.

Zonguldak Belediyesi (2021). Dezenfeksiyon Çalışmalarımıza Ara Vermiyoruz. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/Dezenfeksiyon%C3%87al%C4%B1%C5%9Fm%C4%B1za%20Ara%20Vermiyoruz/9694> adresinden alındı.

Zonguldak Belediyesi. (2020a). Duyuru. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/DUYURU/270> adresinden alındı.

Zonguldak Belediyesi. (2020c). Duyuru. Şubat 27, 2024 tarihinde <https://www.zonguldak.bel.tr/sayfa/DUYURU/343> adresinden alındı.



ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Dilber AKBABA

Bildiği Yabancı Dil : İngilizce

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2016-2020
Y. Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2021-2024

Eserler:

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A.1. Akbaba, D. (2024). State Intervention in the Public and Private Spheres in Times of Crisis: Covid-19 Pandemic. *the rest: Journal of Politics and Development*, 14(1), 23-48.